

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ŞAKÂİK-İ NUMÂNİYYE VE ZEYİLLERİNDE KIRIM ULEMÂSI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mine ÇELEBİ

ŞUBAT- 2024

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ŞAKÂİK-İ NUMÂNİYYE VE ZEYİLLERİNDE KIRIM ULEMÂSI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mine ÇELEBİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Derya DERİN PAŞAOĞLU

ŞUBAT- 2024

TRABZON

ONAY

Mine ÇELEBİ tarafından hazırlanan “Şakâik-i Numâniyye ve Zeyillerinde Kırım Ulemâsı” adlı bu çalışma 15 /03 /2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Doç. Dr. Eyüp ÖZTÜRK	Başkan	☐	☐	
Doç. Dr. Derya DERİN PAŞAOĞLU	Danışman	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Miraç TOSUN	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Mine ÇELEBİ
14.02.2024

ÖNSÖZ

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin, Osmanlı ilim dünyasında gerçek anlamda müstakil olarak biyografik eser yazma geleneğini başlatan Arapça kaleme aldığı eseri eş- *Şakâ'iku'n- Nu'mâniyye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Osmanlı literatüründe toplu ulemâ biyografilerini içeren ilk eser olma özelliğine sahiptir. Müellifinin sağlığında Türkçe'ye tercümeleri yapılan eser zaman içerisinde çeşitli ilaveler ile süreklilik kazanarak canlı tutulmuştur. Taşköprülüzâde'nin çağdaşı olan Âşık Çelebi ile başlayan zeyiller zinciri yirminci yüzyılın başlarına kadar müteselsilen devam etmiş ve böylece *Şakâik* külliyyatı ortaya çıkmıştır. Söz konusu tez çalışmamızda Osmanlı ilim ve kültür hayatının bir yansıması olan *Şakâik-i Numâniyye* ve *Zeyilleri*'nde bulunan Kırımlı ulemânın biyografileri incelenerek elde edilen veriler ile Kırım'ın ilmî mirasının günümüze aktarılması amaçlanmıştır.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından “Şakâik-ı Nu'mâniyye Çeviri ve Zeyilleri Projesi” ismiyle bir proje hazırlanmıştır. Söz konusu proje dahilinde seçilen tercüme ve zeyiller 2017 ve 2022 yılları arasında yayınlanmıştır. Projeye dahil edilen eserlerden Türkçe olanlar mevcut nüshalarının karşılaştırılmasıyla çeviri yazı olarak, Arapça olanlar ise özgün metinleri ve Türkçe çevirileriyle birlikte yayınlanmıştır. Projede seçilen tercüme ve zeyiller sadece latinize edilmiştir. Fakat eserlerdeki cümlelerde sanatlı Arapça-Farsça kelimelerin çokluğu eserlerin anlaşılabilirliğini zorlaştırmıştır. Bizim çalışmamızda ise Abdülkadir Özcan tarafından neşredilen *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri* isimli külliyyatta bulunan Kırımlı ulemânın biyografileri Arapça-Farsça-Türkçe sözlükler aracılığıyla günümüz Türkçesiyle ifade edilmeye çalışılmış ve Kırım ulemâsının biyografileri müstakil olarak bir araya getirilmiştir. Aynı zamanda araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalardan da istifade edilerek biyografilerin genişletilmesi hedeflenmiştir.

Tez konusunu belirlediğimiz ilk günden tamamlanana kadar bilgi ve birikiminden sürekli istifade ettiğim ve çalışmanın her aşamasında desteklerini esirgemeyen, böylesine kıymetli bir eser üzerine çalışma fırsatını bana veren danışman hocam Doç. Dr. Derya DERİN PAŞAOĞLUNA'na müteşekkirim. Ayrıca tez jürimde bulunarak değerli fikirlerini sunan ve yol gösteren Doç. Dr. Eyüp ÖZTÜRK ile Dr. Öğr. Üyesi Miraç TOSUN hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Çalışma boyunca her daim yanımda olan annem Zehra ÇELEBİ'ye ve eğitimim boyunca beni daima destekleyen babam Emrullah ÇELEBİ'ye emekleri için sonsuz teşekkür ederim.

Şubat, 2024

Mine ÇELEBİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
TABLolar LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KIRIM.....	6-24
1.1. Kırım'ın Jeopolitik Konumu ve Hanlık Öncesi Siyasi Durumu	6
1.2. Kırım'da Altın Orda Hâkimiyeti Dönemi	7
1.3. Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Hanlığı Tarihi	11

İKİNCİ BÖLÜM

2. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE İSÂMUDDİN EBU'L-HAYR AHMED EFENDİ VE BÜYÜK ESERİ EŞ-ŞAKÂİKU'N-NU'MÂNİYYE Fİ ULEMÂİ'D- DEVLETİ'L- OSMÂNİYYE	25-49
2.1. Taşköprülüzâde İsâmuddin Ebu'l Hayr Ahmed Efendi (ö. 968/1561)	25
2.2. Eserleri	26
2.3. Taşköprülüzâde ve Şakâik-i Numâniyye Üzerine Yapılan Çalışmalar	30
2.4. eş-Şakâiku'n- Nu'mâniyye fi Ulemâid'd- Devleti'l- Osmâniyye	32
2.4.1. Eserin Muhtevası	33
2.4.2. Eserin Tabakaları	34
2.4.3. Eserin Nüshaları.....	36
2.4.4. Eserin Tercümeleri.....	36
2.4.4.1. Âşık Çelebi -Terceme-i Şakâ'iku'n Nu'mâniyye	36
2.4.4.2. Muhtesib-zâde Mehmed Hâkî- Hadâ'iku'r-reyhân.....	37
2.4.4.3. Derviş Ahmed Efendi- ed-Devhatü'l-irfâniyye fi Ravzati Ulemâi'd- Devleti'l-Osmâniyye	38

2.4.4.4. Mehmed b. Sinâneddin Yusuf- Menâkıbu'l-ulemâ	39
2.4.4.5. Seyyid Mustafa- Hakâ'ıku'l-beyân fî Tercemeti Şakâ'iki'n-nu'mân.....	40
2.4.4.6. Edirneli Mehmed Mecdî Efendi- Hadâ'ıku's-şakâ'ik	40
2.4.4.7. İbrahim bin Ahmed el-Amasî- Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye	41
2.4.4.8. Mehmed bin Yûsuf el-Çerkesî- Şakâ'ik Tercümesi	42
2.4.5. Eserin Telhisleri	43
2.4.5.1. Muhtasar eş-Şakâ'ıku'n-nu'mâniyye.....	43
2.4.5.2. Mektûbîzâde Abdülaziz Efendi- Telhîs-i Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye	43
2.4.5.3. Hamid Vehbi- Müntahabât-ı Şakâ'ik ve Zeyli	43
2.4.6. Eserin Zeyilleri.....	44
2.4.6.1. Âşık Çelebi- Tetimmetü's-Şakâ'ıku'n-nu'mâniyye	44
2.4.6.2. Alî bin Bâlî- el-'Ikdu'l-manzûm fî Zikri Efâzılı'r-Rûm	44
2.4.6.3. Nev'îzâde Atâyî- Hadâ'ıku'l-hakâ'ik fî Tekmiletî's-şakâik.....	45
2.4.6.4. Uşşâkîzâde İbrahim Hasîb- Tekmiletü'z-zeyl	45
2.4.6.5. Sîmkeşzâde Şeyhî Mehmed Efendi- Vekâyi'ü'l-fuzalâ.....	46
2.4.6.6. Fındıklılı İsmet Efendi- Tekmiletü's-şakâ'ik fî Hakkı Ehli'l-hakâ'ik.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ŞAKÂİK-İ NUMÂNİYYE VE ZEYİLLERİNDE KIRIM ULEMÂSİ	50-109
3.1. Ulemâ Biyografileri	50
3.1.1. Mevlânâ Şerefüddîn bin Kemâl-i Kırımî	50
3.1.2. Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımî.....	51
3.1.3. eş-Şeyh Ebûbekr el-Kefevî (Kefevî Bekir Efendi)	52
3.1.4. el-Mevlâ Mahmûd bin Süleymân (Kefevî Mahmûd Efendi)	53
3.1.5. eş-Şeyh İbrâhîm Kırımî (Tatar İbrâhîm Efendi)	54
3.1.6. eş-Şeyh Mehmed el-Kırımî (Tatar Mehmed Efendi)	55
3.1.7. eş-Şeyh Muzafferüddîn Kırımî (Muzaffer Efendi)	56
3.1.8. Tatar İsâ Efendi.....	56
3.1.9. Tatar Dervîş Efendi.....	57
3.1.10. eş-Şeyh Feyzî (Feyzî Kefevî).....	57
3.1.11. el-Mevlâ Mustafâ (Kefeli Mustafa Çelebi).....	58
3.1.12. eş-Şeyh Alâeddîn Alî Kefevî	58
3.1.13. el-Mevlâ Mustafa (Kefeli Mustafa Çelebi).....	59
3.1.14. el-Mevlâ Kefevî Hüseyin Efendi (Hüseyin Çelebi).....	59
3.1.15. Akkırmanî Turmuş Dede (Durmuş Dede)	62
3.1.16. el-Mevlâ Alî (Akkirmânî Alî Çelebi).....	62

3.1.17. Kefevî Abdürrahîm Efendi.....	63
3.1.18. Kefevî Hüseyin Çelebi (De'bi/ Dâyi)	64
3.1.19. Fetvâ Emîni Çolak Mustafa Efendi.....	64
3.1.20. Hattat Tatar Abdurrahman Efendi.....	65
3.1.21. Kefevî Hüseyin Efendi (Kedi Hüseyin)	66
3.1.22. Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi (Kelîmî)	68
3.1.23. Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi.....	69
3.1.24. Kefevî Seyyid Mehmed (Şefî'î)	70
3.1.25. Kefevî Abdülkerîm Efendi (Şerîfî)	71
3.1.26. Tatar Abdullâh Efendi.....	71
3.1.27. Tatar Ahmed Efendi.....	73
3.1.28. Bahadır Giray (Rezmî).....	74
3.1.29. Saadet Giray (Ârifî)	75
3.1.30. Tatar Abdullah Efendi (Sadık Efendi Tatarı).....	75
3.1.31. Tatar Abdurrahman Efendi	77
3.1.32. Kırımî Abdurrahman Efendi	78
3.1.33. Kırımî Abdülhâlim Efendi (Tatar Abdulhâlim Efendi)	79
3.1.34. Kırımî Abdünnâfi Efendi	80
3.1.35. Kefevî Salih Efendi.....	81
3.1.36. Kırımî Seyyid Feyzullah Efendi	82
3.1.37. Kırımî Murtaza Efendi (Tatar Murtaza Efendi).....	83
3.1.38. Kırımî Sefer Efendi.....	84
3.1.39. Tatar Hoca Mehmed Efendi	85
3.1.40. Kûsec Kırımî Mehmed Efendi	86
3.1.41. Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi.....	86
3.1.42. Selim Girây Han (Selimî)	88
3.1.43. Şahin Giray (Şâhî).....	89
3.1.44. Kefevî Mehmed Efendi (Lâyih).....	90
3.1.45. Kefevî Mehmed Efendi (Fâzıl)	90
3.1.46. Kefevî Seyyid Şeyh Ubdeyduh Efendi (Ubeyduh).....	91
3.2. Şakâik-i Numâniyye ve Zeyillerinde Bulunan Kırımlı Ulemâ Hakkında Genel Değerlendirme	91
3.2.1. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemâ	91
3.2.3. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Meslekleri	95
3.2.4. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Müderrislik Yaptığı Medreseler	96
3.2.5. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Kadılık ve Müftülük Görevinde Bulundukları Bölgeler	99

3.2.6. Şakâik ve Zeyillerinde Kırmılı Ulemânın Mensup Olduğu Tarikatlar	100
3.2.7. Şakâik ve Zeyillerinde Kırmılı Müellifler ve Eserleri	101
3.2.8. Şakâik ve Zeyillerinde Kırmılı Müelliflerin Yazma ve Matbu Eser Olarak Fiziksel Varlığını Tespit Ettiğimiz Eserleri	102
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	110
KAYNAKÇA	113
EKLER.....	124
ÖZGEÇMİŞ.....	140

ÖZET

Bu çalışmada, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *Şakâik-i Numâniyye* isimli biyografik eseri ve zeyillerinde yer alan Kırımlı ulemânın biyografileri incelenmiştir. Bu bağlamda çalışma üç bölüm olarak sınıflandırılmıştır. Birinci bölümde Kırım coğrafyası ve tarihine, ikinci bölümde Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve eseri *Şakâik-i Numâniyye*'ye ve üçüncü bölümde *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*'nde yer alan Kırımlı ulemânın biyografilerine yer verilmiştir.

Genel hatlarıyla çalışmanın birinci bölümünde, Kırım'ın jeopolitik konumu ve Kırım'ın Hanlık öncesi siyasi durumu konu edinilmiştir. Daha sonra Osmanlı-Rus ilişkileri çerçevesinde Kırım Hanlığı tarihine yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin hayatı, ilmî yönü, eserleri ve çalışmamıza konu olan eseri *Şakâik-i Numâniyye*'nin tanıtımı ile birlikte eser hakkında yapılan çalışmalara yer verilmiş ve *Şakâik-i Numâniyye*'ye yazılan tercüme, telhis ve zeyillerin müellifleriyle birlikte tanıtımı yapılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*'nde bulunan Kırımlı ulemânın biyografileri incelenerek hayatları, memleketleri, meslekleri, eğitimleri ve eserleri tespit edilmiştir. Ayrıca *Şakâik*'te bulunmayan diğer kaynaklardan temin edilen bilgiler de eklenerek biyografileri genişletilmiş ve tespit edilen Kırımlı âlimlerin bilgileri tablolastırılarak çalışma zenginleştirilmiştir. Üçüncü bölümde ayrı bir başlık altında ulemâya ait bilgilerin genel bir değerlendirilmesi de yapılmıştır.

Bu çalışmada Abdulkadir Özcan tarafından 1989 yılında “*Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*” ismiyle neşredilen külliyatta bulunan tercüme ve zeyiller ana kaynak olarak kullanılmış ve çalışmayı zenginleştirmek amacıyla ikinci el kaynaklardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Taşköprülüzâde, Şakâik-i Numâniyye, Kırım Ulemâsı, Âlim, Biyografi

ABSTRACT

In this study, the biographies of Crimean ulema in Taşköprülüzâde Ahmed Efendi's biographical work named *Şakâik-i Numâniyye* and its supplements were examined. In this context, the study is classified into three parts. In the first part, the geography and history of Crimea, in the second part, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi and her work *Şakâik-i Numâniyye*, and in the third part, the biographies of Crimean ulema in *Şakâik-i Numâniyye* and its addendums are included.

In general terms, in the first part of the study, the geopolitical location of Crimea and the political situation of Crimea before the Khanate are discussed. Then, the history of the Crimean Khanate is included within the framework of Ottoman-Russian relations. In the second part of the study, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi's life, scientific aspects, works and the introduction of his work *Şakâik-i Numâniyye*, which is the subject of our study, and studies about the work and its authors are included. The translations, telhis and addendums written to *Şakâik-i Numâniyye* are introduced together with their authors. In the third part of the study, the biographies of the Crimean ulemâ in *Şakâik-i Numâniyye and Zeyilleri* were examined and their lives, hometowns, professions, education and works were determined. In addition, the biographies were expanded by adding information obtained from other main sources not found in *Şakâik*, and the study was enriched by tabulating the information of the identified Crimean scholars. In the third chapter, a general evaluation of the information about ulema was made under a separate heading.

In this study, the translations and addenda in the corpus published by Abdulkadir Özcan in 1989 under the name *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri* were used as the main source, and second-hand sources were used to enrich the study.

Keywords: Taşköprülüzâde, Şakâik-i Numâniyye, Crimean Ulema, Scholar, Biography

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Şakâik-i Numâniyye Tercüme ve Zeyillerinde Biyografi Sayıları	49
2	Mevlânâ Şerefüddîn bin Kemâl-i Kırımî	50
3	Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımî	52
4	eş-Şeyh Ebûbekr el-Kefevî	53
5	el-Mevlâ Mahmûd bin Süleymân (Kefevî Mahmûd Efendi)	54
6	eş-Şeyh İbrâhîm (Tatar İbrâhîm Efendi)	55
7	Şeyh Mehmed el-Kırımî (Tatar Mehmed Efendi)	55
8	Şeyh Muzafferüddîn Kırımî	56
9	Tatar İsâ Efendi	56
10	Tatar Dervîş Efendi	57
11	Şeyh Feyzî (Feyzî Kefevî)	57
12	el-Mevlâ Mustafâ (Kefeli Mustafa Çelebi)	58
13	eş-Şeyh Alâeddîn Alî Kefevî	59
14	el-Mevlâ Mustafa (Kefeli Mustafa Çelebi)	59
15	el-Mevlâ Kefevî Hüseyin Efendi (Hüseyin Çelebi)	61
16	Akkirmanî Turmuş Dede	62
17	el-Mevlâ Alî (Akkirmânî Alî Çelebi)	63
18	Kefevî Abdürrahîm Efendi	63
19	Kefevî Hüseyin Çelebi De'bî	64
20	Fetvâ Emîni Çolak Mustafa Efendi	65
21	Hattat Tatar Abdurrahman Efendi	66
22	Kefevî Hüseyin Efendi [Kedi Hüseyin]	67
23	Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi	69
24	Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi	70
25	Kefevî Seyyid Mehmed (Şefî'î)	71
26	Kefevî Abdülkerîm Efendi (Şerîfî)	71
27	Tatar Abdullâh Efendi	72
28	Tatar Ahmed Efendi	73
29	Bahadır Giray (Rezmî)	75
30	Saadet Giray (Ârifî)	75

31	Tatar Abdullah Efendi (Sadık Efendi Tatarı)	76
32	Tatar Abdurrahman Efendi (Abdurrahman bin Musa)	77
33	Kırımî Abdurrahman bin Şaban Efendi	78
34	Kırımî Abdülhâlim Efendi (Tatar Abdulhâlim Efendi)	79
35	Kırımî Abdünnâfi Efendi.....	80
36	Kefevî Salih Efendi.....	81
37	Kırımî Seyyid Feyzullah Efendi	83
38	Kırımî Murtaza Efendi (Tatar Murtaza Efendi).....	83
39	Kırımî Sefer Efendi.....	84
40	Tatar Hoca Mehmed Efendi.....	85
41	Kûsec Kırımî Mehmed Efendi.....	86
42	Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi.....	87
43	Selim Girây Han (Selimî)	89
44	Şahin Giray (Şâhî)	90
45	Kefevî Mehmed Efendi (Lâyh).....	90
46	Kefevî Mehmed Efendi (Fâzıl)	91
47	Kefevî Seyyid Şeyh Ubdeyduh Efendi	91
48	Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Listesi	92
49	Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Doğum ve Ölüm Bilgileri.....	93
50	Şakâik ve Zeyillerinde Bulunan Kırımlı Ulemânın Meslekleri	95
51	Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Müderrislik Yaptığı Medrese ve Zâviyelerin İsimleri	98
52	Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Kadılık Görevinde Bulundukları Bölgeler	100
53	Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Mensup Olduğu Tarikatlar	101
54	Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Müellifler ve Eserleri	101
55	Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Müelliflerin Yazma ve Matbu Eser Olarak Fiziksel Varlığını Tespit Ettiğimiz Eserleri.....	103

KISALTMALAR LİSTESİ

T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
İSTEV	: İlim Sanat ve Edebiyat Vakfı
İLEM	: İlmi Etütler Derneği
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
YEK	: Yazma Eserler Kurumu
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
D.T.C. F	: Dil-Tarih ve Coğrafta Fakültesi
T.T. K	: Türk Tarih Kurumu
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
MÜ	: Marmara Üniversitesi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane
No.	: Numara
Vr:	: Varak
bkz.	: Bakınız
haz.	: Hazırlayan
ed.	: Editör
S	: Sayı
c.	: Cilt
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
İbn	: Oğlu
b.	: Bin
ö.	: Ölüm
d.	: Doğum
ö.t.	: Ölüm Tarihi
d.t.	: Doğum Tarihi

GİRİŞ

Kırım ve Deşt-i Kıpçak coğrafyası, İtil Bulgarları ve Hazar Kağanlığı'nın bölgede hüküm sürdüğü yıllarda İslâmı tanımış, Altın Orda Hanlığı döneminde Berke Han'ın İslâm dinine intisap etmesi ve Özbek Han'ın İslâm dinini devletin resmi dini kabul etmesiyle İslâmlaşma sürecini tamamlamıştır. Altın Orda mirasını devralan Kırım Hanlığı pek çok bakımdan Altın Orda'nın eski Türk- Moğol teşkilat ve etnik özelliklerine sadık kalırken, Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesiyle de Türk-İslâm kimliğini korumuştur. Söz konusu kimliğin gelişmesinde XIII. ve XV. yüzyılda Türkistan'da ve Anadolu'daki sufi hareketlerin ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin dini ve siyasi politikalarının etkisi olmuştur. Kırım'da İslâmlaşma süreci ağırlıklı olarak Sünnî-Hanefî mezhebi üzerinden gerçekleşmiş ve eğitim kurumları da bu yönde gelişim göstermiştir.¹

Türk-İslâm dünyasında ilmîye kurumunun temelinde medreseler yer almaktadır. Bu durum Cengiz İmparatorluğu bakıyesi devletlerde de kendini açık bir şekilde göstermektedir. Kırım Hanlığı'nda da ilmîyenin başlangıç safhası tekke menşeli seyyidlik-şeyhlik müessesesine dayanıyordu. 1530'lara kadar devam eden bu yapı yerini daha sonra medreselere bırakmıştır. XVIII. yüzyıla ait belgeler, Kırım ilmîye sınıfının en üst mevkilerinde seyyid sıfatını taşıyan ilmîye mensupları olduğunu göstermektedir. Seyyidlerin dışında, bir başka şeyhe tabi *şeyhler*, *şehzadeler*, *kadılar*, *mollalar*, *hafızlar*, *hacılar*, *şeyhler*, *sufiler* Kırım ulemâsını meydana getiren başlıca zümrelerdi.² Osmanlı Devleti'nde görüldüğü üzere Kırım Hanlığı'nda da ulemâ sınıfının yönetimle ilişkisi bulunmakta ve ulemâ zümresi Han'ın divanına katılmaktaydı. Hanlık divanına katılan ulemânın sıralaması; *Han'ın müftüsü*, *kadıaskeri*, *divan efendisi*; *ardından kalgayın kadısı*, *nureddinin kadısı*, *Orbeyi seraskerinin kadısı* ve *Bucak, Kuban ve Yedisan seraskerlerinin kadıları* şeklindeydi. Aynı zamanda ulemâ zümresinden şeyhler, Kırım Hanlığı'nın düzenlediği seferlere askere moral ve destek sağlamak amacıyla iştirak etmekteydiler.³

Kırım'daki geleneksel İslâmî okullar ise sıbyan mektepleri ve medreselerden oluşmaktaydı. Eğitimin başladığı yer olan mekteplerde öğrencilere Kur'ân-ı Kerim ve İslâm'ın esasları hakkında temel bilgiler verilmekteydi. İlk eğitimin verildiği mektepler genellikle camilerin yanında yer alan

¹ Derya Derin Paşaoğlu, "Kırım Yerli Kaynaklarına Göre XVIII. Yüzyılda Kırım Hanlığı'nda Meşayih Makamı", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S. 20, c. 20, 2016, s. 89.

² Yücel Öztürk, "Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi: Kırım Hanlığı", ed. Yücel Öztürk, **Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım**, 1. Baskı, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2015, s. 39-40.

³ Paşaoğlu, Kırım Hanlığı'nda Meşayih Makamı, ss. 109-111.

bir odadan ibaret olup, eğitim ise cami görevlileri tarafından verilmekteydi.⁴ Mekteplerde ilk eğitimini tamamlayan öğrenciler istedikleri takdirde eğitimlerine medreselerde devam ederlerdi. Medreseler ise cami yanlarına inşa edilir ve müderrisler tarafından ders verilirdi. Medreselerden mezun olanlar, *müezzin*, *imam*, *hatip*, *vaiz* gibi unvanlarla din görevlisi olarak hizmet verir ya da *müderris*, *kadı*, *müftü*, *kadıasker* gibi devletin daha yüksek kademelerinde görev alırlardı. Medreselerde verilen dersler ise tıpkı Osmanlı medreselerinde olduğu gibi *Kur'ân*, *tecdid*, *fıkıh*, *hadis*, *tefsir*, *akaid*, *ahlak*, *siyer*, *Arap dili* gibi temel derslerle birlikte *matematik*, *geometri*, *astronomi*, *coğrafya*, *tarih* gibi aklî ilimler olurdu.⁵ Kırım Hanlığı'nda eğitim seviyesi, Alan Fisher'in yorumuyla Osmanlılar kadar çok yönlü ve başarılıydı hatta Moskova'dakinden çok daha gelişmişti.⁶

Kırım'da din ve eğitim hizmetleri Osmanlı Devleti'ne benzer şekilde genellikle vakıflar aracılığıyla yürütülmekteydi. Osmanlı hükümdarları gibi ilimle meşgul olan Kırım Hanları eğitim ve öğretim faaliyetlerini desteklemişlerdir. Bunun bir örneği; Hacı Selim Giray Han'ın 1099/1688 tarihinde kurduğu vakfa, Bahçesaray'da Sefer Gazi Ağa hanı diye bilinen, elli bâb hücreli ve altı kapısı ile bir kahvehanesinin yer aldığı kervansaray ile dört mahzen ve on iki dükkânın gelirini Ulaklı karyesindeki yine kendisinin yaptırdığı cami ve medreseye vakfetmesidir. Vakfın şartnamesinde; medresede okuyan öğrencilere, müderrise, vaize, cami hizmetlilerine, müezzinlere, mütevelliyeye, imam ve hatiplere vakfın gelirlerinden bir miktar yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır. Yine bu gelirlerin cami ve medresenin tamir ve bakımına harcanması ve üç aylarda imam, hatip ve vaizlerin Kur'an okuyup sevabını da vakıf sahibine bağışlamaları şartnamede yer almaktaydı.⁷ Selim Giray Han aynı zamanda Bahçesaray'daki Hansaray'a bir kütüphane yaptırmış ve çıkardığı bir fermanla kütüphanenin denetlenmesini istemiştir.⁸

Hanlık döneminde Kırım'da eğitim sistemi bu denli gelişmiş iken, 1783 yılında Ruslar, Kırım'ı ilhak ettikten sonra bölgedeki Türk-İslâm izlerini sistematik bir şekilde silmeye başlamışlardır. Ruslar, Kırım'da hâkimiyetlerini kurduktan sonra Kırım halkının üzerinde büyük etkisi olan din görevlilerini kontrol altına alabilmek için müftü ile yardımcısı kazaskeri maaşa bağlayarak, üst seviyedeki müslüman din görevlilerini hükümet memuru haline getirmişlerdir. Tamamen hükümet

⁴ Hakan Kırımlı, **Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 27-28.

⁵ Süleyman Gür, **Kırım Kitabı: Tarih, Ulemâ, Udeba, Şuara, Meşayih ve Müellifler**, Büyüyenay Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2022, s.65; Kırım'da bulunan medrese ve cami sayıları eğitim seviyesinin yüksek derecede olduğunu göstermektedir. 1783'de Rusya'nın Kırım'ı ilhakından önce Kırım 1600 camisi ve 25 medresesi ile dönemin en önemli İslâm merkezlerinden biriydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Kırımlı ve Nicole Kañal-Ferrari, "Kırım'daki Kırım-Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yadigârları", **Aurum Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1, c. 2, 2017, s. 107.

⁶ Alan Fisher, **Kırım Tatarları**, çev. Eşref B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 33; Ayrıca Fisher'in naklettiği bilgilere göre 1793 yılında ait Kırım yarımadasının nüfus dağılımında 4.519 erkek ve 4.105 kadın olmak üzere Tatar ulemâsı bulunmaktadır. Fisher, a.g.e., s. 116.

⁷ Ömer Bıyık, **Kırım'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 163.

⁸ Bıyık, a.g.e., s. 139.

emrinde ve onun müdahalelerine açık bir kurum olan ve müftünün başında bulunduğu “Tavrida Müslüman İdâre-i Rûhâniyyesi”ni 1794’te kurmuşlardır. Vakıf, mektep, medrese, cami ve diğer müesseselerin korunması ve işletilmesi, İdâre-i Rûhâniyye’nin görevleri arasında bulunmaktaydı. Fakat bu kurum başarısız faaliyetler göstermiş ve bir asır içinde vakıf arazilerinin %70’i kaybolduğu gibi temel müslüman eğitim kurumlarını oluşturan mektep ve medreselerin durumu da her açıdan son derece gerilemiştir. Dünyevî her türlü bilgi müfredat dışı tutulmuş, Türkçe okuma yazma öğretilmemiş, *akaid, fıkıh, tefsir, kelâm, hadis*, Arapça *sarf* ve *nahiv* gibi dini ilimlerde bütünüyle ezbere dayanılmış ve eğitim durumu Hanlık devri mektep ve medreselerinden çok daha geriye gitmiştir.⁹

Bu tez çalışmasının konusu; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’nin ünlü biyografik eseri *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*’nde biyografilerine yer verilen Kırım ulemâsının hayatlarına dair bilgiler edinerek, söz konusu ulemânın eğitimleri, meslekleri, ilgilendikleri ilimler, müellifleri oldukları eserler, mensup oldukları tarikatlar, görev yaptıkları medreseler ve tayin edildikleri kadılıklar ile müftülüklerin tespit edilmesi ve ulaşılan veriler ile Kırım coğrafyasının ilmî seviyesinin değerlendirilmesidir.

Bu çalışma, gayesi ve kapsamı bağlamında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kırım’ın Jeopolitik Konumu ve Hanlık Öncesi Siyasi Durumu, Kırım’da Altın Orda Hâkimiyeti Dönemi ve Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Hanlığı Tarihi incelenmiştir. İkinci bölümde ise çalışmanın ana kaynağını teşkil eden Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’nin *Şakâik-i Numaniyye* isimli eseri üzerine durulmuştur. Söz konusu eserin, önemi, muhtevası, tabakaları (bölümleri), nüshaları, tercümeleri, telhisleri (özetleri) ve zeyilleri (ekleri) hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde araştırmamızın temel konusu olan Kırımlı ulemânın *Şakâik-i Numaniyye ve Zeyilleri* ışığında hayatları, eğitimleri, meslekleri, vazifeleri, görev yerleri gibi hususlar incelenmiştir.

Birinci bölüm, Kırım’ın jeopolitik konumu ve hanlık öncesi siyasi durumu hakkında kısa bir tarihçe ile başlar. Bu bağlamda Kırım’ın jeopolitik önemini görebilmek için bulunduğu coğrafya hakkında ana hatlarıyla bilgi verilmiş ve tarihsel süreçte bölgede hüküm süren devletler zikredilmiştir. Daha sonra bölgede Kırım Hanlığı’ndan önce hüküm süren Altın Orda Devleti’nin tarihi genel hatlarıyla açıklanarak önemli tarihi süreçler üzerinde durulmuştur. Ardından Altın Orda’nın sükûtuyla kültürel birikimini devralan Kırım Hanlığı tarihi ele alınmıştır. Altın Orda’dan devreden mirasla Türk-İslâm kimliğini koruyan Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Devleti ve Rusya ile yaşadığı siyasi süreç üzerinde durulmuş ve Hanlığın, Osmanlı hâkimiyetinden Rus hâkimiyetine geçiş süreci ve bu süreci şekillendiren aşamalar irdelenmiştir.

⁹ Hakan Kırımlı, “Kırım (Rus İdaresi Dönemi)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde*, c. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 457.

Çalışmanın ikinci bölümünde, tezin başlıca kaynağı olan *Şakâik-i Numâniyye* üzerinde durulmuştur. Bu bölüm söz konusu bibliyografik eserin müellifi Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin biyografisiyle başlayıp, eserleri hakkında bilgilendirme ile devam etmektedir. Çalışmanın devamında Taşköprülüzâde ve *Şakâik* üzerine yapılan çalışmalar zikredilmiş ve eser hakkında tafsilatlı bilgiler verilerek muhtevası, tabakaları (bölümleri), nüshaları ayrı başlıklar halinde açıklanmıştır. Daha sonra *Şakâik*'in tercümeleri, telhisleri ve zeyilleri müellifleri ile birlikte tanıtılmıştır. İkinci bölümün sonunda *Şakâik-i Numâniyye*'nin tercüme ve zeyillerinde bulunan biyografi sayıları tablo ile verilerek görselleştirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise tezin ana konusunu oluşturan Kırımlı ulemânın¹⁰ biyografileri verilmiştir. Söz konusu Kırım ulemâsının biyografileri için Abdülkadir Özcan tarafından hazırlanan “*Şakâik ve Zeyilleri* (Mecdi Mehmed Efendi tercümesi, *Hadâ'iku's-şakâ'ik*; matbu Atâi zeyli *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmiletü's-şakâ'ik*; Şeyhi Mehmed Efendi'nin *Vekâyü'l Fudala I-II-III* yazmaları; İsmet Efendi'nin yazma nüshası *Tekmiletü's- Şakâik fî Hakk-ı Ehli'i Hakâik*) tıpkıbasımı” ana kaynak olarak kullanılmıştır. Abdülkadir Özcan tarafından hazırlanan külliyatın indekslerinde doğduğu şehre nispetle anılan âlimlerin tespiti için Mangup, İnkerman, Balıklava, Suğdak, Kefe, Akyar, Akmesicid, Karasubazar, Bahçesaray, Kerç, Solhat, Solhat, Salacık, Ferahkirman gibi eski Kırım'a ait şehirler taranmış ve Kırımlı ulemâ tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan taramanın sonucunda Akkirmanî, Kırımî ve Kefevî nisbeli 46 âlim tespit edilmiştir. Tespit edilen âlimlerin biyografileri günümüz Türkçesine çevrilerek her biri ayrı başlıklar halinde verilmiştir. Tezin metin kısmında söz konusu biyografiler tamamen *Şakâik ve Zeyilleri*'nde bulunan bilgilere sadık kalınmıştır. Tezin dipnot kısımlarında ise adı geçen âlim hakkında ikinci el çalışmalardan istifade edilerek biyografiler genişletilmiştir. Yine tezin ana metninde biyografisi verilen ulemânın bilgileri tablo oluşturularak görselleştirilmiştir. Söz konusu biyografi ve tablolarda adı geçen ulemânın memleketi, doğum ve ölüm yılları, ailesi, aldıkları eğitimler ve eğitim gördükleri yerler, hocaları, öğrencileri, meslekleri ve görevde bulundukları kurumlar, varsa eserleri ve vefat ettikleri padişah devirleri gibi birçok ayrıntıya yer verilmiştir.

46 âlimin biyografisi tamamlandıktan sonra üçüncü bölümün son kısmında *Şakâik ve Zeyilleri*'nde bulunan Kırımlı ulemâ hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme çerçevesinde ulaşılan veriler ile öncelikle *Şakâik ve Zeyiller*'inde ulemânın biyografilerinin bulunduğu eser ve bulunduğu tabaka, yaşamış olduğu yüzyıl ve padişah devri incelenmiş ve elde edilen veriler tablo ile görselleştirilmiştir. Yine değerlendirme başlığı altında Kırımlı ulemânın doğum ve ölüm yerleri ve tarihleri, meslekleri, müderrislik yaptığı medreseler, kadılık ve müftülük görevinde bulundukları bölgeler, mensup olduğu tarikatlar, müellifler ve eserleri ayrı başlıklar

¹⁰ Türk- İslâm kimliğinin önemli bir unsuru olan ulemâ, âlim kelimesinin cem'i olup, yararlı tüm ilimlerle uğraşan ve Allah'ın tüm emir ve yasakları karşısında derin sorumluluk taşıyan herkesi kapsamaktadır. Abdullah Candan, **Ulemânın Gücü**, Ahenk Yayınları, Van, 2003, s. 21.

halinde değerlendirilmiş ve tablolar ile sunulmuştur. Söz konusu başlıklarla yapılan değerlendirme ile Kırım ulemâsının ilmî seviyesine ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KIRIM

1.1. Kırım'ın Jeopolitik Konumu ve Hanlık Öncesi Siyasi Durumu

Kırım yarımadası, Doğu Avrupa düzlüğünün en uç güney noktasında yer almaktadır. Yarımada toprakları güneyden ve batıdan Karadeniz, doğu ve kuzeyden Azak Denizi ile çevrilidir. Doğu kısmında, Azak Denizi'ne bakan Kerç yarımadası bulunmaktadır. Batı kıyıları ise Tarhankut burnu ile şekillenmiştir. Kuzeyde günümüzde Ukrayna'ya bağlı olan Herson (Hacıbey) bölgesine, Or kapı (Perekop) ile bağlanmaktadır. Yarımada bir bakıma ada özelliği gösterdiğinden dolayı buraya halk arasında “Yeşilada” ismi de verilmiştir. Kırım, jeopolitik konumu dolayısıyla Sibiry'a'nın Karadeniz'e açılan kapısı olmasının yanı sıra Kafkasya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir merkez durumundadır. Bölge konumu dolayısıyla tarih boyunca birçok devletin ve milletin uğruna mücadele ettiği kıymetli bölgelerden biri olmuştur. Kırım yarımadasının en eski sakinlerinin Taurlar olduğu düşünülmekle birlikte tarih boyunca Kimmerler, İskitler, Sarmatlar, Alanlar, Gotlar, Miletliler, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar ve İtalyanlar farklı dönemlerde bölgede hüküm sürmüşlerdir.¹¹

Türklerin bölgedeki varlığı ise Hunlar ile başlayıp Bulgar, Avar, Hazar, Kök Türk gibi Türk hanedanlarıyla devam etmiştir. Özellikle Türk boylarından Hazarlar'ın, VII. yüzyılda Kırım'a gelmeleriyle bölgenin kaderi değişmiştir. Kırım'ın Suğdak, Kerç ve Sarıkerman gibi limanları hariç önemli bir kısmı yüzyılın ortalarına doğru Hazarlar'ın hâkimiyeti altına girmiştir. Hazarlar, Kırım'ın yanı sıra Don-Volga boyunca birçok koloni kurarak bölgede iktidarlarını sağlamlaştırarak Güney Rusya'nın büyük bir bölümüne hâkim olmuşlardır. Hazarlar'ın bölgede yürüttükleri başarılı siyaset sonucunda Kırım, Hazar Devleti'nin bir eyaleti olmuş ve aynı zamanda önemli bir ticaret merkezi haline de gelmiştir. Fakat diplomasi alanında gelişen Hazarların, savaş sanatında güçlerini kaybetmesiyle devlet yıkılmıştır. Hazar Devleti'nin yıkılışından sonra XI. yüzyıldan itibaren bölgede Peçenekler'in nüfuzu artmaya başlamış ve Kıpçak bozkırlarıyla beraber Peçenekliler, Kırım yarımadasını ele geçirmişlerdir. Böylece XI. yüzyıldan sonra bölge Kıpçak-Kuman yurdu olmuş ve bölgede ticari faaliyetler gösteren Bizans'ın etkinliği de azalmıştır. Kıpçakların, Kırım üzerindeki etkisi ise 31 Mayıs 1223 tarihinde Kalka Irmağı kenarında yapılan savaşla sona ermiştir.¹²

¹¹ Ünver Sel, **Kırım ve Kırım Türkleri**, Kırım Dergisi Yayınları, Ankara, 1997, s. 9; İsmail Görgen, “Kırım'ın Jeopolitik Önemi ve Kırım Türkleri”, **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, c. 12, S. 1, 2022, s. 283-284.

¹² Saadettin Yağmur Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2015, s. 437; Nuri Kavak, **Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığı'nda Bir Yerleşme Örneği**, On-Mat Öner Matbaacılık

1.2. Kırım'da Altın Orda Hâkimiyeti Dönemi

1223'teki Kalka zaferiyle Deştikıpçak'a hâkim olmaya çalışan Moğollar'a karşı direnen Kıpçaklar'ın, Bulgarlar'ın, Başkırt ve Aslar'ın 1239'da Batu Han'ın ordusu tarafından dağıtılmasının ardından Kırım'da Altın Orda hâkimiyeti devri başladı.¹³ Batu Han'ın 1237-1241 yılları arasında devam eden seferleri neticesinde Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmı ve Moskova ile Ryazan Knezlikleriyle birlikte birçok Rus şehri de Moğolların hâkimiyetine girdi. Kıpçaklar üzerine yapılan yoğun seferler ile de Kıpçaklar'ın bir bölümü Kama Bulgarları'nın arasına geri kalanları da Macaristan topraklarına sığındılar. Batu Han, 1240 yılının sonunda Ukrayna bozkırlarına inerek Kiev'i de ele geçirdi. 1241'de İdil Irmağı'nın aşağı kısmında yer alan Saray şehrini kurdu ve bu şehir hanlığın merkezi oldu. Jeopolitik konumu dolayısıyla ticaret merkezi haline gelen Saray şehri kısa sürede gelişerek Doğu Avrupa ile Batı Sibiryası arasındaki en büyük ticari merkez haline geldi.¹⁴

Batu Han'ın vefatıyla Altın Orda'nın yönetimi Berke Han'a geçmiş ve onun döneminde Altın Orda, Moğolistan'daki Kağanlıktan ayrılmış ve aynı zamanda Berke Han'ın 1257-1266 yıllarında İslâmiyeti kabul edilişle de daha önce Şaman olan saray çevresi Müslüman olmuştur. Berke Han'ın döneminde ülke sınırları, Don ile Dinyeper ırmakları yakınındaki bozkırlar, Kırım, Kafkas dağlarının yamaçları ile Bulgaristan ve Trakya'ya kadar uzanmıştır.¹⁵ Özbek Han döneminde ise Altın Orda, en parlak dönemlerinden birini yaşamış ve onun devrinde İslâm dini devletin resmi dini olmuştur. İslâmı benimseyip samimi bir Müslüman olan Özbek Han, diğer dinlere karşı da oldukça hoşgörülü bir tavır sergilemiştir.¹⁶ Bunun örneklerinden biri Rus metropoliti Petro'ya, Hristiyanlığa sonsuz hak ve imkânlar sağlayan bir yarlık vermesidir.¹⁷ Özbek Han aynı zamanda ılımlı bir diplomasi tercih etmiştir. Döneminde Moskova ve Tver Knezliklikleri arasında yaşanan problemlerde tarafsız bir

Yayınları, Bursa, 2014, s. 9-10; Jacques Piatigorsky, Jacques Sapir, **Hazar İmparatorluğu VII.-XI. Yüzyıllar**, çev. Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2007, ss. 28-40.

¹³ DİA, "Kırım", TDV İslâm Ansiklopedisi *İçinde*, c.25, **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, Ankara, 2002, ss. 447-448.

¹⁴ Serkan Acar, **Kazan Hanlığı- Moskova Knezliği Siyasi İlişkiler (1437-1552)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, 1. Baskı, ss. 62, 63.

¹⁵ Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, s. 128; Sel, a.g.e., s. 59.

¹⁶ Özbek Han, devletin resmi dini İslâm olmasına rağmen diğer dinlerin mabetlerine ve mensuplarına hoşgörülü bir yönetim benimsemiştir. Büyük seyyahlardan İbn Battûta, Deşt-i Kıpçak seyahatinde Özbek Han'ın yönetiminde bulunan Kırım'a geldiğinde gördüğü kiliselerden, Kefe'de bulunan mescitlerden, farklı mezheplere mensup din adamlarından, Hristiyan olan Kıpçaklardan ve Kefe'nin çoğunluğunu oluşturan Hristiyan Cenevizliler hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Battûta, **İbn Battûta Seyahatnamesi I**, çev. A.Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2018, ss. 463-464.

¹⁷ Söz konusu yarlıkta Özbek Han şöyle buyurmuştur; "...Kimse, Rusya'da Metropolit Petro'nun Kilisesi'ne, onun adamlarına ve din adamlarına zarar vermesin, kimse onların adamlarını, mallarını ve mülklerini almasın... Kilise ve metropolitliğine kimse karışmasın, çünkü herşey Tanrı'nındır. Kim karışırsa ve bizim yarlık ile sözümüze uymazsa Tanrı karşısında suçlu sayılacak ve onun öfkesini üzerine çekecektir. Biz de onu ölüm ile cezalandıracağız. Metropolit ise doğru yoldadır ve doğru hareket etmektedir, doğru kalp ve ve doğru akıl ile kiliseyi yönetmekte, işleri yürütmekte veya başkasına emrederek bunları gerçekleştirmektedir. Bizim karışmamız için bir sebep yoktur..." Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Melek Özyetgin, İlyas Kemaloğlu, **Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, s. 67.

şekilde idareyi sağlamak istese de Moskova Knezliği'ni desteklemesi politik olarak sonraki dönemler için yanlış bir karar olmuştur. Farkında olmadan Moskova Knezliği'nin güçlenmesine neden olmakla birlikte aynı zamanda Rus Knezliklerini aynı çatı altına toplaması, Rusların kendi güçlerinin farkına varmalarını da sağlamıştır. Özbek Han'ın ölümüyle hanedan mensupları arasında yaşanan taht mücadeleleri Altın Orda'nın gerileme döneminin başlangıcı olmuş ve Canıbek Han ve ondan sonra tahta oturan Berdi Bek Han devrinde gerilemenin belirtileri çok daha görünür hale gelmiştir. 1360-1380 yılları arasında on dört han Altın Orda tahtına geçtiyse de düzeni yeniden sağlamayı başaramamışlardır. Bu fetret döneminde Litvanya Dukalığı ile Podolya Prenslığı bağımsızlıklarını kazanmış, Ruslar ise Moskova Knezi Dimitri Donksoy önderliğinde isyan edip, 1380 yılında ilk kez Altın Orda'ya karşı başarı kazanmışlardır.¹⁸

Altın Orda'nın batısında bu gelişmeler yaşanırken doğuda 1370 yılında Timur, "Emir" unvanıyla Çağatay yönetimini devralmıştır. O sırada Altın Orda'nın başında ise Urus Han bulunuyordu. Urus Han'ın kardeşi Tuy Hoca Oğlan'ı katletmesi üzerine Tuy Hoca Oğlan'ın oğlu Toktamış, kendi hayatını da tehlikede görerek Timur'a sığındı. Emir Timur, Deşt-i Kıpçak'ta güçlenen Urus Han'a karşı Toktamış'ı kendi himayesine alarak onu Urus Han'a karşı desteklemiştir. 1776-1778 yılları arasında Urus Han ve oğulları ile yaşadığı mücadelelerde Toktamış galip gelmiş ve Altın Orda tahtını ele geçirmiştir. Toktamış, bu başarısının ardından 1380'de Ruslar'a karşı mağlup olup Kırım'a dönen Mamay Mirza'yı da Kalka ırmağı boyunda yenilgiye uğratmış ve böylece yirmi yıldan beri devam eden fetret devrini sona erdirerek Cuci ulusunda yeniden birliği sağlamıştır. Bu başarılarıyla Harezm ile Azerbaycan dışında daha önce Altın Orda Hanlığı'na bağlı bütün toprakları ele geçirmiştir. Toktamış Han, elde ettiği bu iki zaferin ardından rotasını Rusya'ya çevirip Rus prensliklerinin kendisine itaat etmesini sağlamıştır. Ardından Rus şehirlerinden ganimetler elde etmek ve Kulikovskaya savaşının intikamını almak için 1382'de Ryazan ve Suzdal knezlerinin desteğini alarak Moskova'yı kuşattı. Toktamış Han, bu kuşatmanın ilk aşamasında başarısız olsa da Moskovalılardan alacağı cüzi miktarda para karşılığında kuşatmayı kaldıracaklarını söyleyince şehrin kapıları kendisine açılmıştır. Fakat Toktamış Han, sözünde durmayarak şehri yerle bir etmiş ve büyük ganimetler toplamış aynı zamanda Altın Orda'nın nüfuz sahasında olan knezliklere de hâkimiyetini kabul ettirmeyi başarmıştır. Toktamış Han, Moskova kuşatmasının ardından Azerbaycan ile Harezm'e yönelerek Timur'un hâkimiyetinde olan Harezm'de 1383 yılında kendi adına para bastırıp 1385'de de Tebriz üzerine sefere çıktı. Tebriz'de de Moskova'da uyguladığı planı uygulamayı düşünüyordu. Tebriz halkı, 250 tümen altın karşılığında barış istedilerse de Toktamış Han, tıpkı Moskova'da olduğu gibi anlaşmayı bozarak şehre girip, Tebriz'i yağmaladıktan sonra Buhara'yı da kuşatmak istese de başarılı olamadı.¹⁹

¹⁸ Rızaeddin Fahreddin, **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, çev. İlyas Kamalov, Kaknüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2003, ss. 51-55; Acar, a.g.e., ss. 64, 65.

¹⁹ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", TDV İslâm Ansiklopedisi *İçinde*, c. 2, **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, İstanbul, 1989, s. 539; İlyas Kemaloğlu, "Toktamış Han", TDV İslâm Ansiklopedisi *İçinde*, c. 41, **Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları**, İstanbul, 2012, ss. 231-232.

Toktamış Han'ın giderek güçlenmesi ve Emir Timur'un hâkimiyet alanlarına doğru yayılması iki hükümdarın arasındaki iyi ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Toktamış ve Timur, ilk kez 1391'de Kunduzca (Kondurca)'da karşı karşıya gelmiş ve mücadele Emir Timur'un galibiyetiyle neticelenmiştir. Fakat bu ilk karşılaşmanın sonucu kesin olarak Emir Timur'un galibiyeti sayılmazdı çünkü Deşt-i Kıpçak toprakları hala Toktamış Han'ın elindeydi. İki hükümdar 1395 yılında tekrar karşı karşıya gelmişler ve yine Emir Timur üstünlük sağlamasına rağmen Toktamış Han ele geçirilememiştir. Bunun üzerine Timur, yanında bulunan Urus Han'ın oğlu Kayırcak Oğlan'a asker ve hanlık alametleri vererek Altın Orda'da düzeni kurmak üzere görevlendirdi. Bir yandan da Emir Timur, Toktamış'ın yeniden güçlenmesini engellemek amacıyla Toktamış ile birlikte hareket eden bazı kabileleri, Moskova etrafını, Azak şehrini, Kuban ve Dağıstan'ı, Hacı Tarhan (Ejderhan)'ı ve Berke Saray'ı ele geçirdi. Böylelikle Timur, Altın Orda Devleti'ne kesin darbeyi vurmuş oluyordu. Tüm bunların neticesinde Toktamış Han'ın, Emir Timur'a karşı mağlup olduğu bu iki yenilgiyle Altın Orda, Rus knezleri için de artık tehlike olmaktan çıkmış ve bu mağlubiyetler hanlığın yıkılmasına zemin hazırlamıştır.²⁰

Toktamış Han, Altın Orda'da yaşanan fetret devrini nihayete erdirerek hanlığı tekrar yükselişe geçirse bile Emir Timur ile girdiği mücadeleler neticesinde hanlığı yeniden zor günlere götürmüştür. Timur'a karşı iki büyük yenilgisinin ardından Toktamış Han bu sefer Mangıt beylerinden Emir Edige'nin yardımıyla Altın Orda'nın tahtına geçip kendisini han ilan eden Temir Kutluk'a karşı hâkimiyet mücadelesi vermeye çalışmış fakat yine mağlup olmuştur. Temir Kutluk'un hâkimiyeti ele almasıyla hanlık tekrar kuvvetlenmiş olsa da bu durum uzun sürmemiştir. Emir Edige, Temir Kutluk'tan sonra Altın Orda tahtına sırasıyla Şadibek, Fuladbek ve kardeşi Timur'u çıkardı. Bu hanlar vasıtasıyla kendi reformlarını başlatarak Altın Orda'da düzen ve disiplini tekrar kurmayı başardı. Ülke içinde otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra Rusya'ya yöneldi. 1408'de Moskova üzerine sefer düzenlemeye karar veren Emir Edige, Pereyaslavı, Rostov, Dimitriyev ve Serpuhov şehirlerini ele geçirerek Moskova'ya ulaştı. Moskova halkının bir miktar para vermesiyle şehri kuşatmaktan vazgeçen Emir Edige, Moskova'yı alamamışsa da knezliğin büyük bir kısmını yağmalayarak Moskova'yı ekonomik açıdan zarara uğratmayı başardı. 1411 yılında Altın Orda tahtına Toktamış Han'ın oğlu Celaleddin geçmiş ve bu tarihten sonra Emir Edige'nin Altın Orda Hanlığı'nda gücü kalmamıştır. Edige, 1419 yılında Toktamış Han'ın oğullarından Kadir Berdi ile savaşıp esir düşmüş ve bir süre sonra vefat etmiştir. Cengiz sülalesinden olmayan Emir Edige, Toktamış Han'ın ölümünden sonra hanlığın 1419 yılına kadar asıl hâkimi olmuştur. Onun ölümünden sonra hanlık, prenslerin taht mücadelesi yüzünden kargaşa içine sürüklenmiştir.²¹

²⁰ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2014, ss. 12-20; Ayrıca Emir Timur'un Altın Orda'ya karşı seferleri tamir edilemez bir felaket olmuştur. Timur'un Kefe ve Azak gibi büyük ticaret merkezlerini tahrip etmesi, Altın Orda'nın iktisadi önemini de kaybetmesine neden olmuştur. Ve bu kayıpla Altın Orda'nın Orta Asya ve Güneydoğu Avrupa'nın mukadderatı üzerinde hiçbir siyasi rolü kalmayacaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuad Köprülü, "Altın Ordu'ya Ait yeni Araştırmalar", **Belleten**, c. 5, S. 19, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1941, ss. 425-426.

²¹ İlyas Kamalov, **Altın Orda ve Rusya**, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul, 2015, ss. 12-15.

Edige'nin ölümünden sonra Altın Orda'da birbirleriyle mücadele eden birçok han görülmektedir. Bu hanlardan başta geleni Kazan Hanlığı'nın kurucusu sayılan Uluğ Muhammed Han'dır. Muhammed Han, batıda Litvanya Prensi Vitolt ile doğuda Timurlu hükümdarı Şahruh ile iyi ilişkiler kurmuştur. Fakat Uluğ Muhammed Han, Maverâünnehir hâkimi Uluğ Bey'in desteğini alan Barak Han'a karşı mağlup olmuş ve dostu Vitolt'un yanına Litvanya'ya gitmiştir. Burada tekrar gücünü sağlamlaştıran Muhammed Han, Barak Han'dan Saray'ı geri alarak bozkırda hâkimiyetini tekrar güçlendirmeyi başarmıştır. Uluğ Muhammed Han, en kuvvetli rakiplerinden Barak Han'ı mağlup edince diğer hanların kendisiyle mücadele edemeyeceğini düşünüyordu. Fakat Litvanya ile özellikle Rusya, Altın Orda'nın tekrar güçlenmesini istemiyor ve Vitolt'tan sonra Litvanya prensi olan Svidrigaylo kendisine karşı Toktamış Han'ın oğlu Seyyid Ahmed'i destekliyordu. Uluğ Muhammed Han'ın karşısına Seyyid Ahmed'den başka bir de Temir Han'ın oğlu Küçük (Kıçık) Muhammed çıkmıştı. Küçük Muhammed Han, Uluğ Muhammed Han'a karşı ayaklanıp onu Saray'ı terketmeye mecbur bırakınca Muhammed Han, Deşt-i Kıpçak'ı terkederek yukarı Volga alanına çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Uluğ Muhammed Han, bu dönemde Kazan Hanlığı'nın temellerini atmış ve Rus şehirleri üzerine baskılarına devam etmiştir. 1439'da Moskova'yı kuşatmış, 1444-1445 yıllarında oğullarıyla birlikte Gorodets, Murom ve Suzdal şehirlerine saldırılarda bulunmuştur.²²

Uluğ Muhammed Han ve Küçük Muhammed Han'dan sonra Altın Orda tahtına Seyyid Ahmed Han (1445-1465) geçmiştir. Hanlığı eski güçlü günlerine döndürmeyi amaçlayan Seyyid Han, 1449 yılında Kırım'da hanlığını ilan eden Hacı Giray ile Moskova knezliğine karşı mücadeleye girmiştir. Hacı Giray ile Moskova knezi III. İvan'ın anlaşarak ittifak kurmalarına karşı Seyyid Ahmed Han'da Lehistan ve Litvanya ile anlaşarak mücadele etmek istemiş fakat başarılı olamamıştır. Seyyid Ahmed Han'dan sonra Altın Orda tahtına son güçlü hanlardan olan Küçük Muhammed Han'ın oğlu Ahmed Han (1465-1481) geçmiştir. Altın Orda Hanlığını güçlendirmeyi hedefleyen Ahmed Han, Osmanlı Devleti'nden destek alan Kırım Hanlığı ile mücadeleye cesaret edememiş fakat Leh Kralı IV. Kazimir ile anlaşarak 1480'de Moskova üzerine yürüse de çeşitli nedenler dolayısıyla başarı sağlanamamış aynı zamanda Kırım Hanı Mengli Giray'ın başşehrini tahrip etmesi üzerine kuşatmadan geri çekilmek zorunda kalmıştır.²³ Ahmed Han'ın vefatından sonra Altın Orda tahtına güçlü bir han çıkmamış ve birbiriyle sürekli rekabet eden hanlar devleti ayakta tutmayı başaramamışlardır. Böylece Altın Orda fiilen 1481 yılında, resmi olarak da Kırım Han'ı Mengli Giray'ın Saray şehrini ele geçirmesiyle 1502 yılında tamamen yıkılmıştır.²⁴ Yıkılan Altın Orda Devleti'nin varisleri olarak Kırım, Kazan, Kasım, Astrahan, Sibir ve Nogay ulusları coğrafyaya hâkim olmuşlardır.

²² A. Yu. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, ss. 204-214; Kamalov, a.g.e., ss. 117,118.

²³ Saray, a.g.m., s. 540.

²⁴ Kamalov, a.g.e., s. 123.

1.3. Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Hanlığı Tarihi

Altın Orda Hanlığı'nda yaşanan taht kavgalarının ve siyasi istikrarsızlığın çöküş sürecini başlatmasıyla Cengiz Han soyundan gelen Hacı Giray, bu durumu fırsat bilerek henüz Altın Orda Devleti tamamen yıkılmadan XV. yüzyılın başlarında Kırım'da hanlığını ilan etti ve böylece Kırım bağımsız bir Hanlık oldu. Hacı Giray, Kırım'da Altın Orda'ya karşı hâkimiyetini güçlendirmek için Moskova Knezliği ile de dostane ilişkiler kurup ittifaklarda bulunmuş aynı zamanda Altın Orda'dan kaçıp Kırım'a gelen kabile beylerinin yanı sıra Moskov hâkimi ve Lehistan Krallığı ile de yakın ilişkiler kurarak gücünü ve saygınlığını arttırmıştır. Cenevizlilerle sürekli mücadele içinde olan Hacı Giray, donanması ve topları olmadığı için Kefe'de bulunan Cenevizlilere karşı başarılı olamayacağı düşüncesiyle Osmanlı padişahı II. Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra onunla yakın temasa geçmiştir. Hacı Giray'ın Kefe'ye karşı Osmanlılar ile kurduğu yakın ilişkiler, Hanlığın geleceği açısından önemli gelişmelerinde başlangıcı olmuştur.²⁵

Hacı Giray'ın Kırım'daki hâkimiyeti 1466 yılından vefatına kadar devam etmiştir. Ölümünden sonra tıpkı Altın Orda'da yaşanan taht kavgaları gibi Kırım Hanlığı'nda da Hacı Giray'ın oğulları Nur Devlet, Mengli Giray ve Haydar arasında da taht mücadeleleri başlamıştır. Kırım kabile aristokrasisinin güçlü liderleri Şirin kabilesinden gelen nüfuz ve güç sahibi Eminek Mirza'nın desteğiyle Mengli Giray, Kırım Hanlığı tahtına geçmiştir. Babası Hacı Giray gibi Mengli Giray'da Altın Orda'ya karşı hâkimiyetini güçlendirmek için Ruslarla ittifak kurup, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sıkı tutmuştur. 1475 yılına kadar hâkimiyeti devam eden Mengli Giray bu yılda kardeşi Haydar'ın ayaklanmasıyla Kefe'ye gitmek zorunda kalmış ve orada Cenevizliler tarafından esir edilmiştir. Mengli Giray, içine düştüğü bu durum karşısında Osmanlı padişahı II. Mehmed'den yardım talebinde bulununca yardım talebine karşı Sultan II. Mehmed, Gedik Ahmed Paşa kumandasında bir orduyu Kefe'ye göndermiştir. 1475 yılında Kefe'nin Osmanlılar tarafından alınmasıyla Mengli Giray'da serbest bırakılmış ve Osmanlı himayesini kabul etmesi şartıyla Kırım hanı olmuştur.²⁶

Osmanlı hâkimiyeti altında ikinci kez Kırım tahtına geçen Mengli Giray, Altın Orda hanı Seyyid Ahmed Han ile mücadeleye girmiş fakat başarılı olamayınca Çufutkale'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sıralarda Kara Boğdan üzerine seferde olan Sultan II. Mehmed, Mengli Giray'a gönderdiği fermanla sefere Hanlığında katılmasını buyurmuştur. Fakat Mengli Giray'dan olumlu bir yanıt alamayınca Mengli Giray'ı tahttan indirerek, İstanbul'a çağırması ve yerine Kırım tahtına Nur

²⁵ Kavak, a.g.e., ss. 13-14; Halil İnalçık, **Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017, ss. 45-46.

²⁶ A. Melek Özyetgin, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarluk ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, ss. 7-8; Mengli Giray Han, 15 Temmuz 1475'te Osmanlı padişahı II. Mehmed'e gönderdiği bitikte "... Bizim padişaha bağlı olduğumuzu itaat edeceğimizi ve halimizden memnun olduğumuzu dahi Ahmed Paşa ile ahd ve şart ettik ki padişahlarının dostuna dost, düşmanına düşman olacağız diyip o ahd ve şart üzerine dururuz..." diyerek Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özteygin, a.g.e., s. 148.

Devlet'i çıkarmıştır. Şirin kabilesi beylerinden Eminek Mirza ve diğer kabile beyleri II. Mehmed'e elçiler göndererek Boğdan seferine katılamama nedenlerini özürler eşliğinde açıklamışlardır. Kırım halkının isteği üzerine Mengli Giray üçüncü kez Kırım tahtına çıkarılmış ve Kırım'daki iç mücadele ve karışıklığa son verilmiştir. Bu tarihten sonra Hanlık kuvvetleri davet üzerine Osmanlı padişahının seferlerine fiilen iştirak etmişler ve Osmanlı Devleti başka devletlere karşı Hanlığın resmen hamisi rolünü üstlenmiştir. Mengli Giray'ın üçüncü kez Kırım tahtına çıktığı bu tarihte Hanlık tam anlamıyla Osmanlı tâbiliğine girmiştir.²⁷ 1484 yılında Osmanlı padişahı II. Bayezid Han'ın, Akkirman ve Kili kaleleri üzerine düzenlediği seferde Mengli Giray Han, ordusuyla Osmanlı Devleti'nin yanında olarak pek çok yarar göstermiş ve II. Bayezid'tan sonra Osmanlı Devleti'nde yaşanan taht mücadelelerinde I. Selim'i desteklemiştir. Mengli Giray, 1502 yılında Saray şehrini tahrip ederek Altın Orda Hanlığı'na son darbeyi vurmuş aynı zamanda Moskova ile yürüttüğü iyi ilişkileri de sonlandırmıştır. Altın Orda'dan kalan topraklara hâkim olmak için bu iki devlet mücadeleye girmiştir. Mengli Giray, Rus Knezi III. İvan'ın ölümünden sonra 1507 yılında Lehistan-Litvanya Kralı IV. Kasimir ile Moskova'ya karşı bir antlaşma yapmıştır. Bundan sonra Moskova Knezliği, Kırım hanları için artık bir düşman ülkesi sayılmış ve hemen hemen her yıl Moskova'ya seferler düzenlenmiştir. 1507, 1513, 1516 ve 1520 tarihlerinde Litvanya-Lehistan ile Kırım arasında Moskova aleyhine antlaşmalar imzalanmıştır. Bu antlaşmaların ortak yönü, iki devletin Moskova'ya karşı ittifak etme ilkesiydi. Bu devirde Batı Sibirya'da yeni bir Tatar Hanlığı ortaya çıkıyordu. İdil Hanlıkları ve Kırım Hanlığı arasındaki coğrafi bütünlük ortadan kalkıyor ve böylece Güney Rusya'da geniş bir araziye Moskova'nın yayılmasını çok daha olanaklı bir hale getiriyordu. Bu sırada Moskova'nın nihai amacı Kırım, Kazan, Astarhan, Nogay ve Sibirya Hanlıklarını ele geçirerek Altın Orda mirasına tamamen sahip olmaktı. Moskova bu amacında başarılı oldu ve Tatarların büyük bir kısmı bu esnada Hristiyanlaşarak asimile oldular. I. Sahib Giray Han'ın, (1532-1551) hanlık döneminde ise merkezi hâkimiyete dayalı güçlü ve müstakil bir hanlık kurma çabaları birçok engelle karşılaşmış ve hanın öldürülmesiyle Kırım'da istikrarsızlığın baş göstermesi Moskova üstünlüğünün başlamasının en büyük nedenlerinden biri olmuştur.²⁸

Sahib Giray'ın vefatından sonra Kırım'a hâkim olan Devlet Giray'ın ilk hanlık yıllarında 1547 yılında taç giyen Moskof çarı IV. İvan, Kazan ve Astarhan'a hücumlara başlayıp, 1552'de Kazan'ı işgal etmiştir. Kazan'ın işgalinden sonra Ruslar, Nogayların desteğini alarak Astarhan'ı da 1556'da ele geçirdiler. Şimdiye kadar ehemmiyet gösterilmeyen Moskova knezliği yeni bir güç olarak tehdit olmaya başlamıştır. Rusların, Kazan ve Astarhan'ı ele geçirmeleriyle hâkimiyet alanları Hazar Denizi kıyıları, Kafkasya ve Karadeniz kuzeyine kadar yayılmış olup, Kırım ve Karadeniz üzerinde

²⁷ Sel, a.g.e., ss. 64-64; Halil İnalçık, "Yeni Vesikalar Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahitname Meselesi", **Belleken**, c.8, S.30, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1944, s. 222-223; Eminek Mirzanın, Sultan II. Mehmed'e gönderdiği Kırım Hanlığı'nın Boğdan seferine katılamaması gerekçeleri ve Mengli Giray'ın tekrar Kırım Hanı olması için talepte bulunduğu 1476 ve 1478 yılına ait bitikler için bkz. Öztegin, a.g.e., ss. 150-156.

²⁸ Giray Saynur Derman, "Hanlık Döneminde Kırım", ed. Oktay Aslanapa, **Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım**, Yeni Türkiye Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2003, ss. 75-76; Yücel Öztürk, a.g.m., ss. 20-21.

Rus tehlikesi kendisini hissettirmeye başlamıştı. Ruslar peş peşe kazandıkları zaferlerden cesaretle Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Azak kalesini 1559'da kuşatmışlar fakat Osmanlı kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüşlerdir.²⁹

Ruslar, Azak kalesini kuşatmakla kalmayıp Terek üzerine de bir kale yapma girişiminde bulundular. Rusların, Terek üzerine kale yapmaları Kuzey Kafkaslardaki durumu kökünden değiştirecek bir öneme sahipti. Çünkü Ruslar bu kale ile Karadeniz sahilinden Derbend (Demirkapı)'e giden yolu kontrolleri altına alabileceklerdi. Fakat bu bölgelerdeki uluslar Osmanlı ve Kırım'ın tabiyetindeydi. Aynı zamanda Astarhan'ı ele geçiren Ruslar, Türkistan ve diğer ülkelerden gelen ve Azak üzerinden hacca gitmeyen isteyen hacı adaylarına yol vermeyip çeşitli eziyetlerde bulunduğu dair şikâyetler de gelmeye başlamıştı. Bir taraftan Özbek Hanı ve İran Şahı arasında yaşanan gerginlikler dolayısıyla Şah, İran üzerinden hacılara geçiş yolunu kapatmıştı. Dolayısıyla Hive, Semerkand ve Buhara'dan gelen hacılar Demirkapı veya Astarhan üzerinden Osmanlı Devleti'ne girmek zorunda kalmışlardı. Bilindiği üzere aynı zamanda "halife-i ruy-i zemin" sıfatını taşıyan Osmanlı padişahı hac yolunun ve hacıların güvenliğinden sorumluydu. Tüm bu şikâyetler Osmanlı Devleti tarafından Rusya'ya karşı düzenlenecek bir sefer için yeterli sebeplerdi. Fakat Sultan I. Süleyman döneminde saraydaki fikir ayrılıkları nedeniyle Astarhan seferi ertelenmiş, 1569 yılında Osmanlı padişahı II. Selim ve Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'nın isteğiyle Astarhan seferine karar verilmiştir. Kırım hanı Devlet Giray, Nogay mirzaları ve Çerkes beyleri de Astarhan seferini destekleyenlerin tarafındaydılar.³⁰ Sefer hazırlıklarına başlayan Osmanlı Devleti, Orta Asya ve Kafkasya'ya giden yol için Azak denizi ve Volga nehrinin en yakın yerinden bir kanal açarak bu iki nehrin birleşmesini planladılar. Açılacak bu kanal ile Ruslar, Volga'dan uzaklaştırılacak Astarhan ve etrafı Osmanlı'nın nüfuzuna geçecekti. Böylece Osmanlı Devleti'nin Astarhan'a gelmeleri, Rusya'nın Asya içlerine ve Kafkasya'ya girmelerine engel olacaktı. Ayrıca bu kanal İran üzerine yapılan seferlere de kolaylık sağlayabilecekti. Planlanan Don-Volga kanalının çalışmaları için vaktiyle Kefe sancağı mutasarrıfı olan ve bölgeyi çok iyi bilen Kasım Paşa, Kefe sancakbeyi tayin edilerek kanal projesi için görevlendirildi. Kırım hanı, Devlet Giray Astarhan seferini desteklese bile Don-Volga kanalının açılmasını desteklemiyordu. Çünkü ona göre Astarhan alınsa bile tekrar Ruslar'ın eline geçecekti.³¹

Astarhan seferi ve Don-Volga'da açılacak olan kanal projesinde Devlet Giray'ın asıl isteği, seferi kendisinin tertip etmesi ve sefer için Osmanlılar tarafından kendisine asker ve malzeme takviye edilmesi idi. Çünkü Han, Osmanlı hâkimiyeti Astarhan'a ulaşırsa Kırım'daki durumunun tehlikeye gireceğinden ve Kırım'ın Osmanlı eyaleti haline gelmesinden endişe ediyordu. Bu endişelerle Devlet

²⁹ Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, ss. 44-46.

³⁰ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve İdil Boyu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, ss. 94-98.

³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c. 3/1, 8.Baskı, Ankara, 2011, ss. 35-37.

Giray, Osmanlı'nın kanal projesini Ruslar'a bildirmiş ve Osmanlı padişahını da vazgeçirmek için çalışmıştı. Ruslar ise bir yandan kuzeyde ilerlemeye devam ediyordu. Kasım Paşa'nın öncülüğünde başlayan kanal çalışmaları coğrafyanın topoğrafik şartları ve mevsimsel olumsuzlar gibi etkenler nedeniyle yarım bırakılarak Azak kalesine geri dönülüp Astarhan'a hareket edildi. Fakat Astarhan kalesi Ruslar tarafından oldukça korunaklı bir hale getirilmişti. Mevsimin kış olması nedeniyle kuşatma mümkün olmadığından Osmanlı kuvvetleri Azak'a, Devlet Giray ise Kırım'a döndü. Böylece Osmanlı Devleti'nin Kırım hanıyla birlikte yürüttüğü sefer başarısızlıkla sonuçlandı. Osmanlı Devleti rotasını Akdeniz'e, Kırım hanı da Rusya'ya çevirdiler. Bu süreçten sonra Devlet Giray, Rusya üzerine yıpratma seferleri düzenledi. 1570'de Alp Giray ve Mehmed Giray'ın komutasındaki Kırım askerleri Rusya içlerine Ryazan ve Kasıra'ya kadar ilerlediler. Bir yandan Kazanlılar'da ayaklanarak Rus nüfuzunu geçici bir süre zayıflatmışlardır. Ruslar, Kırım kuvvetlerinin akınları esnasında Osmanlı Devleti ile irtibatı kesmemek için İstanbul'a elçileri Novosiltsev'i³² göndermiştir. 1571'de Devlet Giray, Rusların Livonya savaşları ile meşgul olmasından istifade ederek Moskova yakınlarına kadar ilerleyebilmiştir. Bu başarıları İstanbul tarafından oldukça hoş karşılanmış ve kendisine "Taht algan" unvanı verilmiştir. Fakat Devlet Giray'ın bu başarıları kalıcı olmamış ve Moskova'dan geri çekilmek durumunda kalmıştır.³³

Bu tarihten sonra 1584 yılında Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. 1577 yılında Devlet Giray'ın ölümüyle Kırım tahtına geçen Semin Mehmed Giray (II. Mehmed Giray)'ın Osmanlı hâkimiyetine başkaldırarak, Moskova hâkimiyetinde bulunan Kazak-Nogay sahasına iltica etmesi ve Osmanlı Devleti'nin İran ve Avusturya seferlerinde Hanın istenilen şekilde davranmaması bu durumun başlıca sebeplerinden olmuştur. İlişkilerin bozulma sebeplerindeki diğer önemli etkenler ise Osmanlı Devleti'nin, Kırım hanlarını sürekli seferlerine davet etmeleriyle Kırım'ı Rus Kazaklarının saldırılarına karşı savunmasız bırakması ve Osmanlı serdarlarının Kırım hanlarına kendi maiyetlerindeki bir kumandan gibi davranmaları olmuştur. Aynı zamanda bu etkenler ile Moskova Kırım'ın iç siyasetine karışma imkanını da elde etmiştir.³⁴ II. Mehmed Giray'dan sonra Kırım hanı olan II. İslâm Giray döneminde bir yenilik gerçekleşmiştir. II. İslâm Giray'ın hâkimiyet döneminde Bâb-ı Âli tarafından hana, camilerde Cuma günleri namaz hutbesinde, önce Osmanlı sultanının sonra Kırım hanının isminin anılması emri verilmiştir. O

³² Rus çarı IV. İvan'ın elçisi Novosiltsev ile 13 Kasım 1569 tarihinde Sultan II. Selim'e gönderdiği mektuba göre: "Rusların eline geçen Hanlıklarda İslâm dini hiçbir suretle baskıya uğramamıştı; bilakis, Çar'ın emriyle Kasım şehrinde mescitler inşa edilmiş, Müslüman mezarlığı yapılmıştı. Dolayısıyla Osmanlı padişahının Kazan ve Astarhan'daki İslâm ahalisinin akıbetinden endişe etmesine lüzum yoktu." Ayrıca mektubun elkabında da kendisinin Astarhan ve Kazan ülkelerinin hükümdarı olduğunu belirten ifadeler bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti tarafından Çar'a yazılan cevap mektubunda ise "Mosku kralına name-i hümayun" şeklinde başlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kurat, Türkiye ve İdil Boyu, ss. 149-150; Sultan II. Selim tarafından IV. İvan'a gönderilen 8 Ekim 1571 tarihli name-i hümayun Mühimme Defteri No. XVI. Vesika 3'de kayıtlıdır. Kırım Hanlığı Defterleri, Kırım Hanlığı Kalemî Belgeleri, Kefe Mukâtaası Kalemî Belgeleri defter listeleri ve numaralı hakkında bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, <https://www.devletarsivleri.gov.tr/cdn/file/download?fileId=173> (12.09.2023)

³³ Ürekli, a.g.e. , ss. 47-57.

³⁴ Öztürk, a.g.e. , ss. 22-23.

zamana kadar o anda hüküm süren han'ın adı, Cuma namazlarının hutbesinde ülkenin hükümdarı olarak önce anılıyor, daha yüksek konumda olan Osmanlı sultanının ismi ise ondan sonra zikrediliyordu. Bu yenilik Kırım'da Osmanlı hâkimiyetinin kabul edildiği anlamına gelmekteydi.³⁵

II. İslâm Giray'ın 1588 yılında vefatıyla Kırım Hanlığı tahtına Sultan III. Murad'ın tevcihleriyle Bora Gazi Giray Han geçmiştir. Bora Gazi Giray, Osmanlı Devleti'nin Yanık kalesini fethinde ve Boğdan üzerine yapılan seferlerinde başarılar göstermiş ve Moskova Rusyası'na karşı Lehistan-Litvanya ve ayrıca İsveç ile ittifak anlaşmaları yapmıştır. 1591'de Ukrayna'ya yaptığı akınlarla Rus kumandalarının Moskova'dan çekilmelerini sağlamıştır. 1596'da ise Osmanlı Devleti'nin Eğri seferine katılmadığı gerekçesiyle Sultan III. Mehmed tarafından azledilsede tekrar Kırım hanı olmuş ve 1599 yılında Uyvar kalesinin fethine katılmıştır. Bora Gazi Giray Han'ın vefatından sonra 1608-1670 yılları Kırım Hanlığı'nda iç mücadeleler ve Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdikleri muhalefetlerle geçmiştir. Bu devrin en önemli olaylarından biri Saadet Giray neslinden Mehmed Giray ve Şahin Giray kardeşlerin padişaha karşı isyanları olmuştur. Giray kardeşler,³⁶ Selamet Giray Han devrinde Osmanlı padişahı tarafından affedilseler dahi Canibek Giray Han'ın döneminde Rusya'ya karşı akınlar düzenlemeye devam etmişler ve bu tutumları karşısında Mehmed Giray, Rodos'a sürgün edilmiştir. Hali hazırda Kırım hanı olan Canibek Giray ise Sultan II. Osman'ın Lehistan seferine katılmış ve sultanın izniyle Ukrayna üzerine başarılı akınlar düzenlemiştir. Osmanlı Devleti'nde padişahın ve paşaların değişmesiyle Mehmed Giray, serbest bırakılarak Canibek Giray yerine Kırım hanı ve kardeşi Şahin Giray da kalgay (veliaht) tayin edilmiştir. Mehmed Giray, davranışları dolayısıyla azledilmiş, yerine ikinci kez Canibek Giray, han tayin edilmiştir ve ondan sonra İneyet Giray, Kırım Hanlığı tahtının sahibi olmuştur. İneyet Giray, tahta geçer geçmez kalgay olan kardeşi ile Osmanlı padişahına isyan ettiler ve Sultan IV. Murad tarafından İstanbul'a getirtilerek bostancılar tarafından idam edildiler. İneyet Giray'dan sonra Kırım tahtına Bahadır Giray ve ondan sonrada kardeşi IV. Mehmed Giray çıktı fakat Mehmed Giray, 1645'te Osmanlı Devleti ile barış halinde olan Lehistan ve Moskova üzerine izinsiz akınlarda bulununca azledilip Rodos'a sürgün edildi ve yerine II. İslâm Giray tayin edildi. II. İslâm Giray devrinde Ruslar ve Lehliler üzerine birçok başarılı seferler yapılmış aynı zamanda yönetime karşı gelen Jana kabilesi reisi mağlup edilmiş ve Moskova'ya kadar ilerlenip Ruslardan senelik vergi alma şartıyla barış yapılmıştır. İslâm Giray'ın başarılı hanlık döneminden sonra yerine ikinci kez IV. Mehmed Giray getirilmiştir. Osmanlı veziriazamı Fazıl Ahmed Paşa'nın öncülüğündeki Uyvar seferine davet edilen IV. Mehmed Giray

³⁵ Joseph Von Hammer- Purgstall, **Kırım Hanlığı Tarihi**, çev. Seyfi Say, İnsan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020, s. 53.

³⁶ Mehmed Giray, Osmanlı padişahının müsaadesi olmadan Kırım tahtında uzun süre kalamayacağını biliyor ve Osmanlı Devleti ile anlaşma yoluna gitmek istiyordu. Fakat kalgay kardeşi Şahin Giray'ın Osmanlı sultanına karşı düşmanca tavırları bu duruma engel oluyordu. Şahin Giray'ın Osmanlı Devleti'nin en büyük düşmanlarından olan İran Şahı Abbas, Zaporog Kazakları ve Polonya ile yakın ilişkileri bilinmekteydi. Mehmed Giray ve Şahin Giray zamanında Kırım, birbirine düşman olan birçok devletin menfaatlerinin çarpıştığı bir merkez olmuştur. Ayrıca Kırım'da çıkan kargaşalar dolayısıyla Osmanlı'nın kara ve deniz kuvvetleri Karadeniz ile sahilllerinde bulunuyordu. Fransa ve İngiltere ise Türk kuvvetlerinin bundan serbest kalmasını sağlayıp Osmanlı'yı Avrupa işlerine dâhil etmek istiyorlardı. A. A. Novoselyskiy, **XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi**, çev. Kemal Ortaylı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, ss. 129.

çeşitli bahaneler ileri sürerek sefere katılmayıp yerine oğlunu göndermiştir. Bu nedenle Sultan IV. Mehmed'in fermanıyla azledilerek yerine Rodos'ta bulunan Adil Giray 1665'te Kırım Hanlığına getirilmiş ve altı yıl sonra 1671'de azledilmiştir.³⁷

Adil Giray Han'dan sonra 1671'de Kırım tahtına I. Selim Giray geçmiştir. Selim Giray döneminde Osmanlı Devleti ile yeniden iyi ilişkiler kurulmuştur. Han, 1672'de Osmanlı kuvvetleri ile Kamanıçe'nin fethine katılmış sonrasında Lehistan ile yapılan Bucaş Antlaşması'nda aracılık görevinde bulunmuştur. Daha sonra Lehliler, Hotin kalesini tekrar ele geçirince geri almak için Sultan IV. Mehmed, Selim Giray'ı da Hotin kuşatması için davet etmiş ve Hotin geri alınmıştır. Selim Giray, Lehistan seferinden sonra Kırım Hanlığı görevinden kendi isteğiyle çekilmek istemiş fakat Osmanlı Devleti bu isteğini reddederek hanı, Çehrin Kalesini almakla görevlendirmiştir. Selim Giray, Çehrin kuşatmasında istenilen başarıyı sağlayamaması üzerine azledilmiş ve yerine Murad Giray hanlık tahtına geçmiştir. Murad Giray, Osmanlı Devleti'nin Viyana kuşatmasına katılmış fakat başarısızla sonuçlanan kuşatmada Budin'e gelindiğinde Kırım hanına Ciğerdelen üzerine gidilmesi emredildiği halde asker sayısının yetersiz olduğunu ileri sürerek emre karşı gelince azledilmiş ve yerine II. Hacı Giray Kırım Hanlığına getirilmiştir. Hacı Giray'dan memnun olmayan ümera ve mirzalar İstanbul'a haber göndererek tekrar I. Selim Giray'ın, Kırım hanı olmasını talep ettiler ve Osmanlı hükümeti tarafından bu istek onaylanarak I. Selim Giray, ikinci kez Kırım Hanlığına getirildi. Selim Giray'ın ikinci hanlık süresi yedi yıl sürmüş ve bu dönemde Selim Giray, Ruslara karşı başarılı seferler tertip etmiş ve 1688 yılında Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya karşı düzenlediği savaşlarda başarılar elde etmiştir. 1691 yılında Selim Giray çok sevdiği oğlu Sultan Nureddin (Azamet Giray)'in ölümünden dolayı yaşadığı hüznün tesiriyle kendi isteğiyle hanlıktan vazgeçmiş ve bu dönemde Kırım hanları arasında bir ilk olarak hac vazifesini yerine getirmiştir. Kendisinin yerine Kırım hanı olan II. Saadet Giray'ında hanlık süresi uzun sürmemiştir. Saadet Giray, Lehistan'a karşı yapılan seferlerde gerekli ciddiyeti göstermeyip, Salankamen Muharebesine katılmadığından dolayı azledilerek yerine Safa Giray yirmi beşinci Kırım hanı olarak tayin edilmiştir. Safa Giray'ın da hanlık süresi çok uzun sürmeyerek yerine tekrar üçüncü kez I. Selim Giray Kırım Hanı olmuştur. Kırım Tatarlarının, Bucak (Besarabya) Tatarlarına karşı olan kıskançlıkları ve açtıkları kargaşalar dolayısıyla Selim Giray'ın, üçüncü hanlık döneminde Osmanlı Devleti'ne karşı hizmetleride aksamıştır.³⁸

Rusların, 1696'da Azak kalesini kuşatmalarında Kırım beylerinin sefere katılma konusunda isteksiz olmalarına rağmen Selim Giray, Azak'a asker göndermek için oldukça gayret göstermiştir. Kırım kuvvetleri Azak'a varmadan Yılcık denilen mevkiye kalenin düştüğü haberini almışlardır. Kuşatmadan sonra Osmanlı kuvvetleri Kırım ve Kuban'dan gelen Tatarlarla birlikte tekrar kaleye

³⁷ Altuğ, a.g.m., s. 88-93.

³⁸ Altuğ, a.g.m., ss. 94-96; Hammer, a.g.e., ss. 123-126.

saldırılarda bulunsalar bile kaleyi Ruslardan almak mümkün olmamıştır.³⁹ Azak kalesinin kaybedilişyle Orta Asya ve Kafkasya'ya doğru yayılan Ruslara Karadeniz yolu açılınca Kırım, Rus tehtidi altına girmiş oluyordu. Aynı tarihte Osmanlı Devleti'nin 1683 yılından beri devam eden Avusturya, Lehistan, Venedik ve Rusya ile uzun savaşı 26 Ocak 1696'da Karlofça antlaşmasının imzalanmasıyla neticelendi. Bu antlaşmanın yirminci maddesi Kırım hanı ve diğer Tatarların bu dostluk ve barışıklığa uyacakları ve buna aykırı hareket edenlerin cezalandırılacakları şeklindeydi. Lehistanla yapılan antlaşmanın dördüncü, beşinci, altıncı ve dokuzuncu maddeleri Tatarlarla ilgiliydi. Bu maddelere göre, Lehistan'ın Kırım Hanlığına verdiği vergiler kalkacak, Tatarların Lehistan topraklarına akınları önlenecek, Boğdan'da yerleşen Bucak Tatarları verilen sözlere uyarak buradan çıkarılacak ve Tatarlar tutsakların kurtarılması işinde güçlük çıkarmayacaklardı. Karlofça'da Osmanlı Devleti ile Rusya'nın görüşmeleri yarım kaldığı için birkaç ay sonra tekrar iki devletin görüşmeleri İstanbul'da başlamıştır. İki devletin elçileri arasında 14 Temmuz 1700 tarihinde İstanbul Antlaşması imzalanmış ve söz konusu antlaşmaya göre Kırımlılar'ın Rusya'ya akın yapmamaları ve vergi taleplerinde ise Rus istekleri kabul edilmiştir.⁴⁰

Aynı yıl Kırım Hanlığı tahtına Selim Giray'ın yerine oğlu II. Devlet Giray geçmişti. Devlet Giray'ın kalgay kardeşi Şahbaz Giray'ı öldürmesi üzerine diğer kardeşi Gazi Giray hana karşı çeşitli tedbirler alarak Anapa Nogaylarıyla Lehistan üzerine seferler düzenledi. Devlet Giray kardeşinin itaatsizliğine karşı Özü ve Kefe şehirlerinin yöneticileri ile birlikte hareket ederek Gazi Giray'ın Rodos'a sürgün edilmesini sağladılar fakat Osmanlı Devleti, Devlet Giray'ın yönetiminden de memnun değildi. Bu memnuniyetsizliğin sebebi ise Ruslar'ın bir yandan yeni kaleler ve filolar inşa etmiş olmaları ve Devlet Giray'ın, Rusların bu faaliyetleri karşısında İstanbul'a yanlış raporlar göndermiş olmasıydı. Bu nedenden dolayı azledilerek yerine dördüncü kez I. Selim Giray Han getirildi ve kısa süre sonra vefat edince yerine oğlu II. Gazi Giray geçsede kısa süre sonra oda azledildi ve onun yerine Kaplan Giray, Kırım hanı oldu. Kaplan Giray'da kısa bir süre tahtta kaldıktan sonra Çerkezistan'daki ve Kabartay sınırında yaşanan savaşlardaki başarısızlıklarından dolayı azledilerek yerine ikinci kez II. Devlet Giray Kırım Hanlığına getirildi. Devlet Giray, Rusya'ya karşı akınlar düzenleyerek Dinyeper nehrinin sağ ve sol sahilindeki birçok şehri tahrip etti. Ayrıca Osmanlı ve Rusya arasında Prut nehri kenarında yapılan savaşta birçok hizmette bulunmuş ve iki devlet arasında gerçekleşen barış müzakerelerine katılmıştır. 1711'de imzalanan Prut Antlaşmasının Kırım ile ilgili maddesine göre: Barabaş, Potkalı ve Kırım hanına bağlı Kazaklara Ruslar tarafından müdahale edilmeyecekti. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Devlet Giray tüm bu hizmetlerine rağmen "İsveç Kralı Vakası"ndan sorumlu tutulup azledilerek Rodos'a sürülmüştür. Kendisinden sonra tahta ikinci kez 1713 yılında I. Kaplan Giray getirilmiştir. Kaplan Giray, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Prut Antlaşması'ndan sonra yapılan düzenleme görüşmelerine

³⁹ İnalçık, Kırım Hanlığı Tarihi, s. 315.

⁴⁰ İnalçık, Kırım Hanlığı Tarihi, s. 327; Abdülkadir Özcan, "Karlofça Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde*, c. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 507.

katılmış ve görüşmelerin sonunda 1713'te Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Söz konusu antlaşmanın yedinci maddesi ile Rusya ve Kırım arasındaki sınırlar belirlenmiş; Samar nehri tarafı Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığına, Orel (Erel) nehri tarafı da Rusya'ya ait olmuştur.⁴¹

Kaplan Giray, Osmanlı Devleti'nin Mora'yı geri almak için düzenlediği seferlere Kırım kuvvetlerini göndermiş ve kendisi de 1716'da Osmanlı Devleti tarafından Avusturya'ya açılan savaşta Bucak'ta Osmanlı ordusuna katılmıştır. Hanın Kırım'da bulunmadığı bu esnada Çerkezistan'da yeni bir isyan çıkmış aynı zamanda Devlet Giray'ın oğullarından Baht Giray hanlık iddiasıyla Nogay beylerinin de desteğini alarak isyan etmiştir. Bir yandan Osmanlı kuvvetlerinin yardımına Tımaşvar'da Kırım kuvvetleri istenilen vakitte ulaşamamış ve Tımaşvar ve Belgrad'ın düşmesiyle hanın kasten yavaş hareket ettiği gerekçesiyle Kaplan Giray azledilmiştir. Kendisinden sonra Kırım Hanlığı'na Kara Devlet Giray tayin edilmiş fakat kısa süre sonra azledilerek yerine III. Saadet Giray Kırım hanı olmuştur.⁴² Saadet Giray Han'ın hanlık döneminde Osmanlı ordusu Belgrad'ı kurtarmak için teşebbüslerde bulunmuş fakat başarılı olamamıştır. Avusturya seferlerinde Kırımlıların da aktif başarıları olmamıştır. Osmanlı Devleti ile Avusturya Devleti'nin uzun yıllar süren savaşlarının sonunda 1718'de Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır. Yirmi maddeden oluşan antlaşmanın ilk yedi maddesi sınırların tayini üzerine olmuş, sonraki maddelerinde ise Karlofça maddelerine uyulmuş ve son maddesinde Kırımlıların antlaşma hükümlerine uymaları ve her türlü hasımlık ile saldırıdan uzak durmaları üzerine olmuştur.⁴³ Kırım Hanlığı'nda ise Saadet Giray'ın vefatıyla II. Mengli Giray 1723'te Kırım Hanlığı tahtına çıkmıştır. Mengli Giray tahta geçtiğinde Kırım'da iç sorunlar ve birçok ayaklanma yaşanmıştır. I. Selim Giray'ın kalgay oğlu Adil Giray, Besarabya'daki Nogaylar'ı da kendi yanına çekerek hana karşı isyanda bulunduysada başarı sağlayamamıştır. Bundan sonra Şirin kabilesi beyi Cantimur ve Baht Giray'ın teşvikleriyle Kuban'daki Tatarlar isyan etmişler ve Mengli Giray, Osmanlı Devleti'nin desteğini alarak isyanları bastırmıştır. 1730 yılında Osmanlı Devleti'nde yaşanan Patrona Halil idaresindeki ayaklanmanın etkisiyle Sultan III. Ahmed'in tahttan indirilip Sultan I. Mahmud'un Osmanlı tahtına çıkışıyla Mengli Giray'da azledilmiş ve yerine Kaplan Giray üçüncü kez Kırım Hanlığına getirilmiştir.⁴⁴

Kaplan Giray, tahta çıktığında Kırım'da kendisinden önce çıkan ayaklanmaları tamamen bastırması, 1732'de Çeçenlerin de desteğini alarak Dağıstan'a bir ordu göndermiş ve Kırımlılar buradaki Rusları dağıtıp Demirkapı geçidine kadar ilerlemişlerdir. İstanbul'dan gelen istek üzerine Kaplan Giray, kalgay Adil Giray'ı Kırım'da bırakarak Dağıstan üzerine harekete geçmiştir. Bu durum Kırım'ı Rusların hücumları için serbest bir hale getirmiştir. Kaplan Giray'ın Dağıstan'da

⁴¹ Altuğ, a.g.m., ss. 98-102.

⁴² İnalçık, Kırım Hanlığı Tarihi, ss. 352-353.

⁴³ Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 180; Pasarofça Antlaşması ve süreci hakkında ayrıntı için bkz. Hüseyin Onur Ercan, **Pasarofça Antlaşması Diplomasi ve Barış (1718)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022.

⁴⁴ Hammer, a.g.e., s. 140.

bulunduğu sırada Osmanlı Devleti İran'a karşı Revan'da ağır bir yenilgi almış, Kırım'da kalgay Adil Giray vefat etmiş ve Ruslar ile Kazaklar Orkapı'ya saldırıya geçmişlerdi. Kırım hanı, Dağıstan'dan dönerek Orkapı önlerinde büyük bir Rus ordusuyla karşılaşmış ve Rusların üstün kuvvetleri karşısında geri çekilmeye mecbur kalmıştır. Rus orduları Kırım yarımadasına girerek Bahçesaray ve Gözleve'yi kuşatıp kasaba ve köyleri ateşe vermişlerdir. Rus ordusunda çıkan bir salgın hastalık dolayısıyla geri çekildikleri esnada İstanbul'dan gelen bir nâme-i hümayunla Kaplan Giray hanlıktan azledilip yerine Fetih Giray, han tayin edilmiştir.⁴⁵

Fetih Giray döneminde Ruslar'ın, Kırım'a saldırıları devam etmiş Ruslar Karasu şehrini ele geçirmişlerdir. Karasu'nun düşüşünden Fetih Giray sorumlu tutularak azledilmiş ve yerine 1737'de ikinci kez hanlık II. Mengli Giray'a verilmiştir. Yeni hanın döneminde de Ruslar'ın Kırım'a saldırıları devam etmiştir. Mengli Giray Rus saldırıları ile ilgilenirken onlarla yapılacak barış görüşmeleri için İstanbul'a davet edilmiştir. Fransa'nın arabuluculuk yaptığı görüşmelerde Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasında 1739'da Belgrad Antlaşması imzalanmıştır. On beş maddeden oluşan antlaşmanın üçüncü maddesine göre: Azak kalesi yıkılıp her iki devletin tasarrufundan çıkarılarak tarafsız hale getirilecek ayrıca Ruslar Karadeniz ve Azak denizinde savaş ve ticaret gemileri bulunduramayacaktı. Antlaşmanın beşinci maddesine göre ise: Kırım Tatarları ve Sairleri ile Rusya'ya tabi Kazak ve Kalmuklar birbirleriyle mücadele etmeyecek ayrıca Kırım Tatarları Rus şehir ve kasabalarına akın yapıp, esir alamayacaklardı.⁴⁶

Müzakerelerden kısa bir süre sonra vefat eden Mengli Giray Han'ın yerine II. Selamet Giray Han tayin edildi. Selamet Giray, 1739'da yılında imzalanan Belgrad Antlaşması'nın hükümlerine göre esirleri kurtarma konusunda gerekli özeni göstermediği gerekçesiyle 1743'te azledildi. Aynı tarihte II. Selim Giray han olarak atanmış ve beş yıl kadar görevine devam ettikten sonra 1748'de vefat edince yerine I. Arslan Giray Kırım hanı olmuştur. Arslan Giray devrinde Ruslar tarafından tahrip olunan kaleler yeniden sağlamlaştırılmıştır. Kalmuk Hanlarına bağlı olan Kerker-Tatar kabilelerini kendi tarafına çekerek onları Arbat kalesine yerleştirmiştir. 1756'da Arslan Giray azledilerek yerine Halim Giray, Kırım hanı olmuştur.⁴⁷ Hacı Selim Giray Han'ın oğlu olan Halim Giray, amcası Mengli Giray'ın hanlık döneminde nureddinlik (ikinci veliaht) görevinde bulunmuştur. Kendisi Kırım hanı olduğunda Devlet Giray'ı kalgaylığa, Mehmed Giray'ı nureddinliğe ve Yedisan seraskerliğinde Said Giray'ı tayin etmiştir. Yedisan seraskeri Said Giray iş bilir akıllı bir zât olmasına rağmen gençlik yıllarını Rumeli'de geçirdiği için kabile adetlerine vakıf olmadığından riayetlere uymada kusur ediyordu ve bu hal kabile resilerinin kendisinden soğumasına neden olmuştu. Mehmed Giray'ın oğulları Hacı Giray ve Kırım Giray kabile arasına girerek onları Said Giray dolayısıyla Halim Giray aleyhine isyana teşvik etmişlerdir. Han, isyanın önüne geçmek

⁴⁵ İnalçık, Kırım Hanlığı Tarihi, s. 353.

⁴⁶ Altuğ, a.g.m., ss. 104-105.

⁴⁷ Hammer, a.g.e., s. 147; Altuğ, a.g.m., ss. 105-106.

istesede başarılı olamayınca azledildi ve yerine 1758’de I. Arslan Giray’ın abisi Kırım Giray tahta çıkarıldı.⁴⁸

Kırım Giray, han olmadan önce Bucak seraskeri iken Tatar mirzalarının ordusunun başında Moldova’dan Yaş’a kadar seferler düzenlemiş ve Tatarların kurup Rusların yıktığı St. Elizabet kalesini ve Azak nehri boyunda bulunan diğer istihkâmları onarmış ve bölgede Rus ticaretini engellemiştir. Aynı zamanda Polonya meseleleri ile yakından ilgilenerek Osmanlı Devleti’ne görüşlerini sunduğu raporlar göndermiştir. Kırım Giray, görünüşte Osmanlı Devleti’ne bağlı olmuş fakat diplomatik konularda bağımsız olmayı istemiştir. Sestrençeviş-Boguş, Kırım Giray’ın, Çerkezlerle karşı düzenlenen başarısız seferden sonra azledildiğini ve Rus konsolos Nikiforov⁴⁹, Kırım Giray’ın Yediçkul, Bucak ve Kuban Tatarları gibi tüm Kırımlılara yaptığı zulümler, Rum, Ermeni ve Jidanlardan aldığı yüksek vergiler ve yağmaları dolayısıyla azledildiğini belirtir. Kırım Giray’ın 1758’deki azlinin asıl nedeni, Kırım hanının Osmanlı Devleti’nden bağımsız bir kişi gibi hareket etmesi olmuştur. Kırım Giray’ın yerine II. Fetih Giray’ın oğlu III. Selim Giray tayin edilmiştir. Selim Giray ise Bâb-ı Âlî’nin görüşlerine göre hareket edebilecek kabiliyette olmadığı gerekçesiyle azledilip yerine amcası Arslan Giray ikinci kez Kırım tahtına geçmiştir. Fakat ilerleyen yaşıyla Arslan Giray kısa süre içinde vefat etmiş ve yerine 1767’de Maksud Giray tayin edilmiştir. Oldukça kısa süre tahtta kalan Maksud Giray, şartların gereğine uygun olarak savaş için zayıf ve yetersiz olduğu anlaşıncı azledilmiştir. 1768’de başlayan Osmanlı-Rus savaşları için Ruslara karşı güçlü bir han olarak görülen Kırım Giray, ikinci kez Kırım hanlığına getirilmiştir.⁵⁰

Kırım Giray, ikinci kez tahta çıktığında devam eden Osmanlı-Rus savaşlarına katılmış ve Bucak’taki Tatarlarla, Kırım askerlerini ve kalgayı Mehmed Giray’ı maiyetine alarak Rus ordusuna hücum etmiş ve yaklaşık on beş bin Rus’u esir alarak Kuşan (Kavşan)’a dönmüştür. Kuşan’da bulunduğu sıralarda zâtü’l-cenb (akciğer hastalığı) nedeniyle vefat edince Kırım tahtına IV. Devlet Giray çıkmış ve devam eden savaş için kalgay Şahbaz Giray’ı Kırım’a gönderip kendisi Moldovancı Ali Paşa idaresindeki Osmanlı ordusuna katılmıştır. Kendisine devlet hazinesinden savaş yardımı yapılarak Hotin’i tehdit etmesi beklenilmiş fakat bu beklentiyi yerine getiremeyince azledilmiştir. Devlet Giray’dan sonra tahta çıkan II. Kaplan Giray’da bir yılı doldurmadan görevinden azledilince yerine II. Fetih Giray’ın oğlu III. Selim Giray ikinci kez Kırım hanı tayin

⁴⁸ Hâlim Giray, **Gülbün-i Hânân (Kırım Tarihi)**, haz. İbrahim Gültekin, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2019, s. 155.

⁴⁹ Kaplan Giray’ın talebi üzerine Rusya, İstanbul’daki kethüdası Obreskov vasıtasıyla Kırım’da konsolosluk açma talebinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanan talep üzerine Kırım’da Rus konsolosluğu Rusya-Kırım ilişkilerini düzenlemek ve Kırımda’daki Rus tüccarların sıkıntılarını çözmek amacıyla 1763’te açıldı ve ilk konsolos olarak da Nikiforov tayin edildi. Konsolos Nikiforov’un görünürdeki görevi Rus tüccarların Kırım yetkilileri nezdindeki problemleri çözmesine yardımcı olmaktı. Fakat bunun yanında gizlice Kırım’ın idari, sosyal, askeri ve ekonomik durumuna dair bilgiler toplayarak bunları St. Petersburg’a rapor halinde sunmaktı. Kırım’da ilk Rus konsolosluğu ve Nikiforov’un faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Demir, “Kırım’da İlk Rus Konsolosluğunun Açılması, Faaliyetleri, Kapatılması ve Buna Dair Tartışmalar (1763–1766)”, **Crimean Historical Review**, S. 2, Kazan, 2014, ss. 41-42.

⁵⁰ V.D. Simirnov, **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 513-528.

edilmiştir. Selim Giray, Rumeli’de bulunan bütün sultanlarını yanına alarak Babadağı’nda bulunan Osmanlı ordusuna katıldı o sırada Ruslar ise Kırım’a tekrar hücum etmişlerdi. Orkapı’da yaşanan muharebede Rus kuvvetleri ezici bir güçle üstün gelmişler ve Türk askerini feci bir hezimete uğratmışlardır. Serasker İbrahim Paşa esir düşmüş, Han ise memleketini ve askerini bırakıp 1771’de Karadeniz yoluyla İstanbul’a gitmiştir.⁵¹ Hanın yokluğunu fırsat bilen Ruslar, Kırım’ın neredeyse tamamını istila etmişlerdir. Rus genarali Dolgoruki, Gözleve, Bahçesaray ve Perekop’u kuşatmış ardından Rus ordusu devam ederek Kefe, Kerç ve Yenikale gibi önemli şehirleri de ele geçirmişlerdir. Osmanlı sadrazamı Muhsinzade Mehmed Paşa ve Feldmareşal Romonav ise savaşın seyri karşısında barış taraftarıydılar bundan dolayı Prusya ile Avusturya elçilerinin aracılığı ile barış için görüşmeleri için müterakeler başladı ve reisü’l-küttab Abdürrezzak Bahir Efendi ile Rusya elçisi Oبراşkov arasında Bükreş’te müzarekeler yapıldı. Rusya’nın teklifi Kırım’ın bağımsızlığı ve Azak denizi sınırlarında bulunan Kerç ve Yenikale’nin kendilerine verilmesiydi. Barış görüşmelerinin yapıldığı esnada Kırım tahtında ikinci kez hanlığa gelen Maksud Giray bulunuyordu.⁵²

Rusya’nın talepleri olumlu karşılanmadığı için bir anlaşma sağlanamamıştır. Çünkü Kırım’ın bağımsız kalması Rusların işgallerine açık hale gelmesi anlamına geliyor diğer bir yandan bu durum Osmanlı Devleti’nin askeri ve siyasi anlamda başarısızlığının göstergesi oluyordu. Bükreş görüşmelerinde netice alınamadığı için bir yandan Osmanlı-Rus savaşı devam ediyordu. Rus ordusun Çeşme’de Osmanlı donanmasını imha etmesi üzerine Osmanlı Devleti barış görüşmelerinin tekrar başlanmasını talep etti ve Kırım’ın bundan sonraki geleceğinin belirleyen Küçük Kaynarca Antlaşması 17 Temmuz 1774 yılında imzalandı. Küçük Kaynarca’nın üçüncü maddesine göre: Kırım’ın Osmanlı Devleti ile olan bağlılığına son verilmiş ve Kırım müstakil bir hanlık olmuştu. Her iki devlette Kırım’ın iç işlerine karışmayacaktı. Aynı zamanda bundan sonra Tatarlar hanlarını kendileri seçebileceklerdi. Dini bakımdan ise halife olan Osmanlı padişahına bağlı kalacaklar ve hutbe yine Osmanlı padişahı adına okunacaktı. Aynı zamanda on sekizinci maddeyle Kılburun kalesi, on dokuzuncu maddeyle Kerç ile Yenikale, yirmi birinci maddeyle Küçük ve Büyük Kabartaylar Rusya’ya bırakılmıştı.⁵³

Kendi hanlarını seçme hakkını elde eden Kırımlılar, Maksud Giray Han’ın yerine tekrar IV. Devlet Giray’ın han olmasını talep ettiler ve Devlet Giray, 1775 yılında yeniden Kırım hanı oldu. Fakat Devlet Giray, Osmanlı Devleti tarafından destekleniyordu. Ruslar ise kendi isteklerine göre hareket edecek ve Osmanlı taraftarı olmayan bir han talebindeydiler ve bunun için Şahin Giray’ı seçmişlerdi. Rusların çabalarıyla Kırım tahtına geçen Şahin Giray’ın hanlığını kabul etmeyen halkın arasında onun vaftiz olduğu ve İvan Pavlıviç adını aldığı bile yayılmaya başlamıştı. Bu ikililik

⁵¹ Halim Giray, a.g.e., ss. 157-158; Hammer, a.g.e., s. 161.

⁵² Altuğ, a.g.e., s. 108-109.

⁵³ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011, s. 26; Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, **TDV İslâm Ansiklopedisi** içinde, c. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 526.

karşısında Osmanlı Devleti'nden yeterince yardım göremeyen Devlet Giray, 1777'de Bahçesaray'dan ayrılarak İstanbul'a geldi ve üç yıl kadar sonra Filibe'de vefat etti. Böylece hanlık tahtı Şahin Giray'a kalmış oluyordu, ulemânın da fetva vermesiyle Şahin Giray resmi olarak Kırım hanı oldu.⁵⁴ Şahin Giray, veraset yoluyla geçen bir hanlığın oluşturulması, Tatar kabilelerin yönetime olan etkisini bitirmek ve Batı tarzında bir sarayın inşası gibi yeni düzenlemek yaparak Kırım Hanlığı'nın Rus ve Osmanlı Devletlerinin arasında ayakta kalabileceğini düşünüyordu. Bu niyetle askeri ve mali alanlarda bir dizi reformlar yapmak istemiş bunun için öncelikle düzenli bir ordu kurmak için çalışmalara başlamıştı. Aynı zamanda halktan ve devlet görevlilerinden alınacak yeni ve yüksek vergilerde bu reformların ekonomik kısmını oluşturuyordu. Şahin Giray aynı zamanda Hristiyan ve Yahudi tebayı da Müslüman halk ile aynı kanunlara tabî kılmak isteğindeydi böylece bütün tebasına eşit vatandaşlık sağlayacak ve vergiler ile askerlik hizmetinde Müslümanlar ve gayri-i müslimler arasında bir eşitsizlik olmayacaktı. Fakat tüm bu gelişmeler kendisine karşı isyanların çıkmasına neden oldu.⁵⁵

Kırım halkının hana karşı duyduğu nefretin farkında olan Bahadır Giray ve Arslan Giray'da bu durumdan faydalanmak isteyerek Çerkez, Abaza ve Tatarlardan oluşan bir miktar asker ile Taman'dan Kırım'a geçtiler ve saraya hücum ettiler. Şahin Giray yanına birkaç mirza alarak kaçmayı başarıp Rus generaline iltica etti ve o sırada İstanbul'dan gelen Baht Giray Osmanlı kuvvetlerinin desteğini alarak tahta çıktı. Fakat Rusların yardımıyla Şahin Giray tekrar tahtı elde etti. Bir yandan Ruslar, Kefe ve Kırım'ın diğer limanlarını işgal ettiler. Bu işgallere ve Şahin Giray'a karşı Osmanlı Sultanı I. Abdülhamid, III. Selim Giray'ı Kırım'a gönderdiyse de herhangi bir başarı sağlayamadı. İşgaller karşısında Müslüman Kırım halkı 1778'de kitleler halinde Türkiye'ye göç etmeye başladılar. Ruslar ise onların yerine bu tarihte yetmiş beş bin kişilik bir göçmen kitlesini Kırım'a yerleştirdi. Ruslar'ın, Küçük Kaynarca'ya uymayan bu davranışlarının giderilmesi için düzenlemeler yapılarak Osmanlı Devleti ile Rusların arasında 1779'da "Aynalıkavak Tenkihnâmesi" imzalandı. Aynalıkavak Tenkihnâmesi şartları gereğince Çariçe II. Katherina, Kırım'daki askerlerini geri çekmiş ve 1779 Haziran ayında Rus askerleri Kırım'dan tamamen çıkmışlardır.⁵⁶

Şahin Giray'ın hanlığı devam ederken tekrar isyanlar baş göstermeye başladı ve Bahadır Giray onun yerine tahta çıkarıldıysa da kısa bir süre sonra Şahin Giray yeniden tahtı elde etti. 1783 yılında Kırım'da bu iç karışıklıklar yaşanırken Rusya, Kırım'ın Rusya'ya ilhak edildiğine dair resmi bir beyanname yayınladı. "Karasu Beyannamesi" ismi verilen bu beyanname ile Çariçe II. Katherina "Kırım'ın Rusya'ya katılması gerektiğini söylemiş ve bu ilhaktan sonra Kırım ahalisinin bundan böyle Rusya tebası olduğu ve Rus idaresinde mesut ve bahtiyar olan bütün diğer teba gibi Kırımlıların da bundan böyle ıstırap ve karışıklıklardan kurtularak mesut ve bahtiyar olacakları ve dolayısıyla

⁵⁴ Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 33; Smirnov, a.g.e., ss. 584-588.

⁵⁵ Alan Fisher, a.g.e. ss. 93-94.

⁵⁶ Altuğ, a.g.e, ss. 112-113.

bunun kadrini bilerek Rusya'ya tam bir itaat ve sadakat içinde yaşayacaklarını beklenildiğini" belirtmiştir. Bundan sonra Kırım'ın tamamı Rus askerleri tarafından işgal edilmiş ve "Kırım Hanlığı"da resmen ilga edilerek "Tavriçeskaya Guberniya" (Tavrıda Vilayeti) adıyla sıradan bir Rus eyaleti haline gelmiştir. Kırım toprakları Rus zabitleri ve erkânı arasında paylaşılarak Rusya'dan göçmenler getirilmiştir. Aynı zamanda Kırım'dan on binlerce ailenin İstanbul'a göçleri başlamış ve bu suretle Kırım, Türk-İslâm ahalisi tarafından boşaltılarak bölgede Rus nüfuzu arttırılacaktı. Tüm bunlar yaşanırken Rusya, Kırım'ı ilhakını Osmanlı Devleti'nden aldığı bir senetle 8 Ocak 1784'de resmen kabul ettirmiş oluyordu. Kırım'ın ilhakı 1787'de ilân edilen Osmanlı-Rus savaşının sebebini ve Kırım'ın Rus idaresinden kurtarılmasının da hedefini teşkil edecekti.⁵⁷

Çariçe Katerina, Kırım Tatarlarına karşı herhangi bir düşmanlık beslemeden Rus ve Hristiyan tebasının dışındaki halkına da ayrı bir muamele yapmamış ve böylece bu azınlık liderlerinin de desteğini kazanmıştı. Şahin Giray ise Karasu Beyannamesi'nden sonra önce Voronej'e yerleştirilmiş ve kendisine tahsisat bağlanmışsa da kısa bir süre sonra şehir dışına çıkması zorunlu kılınmıştı. Şahin Giray'ın Çerkez taraflarında bulunan akrabaları ile görüşmelerinden rahatsızlık duyan Katerina kendisine kötü muamele yapmaya başlayınca Şahin Giray bu durumdan rahatsızlık duyarak çariçenin müsaadesiyle Kırım'dan ayrılmış ve Osmanlı Devleti tarafından Edirne'de bulunan Bostancı Başı konağına yerleştirilmiştir. Kısa bir süre burada ikamet ettikten sonra Rodos'a götürülen Şahin Giray, burada boğdurulmak suretiyle vefat etmiştir. Bahadır Giray ise Ruslar'ın 1783'te Kırım Hanlığı'nı kaldırdıktan sonra kaçarak Abazaların yanına gitmiş ve orada Bin Hanım kabilesi ile Nogay Tatarları'ndan bir kısmını nüfuzu altına alarak mahalli hükümeti tanımak istememişti. Fakat Ali Paşa'nın kethüdası bu küçük cemaati dağıtınca Bahadır Giray yakalanarak İstanbul'a götürüldü. Tekfur Dağında kendisine tahsis edilen çiftliğe yerleştirilen Bahadır Giray, iki yıl kadar burada yaşamına devam ettikten sonra vefat etti.⁵⁸

Kırım, Rusya'ya ilhak edilmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin Kırım üzerinde nüfuzu devam etmekteydi. 1787 senesinin sonlarına doğru Avusturya'nın Yaş şehrini işgal etmesiyle Osmanlı Devleti tarafından Şehbaz Giray şehri kurtarmakla görevlendirildi. Han uzun süre Avusturya kuvvetlerine karşı şehri korumayı başarsa bile Osmanlı kuvvetlerinin yardıma gelmemesi nedeniyle şehir düştü ve Şehbaz Giray, Bender'e çekildi. Şehrin düşmesi kendisinden bilinerek azledildi ve yerine Baht Giray tayin edildi. Osmanlı Devleti, Avusturya ile savaşa devam ederken Kırım'ı Ruslardan geri alma ümidiyle Rusya'ya da savaş açtı. Bu savaşta Baht Giray'da Bucak taraflarına muharebeye gönderildi. Osmanlı Devleti'nin yeni toprak kayıpları verdiği bu savaş 1792'de Yaş Antlaşması ile sonuçlandı. İki devlet arasında Turla sınır oldu ve Kırım'ın Ruslardan geri alınma hayali sona erdi. Aynı tarihte Avusturya ile devam eden savaş ise Zıştovi Antlaşması ile neticelendi.

⁵⁷ Kurat, Türk Kavimleri ve Devletleri, ss. 270-271; Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde*, c. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 343.

⁵⁸ Fisher, a.g.e., s. 103; Halim Giray, a.g.e., s. 177-178.

Baht Giray ise Yaş Antlaşması imzalandıktan sonra, önce Girit adasındaki Kandiye kalesi'nde oradan Midilli ve Sakız adalarında sonra Gelibolu'da ve Tekfur Dağı'nda ikamet ettikten sonra tekrar Midilli'ye döndü ve orada iken 1801 yılında vefat etti.⁵⁹ Böylece 1783 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhâkıyla Kırım'da hanlık dönemi tamamlanmış ve 1784'ten itibaren Kırım'da Rusların yönetim sistemine göre düzenlemeler başlamıştır. V.D. Smirnov'un deyiimiyle "Cengiz soyundan gelip de Kırım hanlık tahtına oturanların hükümlerliği Şahin Giray Han ile son bulmuş ve hanlık zinciri Baht Giray ile kırılmıştır. Giray ailesi politik önemlerini kaybettikten sonra Osmanlı imparatorluğu sınırlarında sıradan vatandaşlar olarak hayatlarını devam ettirmişlerdir." Kırım'ın yerli ahalisinin bir kısmı ise Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelere göç etmişler ve Kırım toprakları Rusların yaşam alanları olmuştur.⁶⁰

Kırım Hanlığı, kuruluşunda güçlü bir merkezi otoriteye dayandırılmamıştı. Altın Orda Devleti'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan hanlar, birbirlerini tanımamışlar ve sürekli birbirlerine karşı bir mücadele içinde olmuşlardır. Kırım hanlarının en büyük amaçları her zaman Rusya'ya karşı topraklarını koruma gücüne sahip olmaları ve her daim hazır olmalarıydı. Bir yandan Osmanlı Devleti'nin girdiği uzun ve yıpratıcı savaflara Kırım Hanlığı'nda dahil olmuş bu durum hanlığın askerî gücünü zayıflatmakla birlikte zaman zaman Kırım topraklarını boş bırakmalarını da beraberinde getirmiştir. Hanlığın yıkılışında bir diğer önemli faktör ise Tatar kabile beyleri⁶¹ olmuştur. Altın Orda Devleti'nin yıkılışında olduğu gibi (Edige ve Eminek Mirza örnekleri) Kırım Hanlığı'nın çöküşünde de büyük rolleri olmuştur. Kabile reislerinin han seçme hakları, hanlığın içinde düzenin bozulmasına neden olmuş bu durum ise Kırım'da Rus hâkimiyetini kolaylaştırmıştır. Bu beyler Kırım'ın genel menfaatlerini ön planda tutmak yerine kendi menfaatlerini tutmuşlar ve Kırım'da yaşanan iç karışıklıklarda büyük rol oynamışlardır. Altın Orda Devleti'nden kalan mirasın son temsilcisi olan Kırım Hanlığı siyasî, sosyal, iktisadî birçok sebeple tarih sahnesinden çekilmiş ve bu tarihten sonra Kırım Türkleri'nin var olma mücadelesi başlamıştır.

⁵⁹ Altuğ, a.g.m., s. 118, Beydilli; Yaş Antlaşması, s. 347; Halim Giray, a.g.e. , s. 181.

⁶⁰ Smirnov, a.g.e., s. 643.

⁶¹ Cengiz Han, torunları arasında yapmış olduğu toprak taksimatının yanı sıra Cuci oğullarına tahsis edilen dört bin kişik Moğol askeri, dört ayrı kabileye mensup olup birer binbaşı komutasında Deşt-i Kıpçak'a gelmiştir. Bu kabileler: Kıyat, Seycut, Kinhit ve Hüşin'dir. Ancak Deşt-i Kıpçak'a gelen Moğollar sadece bunlarla sınırlı olmayıp, Kongrat, Mangıt, Nayman kabilelerinin yanı sıra, Barın, Dörben, Alçi Tatar ve Uysun gibi küçük gruplar da bulunmaktadır. Kırım Hanlığı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar aktif rol oynayan kabileler ise Karaçu Beyleri ismiyle adlandırılan ve Şirinler'in liderliğinde, Şirin, Barın, Argun, Kıpçak ve Mangıt kabileleriydi. Kırım Hanlığı'nda kabile aristokrasinin temsilcileri Karaçu Beyleri halk ile hanedan arasında ekonomik, askeri ve siyasî akışı kontrol etmişlerdir. Karaçu beyleri birbirleriyle de rekabet ve mücadele içine girmişler hatta Kırım Hanları ile girdikleri mücadelelerde de üstünlük sağlayan taraf olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Derya Derin Paşaoğlu, "Bozkır Kültüründen ve Altın Orda Hanlığı'ndan Devralınan Miras: Kırım Hanlığı'nda Kabile Aristokrasi ve Karaçu Beyleri", **Crimean Historical Review**, S.1, Kazan, 2021, ss. 51-82.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TAŞKÖPRÜLÜZÂDE İSÂMUDDİN EBU'L-HAYR AHMED EFENDİ VE BÜYÜK ESERİ EŞ-ŞAKÂİKU'N-NU'MÂNİYYE FÎ ULEMÂİ'D- DEVLETİ'L- OSMÂNİYYE

2.1. Taşköprülüzâde İsâmuddin Ebu'l Hayr Ahmed Efendi (ö. 968/1561)

“Taşköprülü” olarak bilinen Muslihuddin Mustafa Efendi’nin oğlu Ahmed Efendi’nin tam ismi Ahmed b. Mustafa b. Halil Efendi’dir.⁶² Kastamonu’nun Taşköprü kasabasına yerleşen ve burada *Muzafferîye Medresesi*’nde uzun yıllar müderris olan dedesi Hayreddin Halil Efendi’ye nispetle “Taşköprülüzâde” unvanıyla tanınmıştır.⁶³ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi eseri *Şakâiku'n-Numâniyye*’nin son tabakasında kendi hayatı hakkında bilgiler verirken kendi doğumunu “Rahmetli babamın anlattığına göre, ben doğmadan kısa bir süre önce babam, Bursa’dan Ankara’ya gitmek üzere yola çıkacağı sabahın gecesinde, rüyasında güzel yüzlü yaşlı birini görür. Babama, “Gözün aydın, bir oğlun olacak. Ona Ahmed adını koy.” Ertesi sabah yola çıkan babam, gördüğü rüyayı anneme anlatır. 901/1495 senesi Rebûlevvel ayının on dördüncü gecesini dünyaya geldim.” şeklinde ifade eder ve yine devamında babası tarafından kendisine “İsâmuddin” lakabının verildiğini nakleder.⁶⁴

Şakâiku'n-Numâniyye’de hayatı hakkında verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’nin dedesi, babası ve amcası ilimle meşgul aynı zamanda önemli devlet görevlerinde bulunmuş saygın bir aileydi. Çocukluk yıllarını Bursa’da geçiren Ahmed Efendi, Ankara’da *Akmedrese Medresesi*’nde müderris olan babası Muslihuddin Mustafa Efendi’nin yanına giderek burada *Kur'an-ı Kerimî* ezberleyerek hâfız oldu. Babasının bir sonraki görev yeri olan Üsküp’e tayin edilmesiyle Ahmed Efendi tekrar Bursa’ya döndü. Bir süre burada kaldıktan sonra babası onu ve kardeşi Nizâmeddin Mehmed’i İstanbul’da “Yetim” lakâbıyla tanınan Molla Âlim Alâeddin Efendi’nin yanına götürdü. Burada *Sarf-Nahiv* ilimlerini öğrendikten sonra Bursa *Molla Hüseyin*

⁶² Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri (eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd Devleti'l-Osmâniyye)*, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 377.

⁶³ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’ye göre ailenin menşei Orta Asya’ya dayanmaktadır. Cengiz Han’ın batıya seferleri sırasında ataları İran ve Afganistan üzerinden Anadolu’ya göç ederek Taşköprü kasabasına yerleşmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Taşköprizâdeler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde*, c.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 154.

⁶⁴ Taşköprülüzâde İsâmuddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi, *Taşköprülüzâde İsâmuddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi- eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd Devleti'l-Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 850.

Medresesi'nde görev yapan amcası Kıvâmüddin Kâsım Efendi'nin yanına kardeşi ile giderek eğitimine devam etti. Bu sıralarda müzmin bir hastalığa yakalanan kardeşi Nizâmeddin Mehmed 914/1508 yılında vefat etti. Ahmed Efendi, babasının bir sonraki görev yeri olan Amasya *Hüseyniye Medresesi*'ne tayiniyle eğitimini devam ettirmek için onunla birlikte Amasya'ya gitti ve burada tahsilini tamamladı.⁶⁵

Taşköprülüzâde büyük eseri *Şâkaiku-n-Nu'mâniyye*'de kendisinin ders gördüğü âlimler ve aldığı eğitimler hakkında da tafsilatlı bilgiler vermektedir. Aile büyüklerinden aldığı eğitimlerin yanı sıra Molla Âlim Alâeddin Efendi, Molla Muhyiddin Fenarî, Molla Muhyiddin Seyyidî Kocaevî, Molla Bedrettin Mahmud b. Mehmet b. Kâdızâde Rumî, Şeyh Mehmed Tunusî gibi devrin ileri gelen âlimlerinden de ders almıştır.⁶⁶ *Kelâm, Fıkıh, Tefsir, Ahlâk, Hâdis, Mantık, Tezkere, İlimler Tarihi, Arap Dili ve Edebiyatı, Cedel, Hilâf, Heyet* ilmî gibi birçok ilim dalında eğitimini tamamlayan Taşköprülüzâde aynı zamanda tasavvufu da ilgilenmiş ve *Halvetîyye* tarikatına intisap ederek *Mâtürîdiyye* mezhebine bağlı kalmıştır.⁶⁷

Aklî ve naklî ilimlerde yetkin bir konuma gelen Ahmed Efendi ilk görevine 931/1525 yılında Dimetoka'daki *Oruç Paşa Medresesi* müderrisliğine tayin edilerek başladı. Daha sonra müderrislik görevlerine sırasıyla İstanbul'daki *Molla İbn Hacı Hasan*; Üsküp'te *İshak Paşa*; İstanbul'da *Kalenderhane* ve *Koca Mustafa Paşa*; Edirne'de *Üç Şerefeli* ve *Sultan Bayezid* medreselerinde devam etti. Yirmi yıl kadar yaptığı müderrislik görevinin ardından 952/1545 yılında Bursa kadılığına tayin edildi ve iki yıl sonra tekrar eski vazifesine dönerek *Sahn* müderrisi oldu. Birkaç yıl kadar müderrisliğe devam etse de 958/1551 tarihinde bu sefer İstanbul kadılığına atandı. Taşköprülüzâde iki buçuk yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra görme yetisini kaybetmesi üzerine vazifesinden ayrıldı.⁶⁸ Gözlerinin âmâ olmasına rağmen ilmî çalışmalarına devam eden Ahmed Efendi, 16 Nisan 1561 (968/Recep) yılında İstanbul'da vefat etti; Fâtih Camii'nde cenaze namazı kılındıktan sonra Fatih'te Âşık Paşa Camii'nin hazîresinde bulunan Seyyid Velâyet Türbesi yakınlarında defnedildi.⁶⁹

2.2. Eserleri

Sülûs, nesih ve talik yazmada da oldukça başarılı olduğu bilinen Taşköprülüzâde, hayatı boyunca *Tefsir, Usûl-i Din, Usûl-i Fıkıh* ve *Arap Dili* konularına dair birçok eser kaleme almış olup

⁶⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprizâde Ahmed Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 151.

⁶⁶ Hekimoğlu, a.g.e., s. 854; Tan, a.g.e., s. 378.

⁶⁷ Yavuz, a.g.e., s. 151.

⁶⁸ Mecdî Mehmed Efendi, **Hadaiku's-Şakâik**, (Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri İçinde), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 7.

⁶⁹ Yavuz, a.g.e., s. 151.

yaklaşık otuza kadar da risale yazmıştır. Erken yaşta gözlerinin görmemesi üzere eserlerinin birçoğunu ne yazık ki temize çekmesi mümkün olmamıştır.

“Miftâhu’s-sa’âde ve Misbâhu’s-siyâde fî Mevzû’atî’l-‘ulûm”; Taşköprülüzâde’nin ilimler tarihi ve tasnifiyle ilgili bibliyografik ve ansiklopedik eseridir. Arapça kaleme aldığı eser dört mukaddime, iki bölüm ve yedi kısımdan oluşmaktadır. Eserin mukaddime kısımlarında ilmin ve tahsilin değeri, talebe-hoca ilişkisi ve görevleri, bilgiye ulaşma yolları gibi konuları ele almıştır. Eserin “taraf” adı verilen iki bölümünün konularında ise teorik yöntemler ve mistik arınma yöntemleriyle ulaşılan bilgilere yer vermiştir. Eserde ilimler ise “devha” adı verilen yedi kısma ayrılmıştır. Her bölümde konu edinilen ilimler ile ilgili teferruatlı girişin ardından alt dallarıyla birlikte incelenmiştir. Birinci bölümde konu edinilen ilimler ise; hat sanatı ve Arap imlâsı, ikinci bölümde; lisân ilimleri, sarf, nahiv, belâgat ve edebiyat, üçüncü bölümde; mantık ilimleri, dördüncü bölümde; metafizik, fizik, matematik, mekanik, tıp, coğrafya ve astronomi dâhil bütün ilimler, beşinci bölümde; ahlâk, ev idaresi, siyaset, altıncı bölümde; kıraat, hadis ve usulü, tefsir, kelâm, fıkıh ve usulü, yedinci bölümde; ibadetler, âdetler, helâke götüren ahlâkî kötülükler ve necâta ulaştırıcı erdemler şeklindedir.⁷⁰

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi henüz hayatta iken *Miftâhu’s-sa’âde*’nin *Medînetü’l-‘ulûm* adıyla bir özetini yazmış olup yine oğlu Kemâleddin Mehmed Efendi de eseri *Mevzûâtü’l-‘ulûm* ismiyle Osmanlı Türkçesi’ne tercüme etmiştir. Eserin bir başka özeti de “Solakzâde” olarak tanınan Halîl er-Rûmî el-Hanefî tarafından kaleme alınmıştır. *Miftâhu’s-sa’âde*’nin ilk kez Haydarâbâd’da basılan neşrini Kâmil Bekrî ve Abdülvehhâb Ebü’n-Nûr yapmıştır. Eser, Osman Reşer tarafından Almanca’ya *Taşköprülüzâde’s miftâh es-sa’âde (Islamische Ethik und Wissenschaftslehre 10. Jahrhunderts d. H.)* adıyla eksik olarak çevrilen eserin terminolojik içeriğini Refik el-Acem ve Ali Dehrûc *Mevsû’atü mustalahâti Miftâhi’s-sa’âde ve misbâhi’s-siyâde* adıyla alfabetik olarak hazırlamıştır. Aynı zamanda *Miftâhu’s-sa’âde*’nin müellifin oğlu Kemaleddin Mehmed Efendi tarafından sanatlı bir dille yapılan tercümesi *Mevzûâtü’l-‘ulûm*’u Mümin Çevik sadeleştirerek yayımlamıştır. Cevat İzgi tarafından ise eserin yirmi biri tam sekizi eksik yirmi dokuz yazma nüshasının tanıtımı⁷¹ yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.⁷²

“Nevâdirü’l-ahbâr fî Menâkıbî’l-ahyâr”; Taşköprülüzâde’nin 1529 yılında Üsküp’te *İshak Paşa Medrese*’sinde müderrislik yaptığı sıralarda kaleme aldığı eseridir. Eser, Hz. Peygamber,

⁷⁰ Ramazan, Ekinci, “Miftâhu’s-sa’âde ve Misbâhu’s-Siyâde fî Mevzû’atî’l-‘Ulûm (TAŞKÖPRÎ-ZÂDE)”, **Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü**, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/miftahus-saade-ve-misbahus-siyade-fi-mevzuatil-ulum-taskopri-zade> (01.08. 2023).

⁷¹ Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için; bkz. Cevat İzgi, **Taşköprîzâde’nin Miftâh as-Sa’âde’sinin Dil ve Edebiyatla İlgili Bölümünün Tenkitli Metin Neşri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987.

⁷² İlhan Kutluer, “Miftâhu’s-Saâde”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 19.

sahâbe ve tâbiîn ile din, hukuk, kelâm, tıp, astronomi âlimleri ve filozofların menkıbelerini konu almaktadır. Müellif, eserin mukaddime kısmında muhtevası, metodu ve kaynakları hakkında bilgiler vermiştir. Taşköprülüzâde, eserin telif nedenini seçkin kişilerin hayat hikâyelerini ilgililerine aktarmak istemesi olduğunu belirtmiştir ve biyografilerine yer verdiği şahısları yıllara göre değil daha kolay ulaşılabilir olması için alfabetik sıraya göre vermiştir. Eser toplamda 391 varak olup, sahabe, abid, zahid, fakih, filozof ve münecimlerden oluşan 1396 kişinin biyografisini içermektedir.⁷³ Taşköprülüzâde'nin kendi ifadelerine göre yararlandığı temel eserler, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-Âyân*'ı, Ebu Muhammed'in *Siyeru's-Sahâbe*'si ile Şehristanî'nin *Târîhu'l-Hükemâ* isimli eserleridir.⁷⁴

“el-Me‘âlim fî ‘ilmî'l-kelâm”; Taşköprülüzâde'nin kelâm ilmîne dair talik hatla yazdığı eserlerden biri olan *el-Me‘âlim fî ‘ilmî'l-kelâm*, müellifin hayatta iken ve âmâ olmadan önce yazılmış olduğuna göre 1550 tarihinden önce telif edilmiş olmalıdır.⁷⁵ Eser toplamda bir mukaddime ve altı bölümden oluşmaktadır.⁷⁶ Taşköprülüzâde, metnin satır aralarında ve sayfa kenarlarına kullanmış olduğu kaynakları da belirtmiştir. Bu kaynaklardan bazıları; Seyyid Şerif Cürcanî, Teftâzânî, Sadrüşşerîa, Beyzavî, İsfahanî, Tirmizî, Nasîrüddin et-Tusî, Ali Kuşçu, Celâleddin Devvanî, Fahreddin er-Râzî, Siğnâkî, İbn Sinâ, Çağminî, Kadızade-i Rûmî, İbnü'l-Esir el-Cezerî, Sâgânî, İbn Sübkî'dir.⁷⁷

“Letâ'ifu'n-Nebî”; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Arapça kaleme aldığı *kırk hadis* türündeki eseridir. Ahmed Efendi'nin eserinde kullandığı başlıca kaynak İmam Huseyn b. Mesud el-Begâvî'nin *Şerhu's-Sunne* isimli eseridir.⁷⁸

“Şerh ‘alâ Risâle fî ‘ilmî âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara”; Taşköprülüzâde'nin mantık ilminde yazdığı Arapça eseridir. Eserin bilinen diğer ismi *Şerhu-âdâbi Taşköprizâde*'dir. Eserin yazım türü mensurdur. Oldukça beğenilen eserin yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır.⁷⁹

⁷³ Necmiye, Arslan Özbek, “Nevâdirü'l-Ahbâr fî Menâkıbil'l-Ahyâr (Taşköprî-Zâde)”, **Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü**, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/nevadiru-l-ahbar-fi-menakibi-l-ahyar-taskopri-zade> (01.08. 2023)

⁷⁴ Eyüp Baş, “Dil-Tarih ilişkisi Bağlamında Osmanlı Türklerinde Arapça Tarih Yazıcılığı (XVI. ve XVII. Yüzyıl Örnekleriyle)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 46, S.1, 2005, s. 108.

⁷⁵ Ahmet Süruri, “Osmanlı'da Oluşan Kelam Klasikleri: el-Meâlim fî İlmi'l-Kelâm”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 14, S. 28, 2016, s. 406.

⁷⁶ Ahmet Süruri, **Taşköprizâde'nin el-Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, ss. 98-99.

⁷⁷ Süruri, “el-Meâlim fî İlmi'l-Kelâm”, s. 413.

⁷⁸ Sadık Cihan, “Taşköprî-zâde Ahmed Efendi'nin “Letâifu'n-Nebî” İsimli kırk hadisi”, **Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi**, S.4, 1980, s. 48.

⁷⁹ Bilal Güzel, “Şerh ‘alâ risâle fî ‘ilmî âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara (Taşköprî-zâde)” **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/serh-ala-risale-fi-ilm-i-adabi-l-bahs-ve-l-munazara-taskopri-zade> (20.12.2023)

“Risâle fî Beyânî Esrârî'l-Hilâfeti'l-İnsâniyye ve's-Saltanati'l-Ma'neviyye”; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin, halifelik ve halifenin yönetimde dikkat etmesi gereken hususlara dair görüşlerini yazdığı risâlesidir. Eserin dili Arapça olup yazım türü mensurdur. Eser toplamda on iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde insanın halife olarak yaratılması, yöneticinin özellikleri ve dikkat etmesi gereken hususlar, reyanın yönetici üzerindeki hakları, İslâm beldelerinde yaşayan gayrimüslimlerin dikkat etmesi gereken hususlar, anne ve babaların çocukları üzerindeki hakları, eşlerin birbirlerine karşı olan hakları, köle, cariye ve hizmetçilerin sahip olduğu haklar ve dostluklarla ilgili dikkat edilmesi gereken hususları ele almıştır.⁸⁰ Taşköprülüzâde, *Risâle fî Beyânî Esrârî'l-Hilâfeti'l-İnsâniyye ve's-Saltanati'l-Ma'neviyye*⁸¹'yi kadılık yaptığı dönemler olan 1545-1547 yılları arasında Bursa'da ya da 1551 yılı ve sonrasında İstanbul'da yazdığı düşünülmektedir.⁸²

“Risâle fî'l-kazâ' ve'l-kader”; Taşköprülüzâde'nin kaza ve kader hakkında Arapça kaleme aldığı eseridir. *Risâle fî'l-kazâ' ve'l-kader*⁸³ iki bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümü *Allah Tealâ*'nın sıfatları, ikinci bölümü ise “Ef'âl-i İbâd” meselesi hakkındadır.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin farklı ilim dallarında tespit edilmiş diğer eserlerinin isimleri şöyledir:

Felsefe, Kelâm, ve Ahlâk'a dair eserleri; “*Haşiye ala Haşiyeti's-Seyyidi's-Şerif ala Şerhi't-Tecrid, Eclü'l-Mevahib fî Marifeti Vücudi'l-Vacib, Şerhu Dibaceti't-Tavali, Risaletü's-Şühûdi'l-Ayni fî Mebahisi'l-Vücudi'z-Zihni, Tebyinü'd-Dekaik fî Tayini'l-Hakaik, Kavaidü'l-Hamliyyat fî Tahkiki Mebahisi'l-Külliyat, Risaletü's-Şifa li Edvai'l-Veba, Risale fî İlmi'l-Hisab, Risale fî Halli Terkibi 'Ekseru min en Yuhsa', Risale fî Fazli Mekarimi'l-Ahlak, Risale fî'l-Ahlak, Risale fî Hikmeti'l-Ameliyye, Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye.*”

Mantık ve İlmi Âdâb'a dair eserleri; “*el-Cami fî İlmi'l-Mantık, el-Livâü'l-Merfû fî Halli Mebahisi'l-Mevzû, Şerh (ala) Risale fî İlmi Adabi'l-Bahs, Risaletü't-Tarif ve'l-Alâm, Fethu'l-Emri'l-Muğlak fî Meseleti'l-Mechûli'l-Mutlak.*”

⁸⁰Muhammet Akif Tiyek, “Risâle fî Beyânî Esrârî'l-Hilâfeti'l-İnsâniyye ve's-Saltanati'l-Ma'neviyye (Taşköpri-Zâde)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/risale-fi-beyani-esrari-l-hilafeti-l-insaniyye-ve-s-saltanati-l-ma-neviyye-taskopri-zade> (01.08.2023)

⁸¹Eserin tahkik ve tercümesi Müstakim Arıcı tarafından 2016 yılında yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Müstakim Arıcı, *Ahlak ve Siyaset Risaleleri Taşköprizâde Ahmed Efendi*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

⁸²Hacer Şahinalp, “Beyânü Esrârî'l-Hilâfeti'l-İnsâniyye ve's-Saltanati'l-Ma'neviyye İsimli Risalesi Bağlamında Taşköprizâde'de İnsan Algısı”, *Kader*, c.15, S.3, 2017, ss. 646-647.

⁸³Risâle fî'l-kazâ' ve'l-kader hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Hilmî Kemal Altun, *Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kaza ve Kader Risaleleri ve Taşköprizâde'nin Risâletü'l-Kaza ve'l-Kader Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

İlimler Tarihine dair eserleri; “es- Saadetü’l-Fahira fî Siyadeti’l-Ahira, Risaletü’i-Câmia li Vasfi’l-Ulûmi’n-Nâfia.”

Dil (Sarf, Nahiv, Belagat)’e dair eserleri; “Şerhu’l-Avamili’l-Mie (Muribu’l-Avamil), Risaletü Lezzeti’s-Sem fî İstiğraki’l-Müfred ve’l-Cem, Müftetihu’l-İ’râb, Haşiye ala min Evveli Şerhi Miftahi’l-Ulûm li’s-Seyyid Şerif el-Cürcani, Risaletü’l- İstiksa fî Mebahisi’l-İstisna, Mesâlikü’l-Halas fî Mahâliki’l-Havas, Risaletü’l-İnâye fî Tahkiki’l-İstiâre, Şerhu’l- Fevâidi’l-Gıyasiyye fî’l-Meani ve’l-Beyan li’l-Îcî.”

Tarih ve Biyografiye dair eserleri; “eş- Şekaiku’n-Numaniyye fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmaniyye, Nevadiru’l-Ahbar fî Menakibi’l-Ahyar, Tabakatü’l-Fukaha (Tabakat-ı Haneîfiyye).”⁸⁴

2.3. Taşköprülüzâde ve Şakâik-i Numâniyye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Şakâik-i Numâniyye üzerine yapılan ilk ve en kapsamlı çalışma Prof. Dr. Abdülkadir Özcan tarafından hazırlanan “Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri”nin indekslerdir. Çağrı yayınları sahibi Şaban Kurt, böylesine büyük bir eseri araştırmacıların istifadesine kolay ve rahat bir şekilde sunulmasını arzu etmiş ve bu niyetle Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu ile görüşmelere başlamıştır. Kütükoğlu’nun tavsiyesi üzerine Şaban Kurt, Abdülkadir Özcan’dan eserin indekslerini ve neşrini hazırlamasını rica etmiştir. O sıralarda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi asistanlarından olan Özcan, teklifi kabul etmiş ve yaklaşık on bir yıl süren külliyyatın neşri ve indeksleri 1989 yılında tamamlanmıştır. Bu çalışma kapsamında Şakâik ve Zeyilleri tıpkıbasımına; Mecdi Mehmed Efendi tercümesi, “Hadâ’iku’ş-şakâ’ik” yine matbu Atâi zeyli “Hadâ’iku’l-hakâ’ik fî Tekmiletü’ş-şakâik”, Şeyhi Mehmed Efendi’nin “Vekâyü’l Fudala” yazmaları ve İsmet Efendi’nin tek yazma nüshası “Tekmiletü’ş- Şakâik fî Hakk-ı Ehli’i Hakâik” ini esas almışlardır. Zeyillerin indekslerinde şahıslar, yer adları, tarihi ıslahatlar, kitap ve müessese isimleri, medreseler gibi birçok husus belirtilmiştir. Şakâik üzerine yapılan önemli çalışmalardan biri de Muharrem Tan tarafından yapılmıştır. Tan’ın, 2007 yılında “Taşköprülüzâde- Osmanlı Bilginleri (eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye)” ismiyle yayınladığı kitap Şakâik-i Numâniyye’nin güncel Türkçe çevirisidir. Tan, çevirisinde Prof. Dr. Ahmet Subhi Fırat tarafından hazırlanan ve İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında (No.3353) çıkan “eş-Şakâ’iku’n-Nu’mâniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye” (İstanbul 1985) başlıklı Arapça neşri esas almıştır.

“Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri” üzerine yakın zamanda yapılan kapsamlı çalışmalardan bir diğeri ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından

⁸⁴ Yasemin Yılmaz, **Taşköprüzâde’nin Ahlâk-ı Adudiyye Şerhinde Aile ve Devlet Ahlakı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2019, ss. 11-13.

“Şakâ’ik-ı Nu‘mâniyye Çeviri ve Zeyilleri Projesi” adıyla hazırlanan projedir. Prof. Dr. Derya Örs’ün editörlüğünü yaptığı “Şakâ’ik-ı Nu‘mâniyye Çeviri ve Zeyilleri Projesi” kapsamında ilk olarak Nev’îzâde Atâyî’nin “*Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fî Tekmiletî’s-Şakâ’ik*” isimli zeyli iki cilt halinde yayımlanmıştır. Proje kapsamındaki eserler; *Şakâ’ik*’in Arapça metni ve günümüz Türkçesine çevirisi, Mehmed Hâkî el-Belgradî’nin “*Hadâ’iku’r-Reyhân fî Tercemeti Şakâ’iku’n-Nu‘mân*”, Derviş Ahmed Efendi’nin “*ed-Devhatü’l-İrfâniyye fî Ravzati’l-Ulemâi’l-Osmâniyye*”, İbrâhim bin Ahmed el-Amâsî’nin “*Terceme-i Şakâ’ik-ı Nu‘mâniyye*”, Mecdî Mehmed Efendi’nin “*Hadâ’iku’s-Şakâ’ik fî Tercemeti’s-Şakâ’ik*” adlı çevirileriyle, Âşık Çelebi’nin “*Tetimmetü’s-Şakâ’iku’n Nu‘mâniyye*”, Ali bin Bâlî’nin “*el-Ikdu’l-Manzûm fî Zikri Efâzılı’r-Rûm*”, Âkifzâde Abdürrahim Efendi’nin “*Kitâbü’l-Mecmû’ fî’l-Meşhûd ve’l-Mesmû*”, Nev’îzâde Atâyî Efendi’nin “*Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fî Tekmiletî’s-Şakâ’ik*”, Uşşâkîzâde Seyyid İbrâhim Hasîb’in “*Zeyl-i Şakâ’ik*”, Simkeşzâde Mehmed Şeyhî Efendi’nin “*Vekâyı’-ı Fuzalâ*” ve Fındıklılı İsmet Efendi’nin “*Tekmiletü’s-Şakâ’ik fî Hakki Ehli’l-Hakâ’ik*” adlı zeyilleridir. Söz konusu projede adı zikredilen eserlerden Türkçe olanlar mevcut olan yazma nüshalarının karşılaştırılması ile çeviri yazı olarak, Arapça olanlar ise özgün metinleri ve Türkçe çevirileri ile 2017 ve 2022 yılları arasında yayımlanmıştır.⁸⁵

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ile ilgili yapılan çalışmalardan bir kısmı ise kongre ve sempozyumlardır. 14 Mart 1989 yılında düzenlenen “*Taşköprülüzâde Ahmet Efendi Kongresi*”nde sunulan tebliğler, Ahmet Hulusi Köker’in editörlüğünde Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü’nde 1992 yılında kitap olarak yayınlanmıştır. 2006 yılında ise Taşköprü-Kastamonu’da “*Taşköprü’den İstanbul’a (Osmanlı Bilim Tarihinde Taşköprüzâdeler Sempozyumu)*” ismiyle düzenlenen sempozyumun bildirileri Celil Güngör’ün editörlüğüyle Taşköprü Belediyesi tarafından yayınlanmıştır. 2016 yılında da İlmî Etüdler Derneği (İLEM), İlim Sanat Tarih ve

⁸⁵ Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından “Şakâ’ik-ı Nu‘mâniyye Çeviri ve Zeyilleri Projesi” ismiyle hazırlanan proje kapsamında yayınlanan çeviri ve zeyiller; Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, **eş-Şakâiku’n-Nu‘mâniyye fî ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye**, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2019; Muhtesibzâde Mehmed Hâkî, **Mecma’u’l-Esrâf**, haz. Mehmet Yunus Yazıcı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Mega Basım Yayın, İstanbul, 2021; Habîbî Ahmed Bin Dervîş, **ed-Devhatü’l-İrfâniyye fî Ravzati’l-Ulemâi’l-Osmâniyye**, haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Matsis Matbaa Yayıncılık, İstanbul, 2021; İbrâhim b. Ahmed el-Amâsî, **Terceme-i Şakâ’ik-ı Nu‘mâniyye**, haz. Gökhan Alp, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2021; Mecdî Mehmed Efendi, **Hadâ’iku’s-Şakâ’ik fî Tercemeti’s-Şakâ’ik**, haz. Bilal Alpaydın ve Fatih Odunkıran, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Matsis Matbaa Yayıncılık, İstanbul, 2022; Nev’îzâde Atâyî, **Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fî Tekmiletî’s-Şakâ’ik**, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Elma Basım Yayın, İstanbul, 2017; Uşşâkîzâde Seyyid İbrâhim Hasîb Efendi, **Zeyl-i Şakâ’ik**, haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, LWP Global Danışmanlık Baskı, İstanbul, 2017; Simkeşzâde Mehmed Şeyhî Efendi, **Vekâyı’u’l-Fuzalâ**, haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2018; Âşık Çelebi, **Tetimmetü’s-Şakâ’iku’n-Nu‘mâniyye**, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul, 2022; Ali b. Bâlî, **el-Ikdu’l-Manzûm fî Zikri Efâzılı’r-Rûm**, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Mega Basım Yayın, İstanbul, 2018; Fındıklılı İsmet Efendi, **Tekmiletü’s-Şakâ’ik fî Hakki Ehli’l-Hakâ’ik**, haz. İsmail Yıldırım, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Mega Basım Yayın, İstanbul, 2021.

Edebiyat Vakfı (İSTEV), İstanbul Medeniyet Üniversitesi iş birliğiyle ve Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle “Uluslararası Taşköprülüzâde Sempozyumu” 18-20 Kasım tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. “Taşköprülüzâde Projesi” kapsamında gerçekleştirilen bildirilerin bir kısmı kitap halinde yayınlanmış aynı zamanda sempozyum oturumları dijital ortamda paylaşılmıştır.⁸⁶

Yurtdışında ise Taşköprülüzâde'nin eserleri üzerine tespit edilebildiği kadarıyla yapılan tek çalışma Sabine Schmidtke ve Camilla Adang'ın birlikte hazırladıkları “*Tasköprizade'nin Risale fi'r-Redd ale'l-Yehûd*” adlı eserinin beş farklı nüshadan Arapça tenkitli neşri ve İngilizceye tercümesidir.⁸⁷ Aynı zamanda Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve büyük eseri *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri* üzerine birçok akademik çalışma yayınlanmıştır.⁸⁸

2.4. eş-Şakâiku'n- Nu'mâniyye fî Ulemâid'd- Devleti'l- Osmâniyye

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin Arapça kaleme aldığı eserinin tam ismi “eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye” dir. Eserin adı oldukça derin bir anlam içermekte olup “eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye” nin Türkçe karşılığı gelincik çiçeğidir ve gelincik çiçeğinin simgesel anlamı ölümsüzlük uykusudur.⁸⁹ Müellifimiz, eserinde biyografilerini yazdığı bilginleri gelincik çiçeğine benzeterek her kış yeniden açan gelincik çiçekleri gibi onların da ölümsüz olduğunu vurgulamıştır. *Şakâik* tercümelerinden *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* müellifi Mecdî Mehmed Efendi ise Taşköprülüzâde'nin eserine aldığı kişilerin “gülşen-i millet-i Hanefiyye-i Nu'mâniyye'den” yani Hanefi mezhebine mensup kişiler olması sebebiyle eserine “*Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*” adını verdiğini belirtir.⁹⁰

⁸⁶ “Uluslararası Taşköprülüzâde Sempozyumu” oturumları için bkz. https://www.youtube.com/results?search_query=ilem+tv (03.08.2023)

⁸⁷ Şenalp, a.g.m., s. 646.

⁸⁸ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ve Şakâik-i Numâniyye üzerine yapılan akademik çalışmalardan bazıları: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1991 yılında Nejat Yeter tarafından yapılan “*Şaka'iku'n-Nu'maniyye ve zeylindeki şa'irlerin biyografileri inceleme-metin-indeks*”, 1996 yılında Adnan Rüştü Karabeyoğlu tarafından İstanbul üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde “*Nev'izade Atai'nin Hadaik'ül-Tekmiletü's-Şakâik isimli eserinde geçen yabancı kelime grupları ve yapılarına göre Türkçe cümle türleri*” isimli yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1998 yılında İsmail Kayacioğlu tarafından hazırlanan “*Şakâiku'n-Numaniyye zeyillerinden Vekayü'l-Fudala'daki şair biyografileri: İnceleme-metin-indeks*”, 2006 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Hülya Mercimekçi Bayram tarafından “*Taşköprizade'nin Eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye fî 'Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye' adlı eserinde adı geçen muhaddislerin incelenmesi*” isimli hazırlanan yüksek lisans tezleridir. Yakın dönemde ise Ahmet Uğur tarafından 2014 yılında Mecdî Mehmed Efendi, “*Hadâ'iku's-Şakâ'ik (290-430 sayfalar arası, (inceleme-çeviri yazı)*”, 2016 yılında Burcu Camgöz tarafından “*Mecdî Mehmed Efendi Hadâ'iku's-Şakâ'ik (2-142 sayfalar arası), (inceleme-çeviri yazı)*” ve 2021 yılında Güllü Koçer tarafından “*Şakâiku'n-Nu'mâniyye ve zeyillerinde Ulemâ Meclisleri*”, isimleriyle yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır. “*Şakâiku'n-Nu'mâniyye*”nin tercüme ve zeyilleri üzerine yapılan doktora tezleri ise 2014 yılında Ramazan Ekinci tarafından “*Uşşâkizâde Hasib'in Zeyl-i Şakâ'ik'i (İnceleme-Metin-Dizin)*” isimli, 2015 yılında Suat Donuk tarafından “*Nev'î-zâde Atâyî: Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletü's-Şakâ'ik; inceleme-metin*” isimli, 2018 yılında İsmail Yıldırım tarafından “*Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik Fî Hakkı Ehli'l-Hakâ'ik*” isimli, 2020 yılında Mehmet Yunus Yazıcı tarafından “*Belgradlı Mehmed Hâkî'nin Şakâ'ik tercümeleri*” isimli hazırlanan tezlerdir.

⁸⁹ Tan, a.g.e., s. 15.

⁹⁰ Bilal Alpaydın ve Fatih Odunkıran (haz.), **Mecdî Mehmed Efendi- Hadâ'iku's-Şakâ'ik (Mecdî'nin Şakâ'ik Tercümesi)**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1.Baskı, Matsis Matbaa Hizmetleri, İstanbul, 2022, s. 17.

Taşköprülüzâde, “eş-Şakâ’iku’n-Nu‘mâniyye” nin ilk satırlarında sebeb-i telifini şöyle ifade eder;

Derim ki; sağımı solumdan, dosdoğruyu imkânsızdan ayırt etmeye başladığım günden beri âlimlerin menkıbelerini ve onlara dair haberleri takip etmeye tutkun, başarılarını ve eserlerini ezberlemeye çok istekliydim. Sonunda bu kabilden kitap ve defterlerin içini dolduracak ciddi bir birikim oluştu. Tarihçiler nakil yoluyla ulaşan ya da seçkinlerin anlattıklarıyla âlim ve ileri gelenlerin menkıbelerini yazmış ancak hiçbirisi bu ülkenin âlimlerinin hikâyelerini bir araya getirmeye yönelmemişlerdir. Hatta dillerinde ne yaşayanların ne de ölüp gidenlerin isimleri ve izleri kalmıştı. Üstünlük ve olgunluk sahibi biri bu durumu müşâhede edince benden Anadolu âlimlerinin menkıbelerini toplamamı istedi. Ben de her şeyin sahibi olan Hayy ve Kayyûm’dan yardım dileyerek bu talebe olumlu yanıt verdim. Tarikat şeyhlerinin hâllerini şeriat âlimlerinin peşi sıra zikrettim. Allah nurlarını artırsın ve sırlarını kutsasın. Bu kitapta, ilim ve fazilet bakımından farklı olsalar da yüksek makamlara ulaşmış olanları ve bu mertebeleri hak etmiş olmalarına rağmen anılan makamlara ulaşamamış kimseleri zikrettim. Bunun yanında, belki de zikretmediklerim andıklarımın daha fazladır. O seçkinlerin ölüm tarihlerine vâkıf olamadığımdan bu risâleyi Osmanlı hânedanı sultanlarının sıralamasına göre yazdım. Bu sebeple de risâleyi “eş-Şakâ’iku’n-Nu‘mâniyye fî Ulemâi’d-Devleti’l-Osmâniyye” diye adlandırdım.⁹¹

Taşköprülüzâde, elli dokuz yaşında iken gözlerinde meydana gelen rahatsızlığı dolayısıyla ne yazık ki eserini kendisi yazamamış, yetiştirdiği öğrencilerinden birine yazdırarak eseri 965/1558’de tamamlamıştır. Müellifin, *Şakâik-i Numâniyye*’de kullandığı başlıca kaynaklarının kendisinin yaşamı boyunca gözlemlediği bilgiler, babası Muslihuddin Mustafa Efendi ve amcası Kıvâmüddin Kasım Efendi gibi aile bireylerinden ve hocalarından rivayet ettiği bilgiler ile bazı resmî tayin listeleri olduğu söylenebilir.⁹²

Âlimler ansiklopedisi adıyla da bilinen *Şakâik-i Numâniyye*, Osmanlı âlim ve meşâyihiinin ilk kez müstakil olarak toplandığı eserdir.⁹³ Taşköprülüzâde, *Şakâik*’i ile Osmanlı ilim dünyasında tabaka geleneğini başlatmıştır. Oldukça rağbet gören eserin müellifi henüz hayatta iken Türkçe tercümeleri yapılmaya başlanmış ve birçok müellif tarafından esere zeyiller yazılmıştır. “Ahmed Efendi’nin çağdaşı olan Âşık Çelebi ile başlayan zeyiller zinciri yirminci yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş ve ortaya büyük bir “Şakâik külliyyâtı” çıkmıştır.”⁹⁴

2.4.1. Eserin Muhtevası

Eser, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan başlayarak *Şakâik-i Numâniyye*’nin tamamlanma tarihi 965/1558 yılına kadar gelerek her padişah devri tabakalar halinde ayrılmıştır. *Şakâik*’te Sultan

⁹¹ Hekimoğlu, a.g.e., ss. 20-22.

⁹² Abdülkadir Özcan, “eş-Şakâiku’n-Nu‘mâniyye”, TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde, c.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 486.

⁹³ Anadolu sahasında şairler tezkiresi yazma geleneği Sehi Bey’in 1538 yılında yazdığı eseri Heşt Bihişt ile başladığı bilirse de bu eser çok rağbet görmemiş olup konu edinen şairlerin biyografileri oldukça yüzeysel kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa İsen, “Heşt Bihişt (Sehi)”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hest-bihist-sehi> (03.08.2023)

⁹⁴ Mecdî Mehmed Efendi, Hadaiku’ş-Şakâik, İndeks İçinde, s. 12.

Orhan Gazi döneminden başlayan tabakalar Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar gelerek toplamda on tabakadan oluşmuştur. Her tabakada o dönemde yaşayan âlimlerin biyografilerine yer verilmiş ve toplamda 371 âlim ve 150 şeyh olmak üzere 521 âlimin biyografisiyle tamamlanmıştır. Taşköprülüzâde eserin mukaddime kısmında sözlerine besmele ile başlayarak Allâh’a şükürlerini dile getirip, Hz. Peygamber’e selam ve salât getirmiştir. Ardından eserinin sebep-i telifini açıklayarak, biyografilerine yer verdiği âlim ve şeyhlere dualar etmiştir. Eserine başlamadan önce son olarak döneminde yaşadığı Sultan Süleyman Hân’a ve saltanatına dualar ederek birinci tabakaya başlamıştır. Müellif, tabakaların başında genel bir bilgi vermeden hangi padişah dönemi olduğunu belirten “Sultan Osman Gazi dönemi âlimleri hakkındadır”, “Osman Gazi oğlu Orhan Gazi dönemi âlimleri hakkındadır”, “Halk nezdinde Gazi Hüdâvendigâr diye meşhur olan, Orhan Gazi oğlu Sultan Murad devri âlimleri hakkındadır”, Sultan Murad Gazi oğlu, Yıldırım Bayezid lakaplı Sultan Bayezid devri âlimleri hakkındadır” gibi ifadelerle tabakaları başlatmıştır.

Tabakalara bölünen eserde âlimlerin biyografilerinin sıraları ölüm veya doğum tarihlerine göre değil, yaşadığı padişahın dönemine göre belirli bir sıra olmaksızın verilmiştir. Taşköprülüzâde’nin bu metodu seçmesinin nedeninin muhtemelen her bilginin doğum ve ölüm tarihlerinin tam olarak bilinmemesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Müellif, yaşam öyküsünü anlattığı şahısların biliniyorsa doğum ve ölüm tarihlerini, nisbelerini, ailelerini, eğitim ve meslek hayatlarını ve görev yaptığı kurumları, ders aldığı hocalarını ve ders verdiği öğrencilerinin bilgilerini vermekle birlikte biliniyorsa kişisel ve fiziksel özelliklerini de vermiş son olarak her biri için dualar ederek bir sonraki biyografiye devam etmiştir. Taşköprülüzâde, eserine Şeyh Edebâli’nin biyografisiyle başlayıp, Şeyh Muslihuddin Efendi’nin biyografisiyle tamamlanmıştır. Son olarak kendi otobiyografisine yer vermiş ve eserini “*Dünyayı en büyük gayretimiz ve ilmîmizin hedefi eyleme. Bize acımayacak olanları bize musallat eyleme. Rabbim, pişmanlığımı kabul et, ruhumu arındır, duamı kabul buyur. Rabbim, delilimi sağlam kıl, dilimi zapt et, kalbime yol göster, gönlümdeki günah perdelerini kapat. Allah tüm noksanlardan uzaktır. Övgü O’nadır. Yüce Allah noksanlardan uzaktır. Âmin!*”⁹⁵ diyerek tamamlamıştır.

2.4.2. Eserin Tabakaları

Birinci Tabaka: *Şakâik*’in ilk tabakası Osman Gazi Dönemi ulemâsına aittir. Müellif, Osman Gazi Hân’a dualar ederek birinci tabakayı Osman Gazi’nin gördüğü rüya üzerine ona saltanat müjdesini veren Şeyh Edebâli ile başlatarak devrin şeyhlerinden Şeyh Hasan ile tamamlamıştır. Bu tabakada toplamda 7 biyografiye yer verilmiştir.

İkinci Tabaka: İkinci tabaka Orhan Gazi dönemi âlimleri hakkında olup yine müellifin Orhan Gazi’ye duaları ile başlar. Toplamda 11 âlimin biyografisine yer verilen ikinci tabaka ilk Osmanlı

⁹⁵ Hekimoğlu, a.g.e., s. 864.

müderresi olarak tanıdığımız Dâvûd el-Kayserî (Dâvûd-i Kayserî) ile başlayıp Şeyh Duğlu Baba'nın biyografisiyle tamamlanmıştır.

Üçüncü tabaka: Gazi Hüdâvendigâr Sultan Murad devri âlimleri hakkında olan üçüncü tabakada 7 âlimin biyografine yer verilmiş olup, müellifin Sultan Murad Hân'a dualarının ardından Kadı Mahmud (Koca Efendi) ile başlayan biyografiler Şeyh Postinpûş ile son bulmuştur.

Dördüncü Tabaka: Sultan Yıldırım Bayezid Hân devri ulemâsına ait olan tabakada toplam 30 biyografiye yer verilmiştir. Müellifin, merhûm sultana dualarının ardından Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmı olan Molla Şemseddin el-Fenârî (Molla Fenârî) ile başlayan tabaka Şeyh Abdurrahman el-Erzincânî'nin biyografisiyle sonlanmıştır.

Beşinci Tabaka: *Şakâik*'in beşinci tabakası Çelebi Mehmed dönemi ulemâsına aittir. Toplamda 22 bilginin yaşam öyküsünün anlatıldığı tabaka Burhâneddin Haydar el-Herevî'nin biyografisiyle başlayıp devrin şeyhlerinden Şeyh Lütfullah Efendi'nin biyografisiyle sonlanır.

Altıncı Tabaka: Sultan II. Murad Hân dönemi bilginlerinin yer aldığı tabakada toplam 40 biyografiye yer verilmiştir. Taşköprülüzâde, merhum sultanın ruhuna dualarının ardından Molla Yegân ile biyografilere başlayıp, Şeyh Velî Şemseddin Efendi ile tamamlamıştır.

Yedinci Tabaka: Yedinci tabaka Fatih Sultan Mehmed Hân dönemine ait olup bu tabakada toplamda 89 biyografiye yer verilmiştir. Müellif, Sultan Mehmed Hân'a dualarının ardından yedinci tabakaya sultanın “Zamanın Ebû Hanîfe'sidir” dediği rivâyet edilen âlim Molla Hüsrev Efendi'nin biyografisiyle başlayıp Halvetiyye şeyhlerinden Şeyh Seyyid Yahyâ eş-Şîrvânî'nin biyografisiyle sonlandırmıştır.

Sekizinci Tabaka: Sultan II. Bayezid Hân dönemi âlimlerini ihtiva eden sekizinci tabakada toplam 101 biyografiye yer verilmiştir. Devrin âlimlerinden Muhyiddin Muhammed en-Niksârî ile başlayan tabaka Şeyh Baba Yûsuf es-Seferihisârî'nin biyografisiyle tamamlanmıştır.

Dokuzuncu Tabaka: Yavuz Sultan Selim Hân'ın saltanatı sırasında yaşayan âlimlere yer verilen dokuzuncu tabaka toplam 70 biyografiden oluşmaktadır. Müellifin, Sultan Selim Hân'a dualarından sonra başlayan tabakada yer alan ilk biyografi *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ın müellifi ve devrinde “müftî's-sakaleyn (insanların ve cinlerin müftüsü)” unvanıyla tanınan İbn Kemalpaşa (Kemalpaşazâde)'nin biyografisidir. Tabakanın son biyografisi ise devrin âriflerinden olan “Softa Sinan” lakabıyla tanınan Sinâneddin Efendi'nin biyografisidir.

Onuncu Tabaka: Eserin son tabakası olan onuncu tabaka Tâşköprülüzâde'nin de devrinin sultanı olan Kanûnî Sultan Süleyman Hân dönemi âlimlerinin biyografilerini ihtiva etmektedir. 143

biyografi içeren tabaka Sultan Süleyman Hân'ın hocası olarak bilinen Hayreddin Efendi ile başlar ve âriflerden Şeyh Muslihuddin Mustafa Efendi ile tamamlanır. Bu tabakanın sonuna Taşköprülüzâde Ahmed Efendi kendi otobiyografisini de eklemiştir.

2.4.3. Eserin Nüshaları

Şakâik-i Numâniyye'nin ülkemizde ve yurt dışında olmak üzere bilinen yüz elliye yakın nüshası bulunmaktadır.⁹⁶ Aynı zamanda bu sayı esere gösterilen rağbetin de bir göstergesidir. Eserin basılan nüshaları şöyledir;

1. Kahire-Bulak (1299/1881): İbn Hallikan'ın *Vefeyâtü'l-a'yân* isimli eserinin sayfaları kenarında.
2. Kahire (1310/1892): *el-Matbaatü'l-meymenetü'l-Mısriyya* baskısı.
3. Beyrut (1975): Dârü'l-kitâbi'l-Arabi, Ali b. Bâlî'nin *el-Ikdu'l-manzûm fî Zikri Efâzılı'r-Rûm* isimli eseriyle birlikte.
4. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, (haz.) Ahmed Subhi Furat.⁹⁷

Şakâik-i Numâniyye'yi Oskar Rescher “*es-Saqaiq en-no‘manijje*” adı ile Almancaya çevirmiştir.⁹⁸ Ayrıca bu eser 1975 yılında Kahire (Beyrut)’de “*İkdü'l-manzûm fî zikri efâzılı'r-Rûm*” isimli Arapça zeyli ile birlikte yayınlanmıştır.⁹⁹ 1989 yılında Abdülkadir Özcan tarafından “*Şakâik ve Zeyilleri*” tıpkıbasım neşrinde matbu Mecdî Efendi tercümesi, matbu Atâi zeyli ile Şeyhî Mehmed Efendi'nin “*Vekâyü'l- Fudalâ*” yazmaları ve Fındıklılı İsmet Efendi'nin yazma nüshası olan “*Tekmiletü's- Şakâik fî Ehli'l-Hakâik*” esas alınmıştır. Muharrem Tan 2007 yılında yayınladığı *Şakâik* Tercümesinde ise Ahmet Subhi Furat tarafından hazırlanan “*eş-Şakâ'iku'n-Nu‘mâniyye fî ulemâi'd- Devleti'l- Osmâniyye*” neşrini esas almıştır.

2.4.4. Eserin Tercümeleri

2.4.4.1. Âşık Çelebi -Terceme-i Şakâ'iku'n Nu‘mâniyye

Asıl adı es-Seyyid Pîr Mehmed bin Çelebi'dir. Baba tarafından soyu Hz. Ali'ye dayanan Pîr Mehmed Çelebi'nin annesi de soylu bir aileden gelmektedir. Annesinin babası II. Bâyezîd Hân döneminin büyük nüfuz sahibi olan şair ve âlim II. Bâyezîd'in kazaskerlerinden Müeyyedzâde'dir. Çelebi, 941/1535'te babasını kaybettikten sonra on beş yaşlarında iken Rumeli'den İstanbul'a

⁹⁶ Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Behcet Gönül, “İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ'ik Al-Nu‘mâniya Tercüme ve Zeyilleri”, *Türkiyat Mecmuası*, c.8, İstanbul, 1945, ss. 141-146.

⁹⁷ İsmail Yıldırım, *Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik Fî Hakkı Ehli'l-Hakâ'ik'ı*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale, 2018.

⁹⁸ Suat Donuk (haz.), *Nev'îzâde Atâyî- Hadâ'iku'l -Hadâ'ik Fî Tekmiletü's -Şakâ'ik*, (Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli) Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 1.Baskı, Elma Basım Yayın, İstanbul, 2017.

⁹⁹ Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaiku's-Şakâik*, s. 12.

gelerek devrin büyük hocalarından dersler alarak eğitim hayatına başladı. Ders aldığı hocalarından bir kısmı; Sürûrî Çelebi, Taşköprülüzâde, Arabzâde Abdülbâkî Efendi, Karasılı Hasan Çelebi, Ebussuûd Efendi, Fenârî Muhyiddîn, Emir Gîsû Efendi, Şâh Kasım b. Mahtûmî ve Cefâyî'dir.¹⁰⁰ Kâtiplik, müfettişlik ve kadılık görevlerinde bulunan Âşık Çelebi, son görev yeri olan Üsküp'te kadı iken zâtülcenp (akciğer rahatsızlığı) hastalığına yakalanarak 980/1572'de vefat etmiştir.¹⁰¹

Müellifin, nesir ve manzumda oldukça kabiliyetli olduğu bilinmekle birlikte en kıymetli eseri şair biyografilerine yer verdiği *Meşâirü's-suarâ*'dır. Eserlerinden bazıları; *Tercümetü't-Tibri'l-mesbûk fî nasîhati'l-mülûk*, *Şerh-i Ehâdis-i Erbaîn*, *Tercüme-i Ravzû'l-ahyâr*, *Mî'râcü'l-eyâle ve minhâcü'l-adâle*, *Tetimmetü's-Şekâ'îkî'n-nu'mâniyye* ve *Şakâik-i Numâniyye* tercümesi olan *Tercüme-i Şekâiku'n-nu'mâniyye*'dir.¹⁰² Âşık Çelebi, *Tercüme-i Şekâiku'n-nu'mâniyye*'sini Taşköprülüzâde Ahmed Efendi henüz hayatta iken yazmıştır. Bu tercümenin *Şakâik*'e yapılan ilk tercüme olduğu düşünülmektedir. Nev'îzâde Atâyî *Hadâ'îku'l-hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*'ta Âşık Çelebi hakkında bilgi verirken “Şakâ'îk-ı Nu'mâniyye'yi terceme eyleyüp Taşköprîzâde Efendi merhûma ‘arz eyledükde ‘Mevlânâ Âşık, biz bunu Türkî yazmış-ıduk. Tercemede bî-hûde zahmet ihtiyâr itmişüz.’ diyü latife idüp kitâb-ı mezbûrun sehlû'l-ahz olduğına işâret iderler” demektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Âşık Çelebi *Şakâ'îk*'i Türkçeye tercüme edip Taşköprülüzâde'ye sunmuştur. Fakat Suat Donuk, yapmış olduğu çalışmalarda Âşık Çelebi'nin *Terceme-i Şakâ'îku'n Nu'mâniyye*'sinin yurtdışı ve yurtiçi kütüphane kataloglarında herhangi bir nüshasına rastlanmadığını belirtmektedir.¹⁰³

2.4.4.2. Muhtesib-zâde Mehmed Hâkî- Hadâ'îku'r-reyhân

Hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamayan Mehmed Hâkî Efendi, *Şakâik* tercümesinde kendi isminin Mehmed Hâkî fakat daha çok Muhtesibzâde ismiyle şöhret bulduğunu ve memleketinin de Belgrad olduğunu belirtmiştir. 968/1561 yılında İstanbul'a gelen Mütercim Hâkî Efendi dostlarının daveti üzerine *Şakâik-i Numâniyye*'ye tercüme yazmayı kabul etmiştir. Henüz hayatta olan *Şakâik* müellifi Taşköprülüzâde Ahmed Efendi ile tanışarak eserine tercüme yazmak için el öpüp kendisinden izin istemiş ve Taşköprülüzâde'nin dualarına mazhar olmuştur. Ne yazık ki kısa bir sürenin ardından Ahmed Efendi vefat etmiştir. Sultan Mehmed Hân Camii'nde kılınan cenaze namazına Mehmed Hâkî Efendi'de iştirak etmiştir.

¹⁰⁰ Filiz Kılıç, “Âşık Çelebi, Seyyid Pir Mehmed b. Ali”, *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/asik-celebi-seyyid-pir-mehmed> (04.08.2023)

¹⁰¹ Günay Kut, “Âşık Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde*, c. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 549.

¹⁰² Kut, a.g.m., ss. 549-550.

¹⁰³ Donuk, *Hadâ'îku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik*, s. 41.

Mütercim Hâkî Efendi'nin üç adet *Şakâik* tercümesi mevcuttur. Bunlardan *Hadâ'iku'r-reyhân* 972/1565, *Mecma'u'l-eşrâf* 975/1568 yılında telif edilmiştir. Kendisinin isim vermediği fakat kayıtlardan anlaşıldığı üzere *Terceme-i Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye* veya *Terceme-i Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye* şeklindeki tercümesi ilk tercümedir. Fakat bu tercümenin ne zaman tamamlandığı belli değildir. Tercümelerden *Terceme-i Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye*'de 313, *Hadâ'iku'r-reyhân*'da 422, *Mecma'u'l-eşrâf*'ta ise 385 adet biyografi mevcuttur.¹⁰⁴ Mütercim Mehmed Hâkî Efendi'nin *Hadâ'iku'r-reyhân* tercümesi *Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye*'nin yazma nüshası¹⁰⁵ mevcut olan ilk tercümesidir. Aynı zamanda *Hadâ'iku'r-reyhân*, Mecdî Mehmed Efendi'nin *Hadâ'iku's-şakâ'ik*'ından sonra en başarılı tercüme kabul edilmiştir. Hâkî Efendi, tercümesini yaparken *Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye*'nin aslına sadık kalarak Osmanlı Türkçesine çevirmiştir.¹⁰⁶

2.4.4.3. Derviş Ahmed Efendi- ed-Devhatü'l-irfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye

Kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi tespit edilemeyen Derviş Efendi'nin hayatı hakkında ulaşılabilen tek kaynak *Şakâik* tercümesinin son kısmında kısaca verdiği otobiyografisidir. Mütercimin, otobiyografisinde verdiği bilgilerden hareketle XVI. asrın ilk çeyreğinde dünyaya geldiği ve asıl adının Ahmed, memleketinin ise Konya'nın Akşehir ilçesi olduğu anlaşılmaktadır. İmamlık, vaizlik, şeyhlik görevlerinde bulunan Derviş Ahmed Efendi, 957/1550 yılında *Şakâ'ik-ı Numâniyye*'nin tercümesine başlamış ve 972/1564'de tercümesini tamamlamıştır.¹⁰⁷ Derviş Ahmed Efendi, *Şakâik* tercümesine eserin asıl ismi olan *Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye fî-Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*'ye çok yakın bir isim vermiştir. “ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye” adını verdiği tercümesi “Osmanlı âlimleri bahçesinde ulu irfan ağacı” anlamına gelmektedir. Klasik *Şakâik* tercümeleri ile benzerlik gösteren eserde Derviş Ahmed Efendi, diğer *Şakâik* mütercimlerinden farklı olarak tabaka başlıklarını Arapça değil Türkçe isimlendirmiştir. Derviş Efendi son olarak Taşköprülüzâde'nin biyografisi ile kendi yaşam hikâyesini anlatarak

¹⁰⁴ Mehmet Yunus Yazıcı (haz.), **Hâkî- Mecma'u'l-Eşrâf (Hâkî'nin Şakâ'ik Tercümesi)**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı, Mega Basım Yayın, İstanbul, 2021, ss. 29-35.

¹⁰⁵ Terceme-i Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye'nin bazı nüshaları; Akşehir Ktp., 390 (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. , BY 9450), Arkeoloji Müzesi Ktp., EY 1307, Ankara Milli Ktp., 06 Mil Yz A 5539, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY 15, Manisa Yazma Eserler Ktp., 45 Hk 1368, *Hadâ'iku'r-reyhân* nüshası; Süleymaniye Ktp., Hâfız Ahmed Paşa 230, *Mecma'u'l-eşrâf* Nüshaları; Arkeoloji Müzesi Ktp., EY 1308, TTK Ktp., Y 506 numarada kayıtlıdır. Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Yunus Yazıcı, *Mecma'u'l-Eşrâf (Hâkî'nin Şakâ'ik Tercümesi)*, ss. 168-190.

¹⁰⁶ Donuk, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, s. 31.

¹⁰⁷ Ramazan Ekinci, “Habîbî, Ahmed bin Dervîş Halife”, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmed-bin-dervis> (05.08.2023)

toplamda 526 biyografi ile *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye*'yi¹⁰⁸ tamamlamıştır.¹⁰⁹

2.4.4.4. Mehmed b. Sinâneddin Yusuf- Menâkıbu'l-ulemâ

“Muhaşşî” sanıyla tanınan Amasyalı âlim Sinaneddin Yusuf Efendi'nin küçük oğludur.¹¹⁰ Doğum tarihi ve yeri bilinmeyen Mehmed Efendi, ilk eğitimine babasının yanında başlayarak devrinin ileri gelen âlimlerinden dersler alarak medrese eğitimini tamamladı. Çeşitli medreselerde müderrislik yapan Mehmed Efendi, 989/1581 vefat etti ve Sarı Gürz Mescidi haziresinde babasının kabri yanına defnedildi. Mehmed Efendi'nin bilinen üç eseri; *Menâkıbü'l-Ulemâ*, *Şerh-i Miftâh* ve *Şerh-i Hidâye*'ye yazdığı talikât ve hâşiyedir.¹¹¹

Mehmed b. Sinânüddîn Efendi'nin *Şakâik* tercümesi *Menâkıbu'l-ulemâ* hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Eser hakkında ilk çalışmalardan birini yapan E. Blochet¹¹², eserin tek nüshasının Paris Milli Kütüphane Supplement Turc No:1159'da kayıtlı bulunduğunu ifade etmiştir. Bu nüshanın ilk sayfasının arka yüzünde “Menâkıbu'l-ulemâ, Terceme-i Şakâ'ik lafzen bi-lafzin gâyet sahîh li-Mehammed bin Sinânüddîn Yûsuf” yazmaktadır. Bu ibare eserin sahibinin Mehmed bin Sinânüddîn Efendi olduğunu göstermektedir.¹¹³ Bununla birlikte Nev'îzâde Atâyî, *Şakâik* zeyli *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*'te Mehmed b. Sinâneddin Yusuf'un biyografisinde eserleri hakkında mâlûmat verirken “Menâkıb-ı ulemâyı Türkî inşâ ve ol vâdide dahî mahâretin ifşâ etmiş idi.” demektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Mehmed Efendi âlimlerin hayat hikâyelerini anlatan bir eser telif etmiştir. E. Blochet'in bahsettiği eser bu olmalıdır. Fakat eser *Şakâik* tercümesi olsaydı Nev'îzâde Atâyî'nin bunu ayrıntılı olarak belirteceği düşünülmektedir.¹¹⁴ Bu bilgilerden hareketle Mehmed bin Sinânüddîn Efendi'nin henüz bulunamayan bir *Şakâik* tercümesi veya âlimlerin biyografilerine yer verdiği bir eseri olmalıdır.

¹⁰⁸ Eserin, Türkiye kütüphanelerinde kayıtlı herhangi bir nüshası tespit edilememekle birlikte Suat Donuk tarafından yapılan çalışmalarda *ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye*'nin, Mısır Kütüphanesinin Türkçe yazmaları No:148'de ve Mısır Hidiv Kütüphanesi Türkçe yazmaları No. 8944'de kayıtlı iki nüshası tespit edilmiştir. Nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Donuk, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, s. 33.

¹⁰⁹ Ramazan Ekinci (haz.), *Habîbî Ahmed Bin Dervîş- Ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'i'l-Osmâniyye (Habîbî'nin Şakâ'ik Tercümesi)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1.Baskı, Matsis Matbaa Hizmetleri, İstanbul, 2021, ss. 40-54.

¹¹⁰ Gönül, a.g.m., s. 149.

¹¹¹ Ramazan Ekinci, “Yusuf, Mehmed bin Sinânüddîn Yûsuf Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yusuf-mehmed-bin-sinanuddin-yusuf> (05.08.2023)

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Edgar Blochet, *Bibliothèque Nationale Catalogue Des Manuscrits Turcs*, Paris, 1933.

¹¹³ Ekinci, *Ed-Devhatü'l-İrfâniyye*, ss. 21-22.

¹¹⁴ Donuk, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, s. 34.

2.4.4.5. Seyyid Mustafa- Hakâ'iku'l-beyân fî Tercemeti Şakâ'iki'n-nu'mân

Hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler tespit edilemeyen Seyyid Mustafa Efendi, 988/1580'li yıllarda vefat etmiştir. Mustafa Efendi, *Şakâik-i Numâniyye*'nin Türkçeye tercüme edilmesinin gerekli olduğunu düşünerek eserin tamamını tercüme etmiş ilaveten kitabının sonuna *Şakâik*'de biyografisi olmayan 51 şahsın biyografisinin yer aldığı *Zamime-i Şakâ'iku'n-Nu'mân* adıyla bir zeyil eklemiştir.¹¹⁵ Mütercim, eklediği zeyilde Sultan II. Selim devri âlimlerine yer vermiştir. Eserin, 982/1574 yılından sonra yazıldığı düşünülmektedir.¹¹⁶ Eserin nüshaları hakkında Behcet Gönül, Yıldız- Teracimiahval No:12'de, Agâh Sırrı Levend ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde TY No:6192'de kayıtlı bir nüshanın olduğunu söylemektedir. Fakat günümüzde Gönül'ün bahsettiği Yıldız- Teracimiahval isminde bir kütüphane koleksiyonu mevcut değildir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nin fakültelerden toplanan ve Atatürk'ün emriyle Yıldız Sarayı'ndan taşınan yazma eserler ile kurulduğu bilinmektedir. Bu bilgiyle İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: 6192'de kayıtlı nüsha ile Yıldız-Teracimiahval No:12 nüshasının aynı nüshalar olduğu düşünülmektedir.¹¹⁷

2.4.4.6. Edirneli Mehmed Mecdi Efendi- Hadâ'iku's-şakâ'ik

Doğum tarihi kaynaklarda tespit edilemeyen Mehmed Mecdi Efendi, Edirneli olup babasının adı Abdullah'tır. İlmiye mensubu olmasından dolayı “Çelebi” unvanıyla anılan Mecdi Efendi, devrin âlimlerinden Kâf Ahmed Çelebi'nin yanında yetişerek kısa bir süre içinde akranları arasında yükselmeyi başarmıştır.¹¹⁸ Rumeli kazaskerliğine bağlı birçok yerde kadılık yapan Mecdi Efendi, Gümölcine kadılığı vazifesinde iken İstanbul'da bulunduğu sıralarda 999/1591 tarihinde vefat etmiş ve Edirnekapı dışında yer alan Emir Buhari Tekkesi civarında defnedilmiştir. Tercüme ve telif birçok eseri bulunan müellif aynı zamanda değerli bir şairdir. Eserleri; *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*, *Dîvânçe*, *El-Cevâhirü'l-Mudî'e fî Tabakâti'l-Hanefiyye* Tercümesi, *Kırk Hadis* Tercümesi, *Şem'iyye Risâlesi*, *Seyfiyye Risâlesi* ve asıl şöhretini yakaladığı *Şakâik* tercümesi *Hadâ'iku's-şakâ'ik*'tir.¹¹⁹

Mecdi Mehmed Efendi'nin *Şakâik* tercümesi *Hadâ'iku's-şakâ'ik*, neredeyse eserin aslı kadar şöhrete kavuşmuş ve tercümeler arasında en beğenileni olmuştur. Mecdi Efendi bir sohbet meclisinde iken âriflerden biri, Arapça kaleme alınan *Şakâik*'ten daha fazla istifade edilebilmesi için kendisinden Türkçe'ye tercüme etmesini rica etmiş ve mütercimde kabul edip tercümesini 996/1587'de

¹¹⁵ Ekinci, Ed-Devhatü'l-İrfâniyye, s. 23.

¹¹⁶ Gönül, a.g.m. , s. 150.

¹¹⁷ Donuk, Hadâ'iku'l-Hakâ'ik, s. 32.

¹¹⁸ Abdülkadir Özcan, “Mecdi Mehmed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde*, c. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s.228.

¹¹⁹ Alpaydın ve Odunkıran, Hadâ'iku's-Şakâ'ik, ss. 24-29.

tamamlayıp devrin padişahı Sultan III. Murad Hân'a sunmuştur.¹²⁰ Mecdi Efendi, *Şakâik*'te olmayan kendisinin ulaştığı bazı bilgileri ve 23 yeni biyografiyi de tercümesine eklediğinden dolayı *Hadâ'iku's-şakâ'ik* Taşköprülüzâde'nin *Şakâik-i Numâniyyesi*'nin hem tercümesi hem de küçük bir zeyli sayılabilir. Bu nedenle Mecdi Efendi'de tercümesine daha geniş hacimli olduğu için "hadâ'ik" (bahçeler) ismini vermiş ayrıca kendi tercümesinin daha önce yazılan tercümelerden çok daha geniş olması nedeniyle onlarla kıyaslanmaması gerektiğini kendi tercümesinin daha üstün olduğunu ifade etmiştir.¹²¹

Mecdi Efendi, önceki tercümeler ve *Şakâik-i Numâniyye*'de olduğu gibi padişahların saltanat devirlerine göre tabakalar halinde eserini yazmış ve toplamda 519 biyografiyle tamamlanmıştır. Muhtevasında farklılıklar içeren *Hadâik* mukaddime kısmında Allâh'a hamd, Hz. Peygambere selam ve salat ile başlayıp insanlık tarihi hakkında geniş malumat verir. Ardından Zatını ve Batını ilimlerden, tarikatlardan bahseden Mecdi Efendi bu bölümde eserin sebep-i telifini açıklar. Hemen sonrasında Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'ye övgüde ve son olarak devrin padişahı Sultan III. Murad Hân'a methiyelerde bulunur. Geniş bir mukaddimeden sonra biyografilere geçen Mecdi Efendi, *Şakâik*'in aslından farklı olarak her tabakanın başında o devrin padişahı hakkında bilgilere de yer verir. Ayrıca eserin aslından ve diğer tercümelerinden farklı olarak biyografilerin arasına şiir, tezyil, nesir gibi başlıklar altında yeni eklemelerde bulunur. Eserin son bölümü olan hatime kısmı ise yine *Şakâik* ve tercümelerinden farklı olarak daha geniştir. Mecdi Efendi, Taşköprülüzâde'nin vefat tarihini verdikten sonra kendisinin tercümesini tamamladığı tarihi ve yazım aşamasında karşılaştığı zorluklar hakkında malumat verir. Son olarak hadis ve ayetlerle *Hadâ'iku's-şakâ'ik*'i tamamlar.¹²² Yurtiçi ve yurtdışındaki kütüphanelerde birçok yazma nüshası¹²³ bulunan eserin ilk baskısı ise 1852'de İstanbul'da Mehmed Recâî Bey tarafından neşredilerek yayımlanmıştır.¹²⁴

2.4.4.7. İbrahim bin Ahmed el-Amasî- Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye

Kaynaklarda hakkında sınırlı bilgiler bulunan İbrahim Efendi'nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte doğum yeri Amasya'dır. Tahsil hayatına dayısı Şeyh Abdürrahîm Efendi'den dersler alarak başlayan mütercim İbrahim Efendi, meslek hayatına ise müderrislik ile başlayıp kadılık ile devam

¹²⁰ Ekinci, Ed-Devhatü'l-Irfâniyye, s. 23.

¹²¹ Özcan, Hadaiku's-Şakâik, s. 15.

¹²² Alpaydın ve Odunkıran, Hadâ'iku's-Şakâ'ik, ss. 62-78.

¹²³ Eserin Türkiye'deki nüshalarının bir kısmı; Râgıp Paşa Ktp., No. 1000, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Ktp., No. A. 1596, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Pertevniyal, No. 858, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Pertevniyal, No. 859, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hacı Mahmud Efendi, No. 4526, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Ayasofya, No. 3152'de bulunmaktadır. Eserin Bilal Alpaydın ve Fatih Odunkıran tarafından yurtdışında tespit edilen nüshaları ise; Almanya Universitätsbibliothek Göttingen, Fransa Milli Ktp., Avusturya Milli Ktp., Mısır Hidiv Ktp., Türkçe Yazmaları, No. 8908, Mısır Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, No. Tarihi Türkî 111, Mısır Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, No. Tarihi Türkî 112, Mısır Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, Tarihi Türkî Talat No. 155'te kayıtlıdır. Hadâ'iku's-şakâ'ik'in nüsha ve nüsha tavsifleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alpaydın ve Odunkıran, Hadâ'iku's-Şakâ'ik, ss. 55-58.

¹²⁴ Alpaydın ve Odunkıran, Hadâ'iku's-Şakâ'ik, s. 50.

etmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 998/1590 yılından sonra vefat etmiş olduğu düşünülmektedir.¹²⁵

İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, *Şakâik* tercümesinde mukaddime ve hatime kısımları hariç Taşköprülüzâde'nin *Şakâik*'ini olduğu gibi Türkçeye tercüme etmiştir. Arapça bilmeyenler için faydalı olacağını telif nedeni olarak belirten müellifin eseri, klasikleşen *Şakâik* tercümeleri gibi on bölümden oluşur ve eser Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1558 yılına kadar yetişen 367 âlim ve 153 şeyhin biyografisiyle toplamda 520 biyografiyi ihtiva eder. Söz konusu tercümede biyografilerin anlatıldığı tabakalarda *Şakâik*'in aslından bazı farklılıklar görülür. İbrahim Efendi tabakaların başlığında padişahın ismini verdikten sonra biyografileri verilecek şahısların isimlerini bir alt başlık ile vermiş ve biyografilerde de şahısların isminin başına “monla” veya “şeyh” ibarelerini eklemiştir. Yine *Şakâik*'i *Numâniyye*'den farklı olarak eseri tamamlarken Allâh'a hamd, Peygambere selam ve salât ve devrin sultanına methiyede bulunmadan eseri tamamlamıştır.¹²⁶ *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*'nin bilinen beş nüshası bulunmaktadır.¹²⁷

2.4.4.8. Mehmed bin Yûsuf el-Çerkesî- Şakâ'ik Tercümesi

Hayatı hakkında kısıtlı bilgilere ulaşılan Mehmed Efendi Diyarbakırlı olup, Beyrut kalesi muhafızı olarak tanınmaktadır. İmâm Süalebi'nin *Kıyas-ı Enbiyâ*'sını, Vâkıdî'nin *Fütûhu's-Şâm*'ını ve Taşköprülüzâde'nin *Şakâik-i Numâniyye*'sini Türkçeye tercüme etmiştir. Mütercim *Fütûhu's-Şâm* tercümesinin tamamlandığı tarih 1098/1686 olmasından hareketle vefatı bu tarihten sonradır.¹²⁸ Müellifin *Kıyas-ı Enbiyâ* ve *Fütûhu's-Şâm* tercümeleri mevcutken, *Şakâik* tercümesi kayıtlarda bulunamamıştır. Mehmed Arif Bey¹²⁹'e göre eser, harfiyyen yapılmış bir tercümedir.¹³⁰

¹²⁵ Ramazan Ekinci, “İbrâhîm bin Ahmed el-Amâsî”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibrahim-ibrahim-bin-ahmed-elamasi> (06.08.2023)

¹²⁶ Gökhan Alp (haz.), *İbrahim b. Ahmed el-Amâsî- Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye (Amâsî'nin Şakâ'ik Tercümesi)*, *Türkiye Yazma Eserler Kurumu*, 1.Baskı, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2021, s. 48-53.

¹²⁷ Eserin Türkiye'deki nüshaları Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Saliha Hatun Koleksiyonu No. 00158, Ankara Milli Kütüphane No. 06 Hk 3260, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Tarih 727'de kayıtlıdır. Eserin yurtdışında Gökhan Alp tarafından tespit edilen nüshaları ise Londra Milli Kütüphane ve Mısır Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gökhan Alp, Amâsî'nin Şakâ'ik Tercümesi, ss. 59-62.

¹²⁸ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yayınevi, haz. İsmail Özen, c.3, İstanbul, 1975, s. 106.

¹²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Ârif, “Devlet-i Osmâniyye'nin Teessüs ve Takarrürü Devrinde İlim ve Ulemâ”, *Darü'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, S.2, İstanbul, 1916, ss. 137-144. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=296146&dkymId=3235> (06.08.2023)

¹³⁰ Alp, Amâsî'nin Şakâ'ik Tercümesi, s. 43.

2.4.5. Eserin Telhisleri

2.4.5.1. Muhtasar eş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye

Edgar Blochet, *Catalogue des Manuscrits Arabes des Nouvelles Acquisitions* isimli çalışmasında Arapça bir yazma eserin muhtasar *Şakâik* olduğunu ve sekizinci tabakasının Sinaneddin Yusuf ile bittiğini belirtir.¹³¹ Söz konusu yazmanın *Şakâik-i Numâniyye*'nin telhisi mi yoksa sayfaları eksik bir nüshası mı olduğu bilinmemektedir. Ayrıca yazmada müellife dair bilgi de bulunmamaktadır.¹³²

2.4.5.2. Mektûbîzâde Abdülaziz Efendi- Telhîs-i Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye

Şeyhülislâm mektupçusu Mustafa İzzet Efendi'nin oğludur. İsmi Abdülaziz, mahlası ise Aziz'dir. Tahsil hayatını başarıyla tamamlayan Abdülaziz Efendi, müderrislik ve beytûlmâl'de kassam görevlerinde bulunmuş ve daha sonra meslek hayatına kadı olarak devam edip İzmir, Şam, Mekke ve Medine kadılıkları yapmıştır. 1279/1862'de ise evkâf-ı hümayun müfettişliğine kadar yükselmiştir.¹³³ Bu memuriyette iken vefat eden Abdülaziz Efendi'nin kabri *Celvetiyye* tarikatı merkezi olan Azîz Mahmûd Hüdâyî dergâhı avlusundadır.¹³⁴

Mektûbîzâde Abdülaziz Efendi, *Şakâik-i Numâniyye* ve Nevizâde Atâî'nin *Şakâik* zeyli *Hadâiku'l- Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*'e telhis yazmıştır. *Şakâik* telhisini tamamlayan Abdülaziz Efendi, Atâî zeylinin telhisini Sultan III. Murad döneminin ortalarına kadar getirmiş ve eseri yarıda bırakmıştır.¹³⁵ *Telhîs-i Şakâ'ik-ı Nu'mâniyye*'nin iki yazma nüshası bulunmaktadır.¹³⁶

2.4.5.3. Hamid Vehbi- Müntahabât-ı Şakâ'ik ve Zeyli

Fatih Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi No: 734/1'de "*Müntahabât-ı Şakâik ve Zeyli*" isminde bir yazma eser kayıtlıdır. Eski katalogda bu eserin müellifi Hamid Vehbi olarak gösterilmiş fakat güncel çalışmalarda yeni kataloglarda eserin müellifine rastlanmamıştır. Bu eserin mukaddimesinde verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere *Şakâik-i Numâniyye*'de yer alan ilgi çekici kısımların seçilmesiyle bir eser meydana getirilmiştir. Bunun akabinde *Hadâiku'l-hakâik fî*

¹³¹ Gönül, a.g.m., ss. 153-154.

¹³² Donuk, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, s. 34.

¹³³ Ramazan Ekinci, "Azîz, Mektûbî-zâde Abdülaziz Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/aziz-mektubizade-abdulaziz-efendi> (06.08.2023)

¹³⁴ Mehmet Tahir, a.g.e., c.3, ss. 27-28.

¹³⁵ Gönül, a.g.m., s. 154.

¹³⁶ Eserin, Nadir Eserler Kütüphanesi TY. No. 2413 ve TY. No. 24562'de kayıtlı iki yazma nüshası bulunmaktadır.

Tekmileti 'ş-şakâik'te yer alan ilginç hikâyeler de toplanarak adı geçen eser oluşturulmuştur. Tarikat şeyhlerinin silsileleri, din ve devlet büyüklerinden bazı önemli şahısların biyografilerini barındıran bu son eserle birlikte bir müntahabat külliyyatı meydana getirilmiştir. Eserin kayıtlardaki adı olan *Müntahabât-ı Şakâik ve Zeyli* de bu iki eseri işaret göstermektedir. Söz konusu külliyyatın ilk parçası olan ve *Hadâiku'l-hakâik fî Tekmileti 'ş-şakâik müntehabâtından* önce gelmesi gereken *Şakâik-ı Numâniyye müntahabâtı* vasfındaki telif, Fatih Millet Kütüphanesi'nde mevcut değildir. Külliyyatın 734. numarasında *Hadâiku'l-hakâik fî Tekmileti 'ş-şakâik*'in eksik bir nüshası kayıtlıdır.¹³⁷

2.4.6. Eserin Zeyilleri

2.4.6.1. Âşık Çelebi- Tetimmetü'ş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye

Terceme-i Şakâ'iku'n Nu'mâniyye'nin mütercimi Âşık Çelebi, esere bir de Arapça zeyil yazmıştır. Eserin 4413 numaralı Fatih nüshası *Tetimmetü'ş-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye* başlığını taşımaktadır.¹³⁸ Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulan zeyil Sultan II. Selim devri başlarına kadar gelerek toplamda 43 biyografi ihtiva eder.¹³⁹

2.4.6.2. Alî bin Bâlî- el-'Ikdu'l-manzûm fî Zikri Efâzîli'r-Rûm

“Munuk Ali” olarak da bilinen Ali Efendi, zeyline Taşköprülüzâde'nin bıraktığı yerden başlayarak Sultan III. Murad devrinin başlarına kadar getirmiştir.¹⁴⁰ Arapça kaleme alınan *el-'Ikdu'l-manzûm* yaklaşık 85 zâtın biyografisini ihtiva eder. *el-'Ikdu'l-manzûm fî Zikri Efâzîli'r-Rûm* Mısır Bulak'ta H. 1299, 1310'da İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ının kenarında ve Beyrut'ta 1975'te *Şakâik-i Numânniyye* ile birlikte basılmıştır. Ayrıca eser Oskar Rescher¹⁴¹ tarafından Almancaya çevrilmiştir.¹⁴² Zeylin Türkiye'deki kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁴³

¹³⁷ Donuk, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, ss. 35-36.

¹³⁸ Gönül, a.g.m., s. 155.

¹³⁹ Donuk, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, s. 36.

¹⁴⁰ Gönül, a.g.m., s. 156.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Oskar (Osman) Rescher, *Taşköprüzâde eş-Şaqa'ik en-No'manijje fortgesetzt von 'Ali Miniq unter dem Titel el-'iqd el-manzûm fî dîkr afâdil er-Rûm*, Mit Zusaetsen, Verbesserungen und Anmerkungen nach dem Randdruck Cairo, Stuttgart, 1934.

¹⁴² Donuk, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*, ss. 37-38.

¹⁴³ Eserin Türkiye kütüphanelerinde bulunan nüshalarından bazıları; Kayseri Ktp., Raşid Efendi No. 898, Kütahya Vahid Paşa Ktp., Vahid Paşa No. 818, Edirne Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar No. 524, Süleymaniye Ktp., Hamidiye No. 00972, Topkapı Sarayı Ktp., Revan Köşkü No. 001566, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi No. V2419, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi No. 02444, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 03316'de kayıtlıdır.

2.4.6.3. Nev'izâde Atâî- Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmiletî's-şakâik

Asıl ismi Ataullah olan Atâî, 991/1583 yılında İstanbul'da doğdu. İlk tahsilini babasından gören Atâî babasının çevresi sayesinde edebi bir çevrede yetişti ve oldukça iyi bir medrese eğitimi gördü. Müderrislik ve kadılık görevleriyle vazifelendirilen Atâî, son görev yeri olan Üsküp kadılığından azledilince İstanbul'a döndü ve burada iken yaşamını kaybetti. Şeyh Vefâ Tekkesi haziresinde babasının mezarı yanına defnedildi.¹⁴⁴ Dedesi ve babası gibi tasavvufa yönelen müellif aynı zamanda Celvetiyye tarikatının kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî'nin müridlerindendir.¹⁴⁵

Divan ve Hamse sahibi Nevizâde Atâî'nin en bilinen eseri *Şakâik-i Numaniyye* tercümelerinden Mehmed Mecdî Efendi'nin *Hadâ'iku's-şakâ'ik* tercümesine Türkçe yazdığı zeyil *Hadâiku'l-hakâik fî tekmeleti's-Şekâik*'tir. Üsküp kadısı iken 1634 yılında tamamladığı “Zeyl-i Atâî” diye de tanınan zeyline, Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *Şakâik-i Numâniyye*'yi bıraktığı yerden başlayarak kendi zamanına kadar getirir. Atâî zeylinde daha önce yazılan tercüme ve zeyillerden de faydalanarak 965/1557-1045/1635 tarihleri arasında ölen ulemâ ve meşâyihin hâl tercümelerini toplamıştır.¹⁴⁶ Kanûnî Sultan Süleyman devrinden Sultan IV. Murad zamanına kadar gelen eserde toplamda 1135 biyografi mevcuttur. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır.¹⁴⁷

2.4.6.4. Uşşâkîzâde İbrahim Hasîb- Tekmiletü'z-zeyl

İlmiye sınıfı arasında itibari yüksek olan Uşşâkîzâde ailesinden Abdülbâki Efendi'nin oğlu İbrahim Efendi, 1075/1665'te İstanbul'da doğdu. Uşşâkîzâde, tahsilini tamamladıktan sonra birçok medresede müderrislik görevinde bulundu. Edirnekapıda bulunduğu sıralarda *Zeyl-i Atâî* üzerine çalıştığı Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi tarafından duyulunca Edirne'ye davet edildi. Edirne Vakası'ndan sonra Şeyhülislâma yakınlığından dolayı rütbesi tenzil edildiyse de kısa bir süre sonra tekrar yükselerek 1116/1704'te “mûsile-i Süleymâniyye” rütbesini alarak *Sâniye-i Sarây-ı İbrâhim Paşa Medresesi*'ne, 1118/1706'da Medine kadılığına tayin edildi. Bu görevde iken kendisine “şeyh'ül-haremlik” rütbesi verildi. Son olarak 1125/1713'te İzmir kadılığına getirildi fakat bir yıl

¹⁴⁴ Nev'izâde Atâî, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik**, (Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri İçinde), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı yayınları, İstanbul, 1989, s. 5.

¹⁴⁵ Halûk İpekten, “Atâî, Nev'izâde”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 41.

¹⁴⁶ Gönül, a.g.m., s. 161.

¹⁴⁷ Eserin Türkiye kütüphanlerinde bulunan nüshalarından bazıları; Millet Ktp., Yeni Eser No.28, Süleymaniye Ktp., Ayasofya No. 03182, Süleymaniye Ktp., Basma Bağışlar No. 08826, Süleymaniye Ktp., Fatih No. 04319, Süleymaniye Ktp., Reisulküttab No. 00649, Edirne Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar No. 2298, Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa No. 00395, Süleymaniye Ktp., Pertevniyal No. 00849, Süleymaniye Ktp., Hamidiye No. 00934, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizade No. 00370, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi No. 00604, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi No. 02310-001'de kayıtlıdır.

sonra görevinden azledildi. Bu tarihten sonra herhangi bir görev almayan Uşşâkîzâde, 1137/1724 tarihinde vefat etti ve Nişancı Paşa Camii karşısında bulunan Keskindede Mezarlığı'na defnedildi.¹⁴⁸

“Hasîb” mahlasıyla şiirler yazdığı bilinen Uşşâkî-zâde İbrahim Efendi'nin bilinen eserleri; *Târîh-i Uşşâkî-zâde*, *Siyer-i Nebî* ve eserlerinin en meşhuru olan Nev'î-zâde Atâyî'nin *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî-Tekmiletü's-Şakâ'ik* zeyline yazdığı zeyl *Tekmiletü'z-Zeyl*'dir. Uşşâkîzâde Zeyli, bir mukaddime, beş tabaka ve hatime kısmı olmak üzere toplamda yedi kısımdan oluşur. Nev'î-zâde Atâyî'nin vefatıyla *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik Fî-Tekmiletü's-Şakâ'ik*'in on yedinci tabakası olan Sultan IV. Murad devri ulemâ ve şeyhlerinin biyografileri yarım kaldığından öncelikle Uşşâkîzâde eksik kalan tabakayı tamamlamış, Sultan İbrahim, Sultan IV. Mehmed, Sultan II. Süleyman ve Sultan II. Ahmed dönemleri ile zeylini yirmi bir tabakaya kadar getirmiştir. 1114/1702 yılında tamamlanan eser 1044/1634- 1107/1695 yılları arasında yaşamış 562 kişinin biyografisini ihtiva etmektedir.¹⁴⁹ *Tekmiletü'z-Zeyl*'in Ramazan Ekinci tarafından yurtiçi ve yurtdışındaki kütüphanelerde on dört nüshası tespit edilmiştir.¹⁵⁰

2.4.6.5. Sîmkeşzâde Şeyhî Mehmed Efendi- Vekâyi'ü'l-fuzalâ

Mehmed Efendi, 1079/1668 yılında İstanbul'da doğdu. Babası “Sîmî” ve “Feyzî” mahlaslarıyla şiirler yazan ve aynı zamanda Nakşî şeyhi Hasan Feyzî Efendi'dir. İlk tahsilini babasından alan Mehmed Efendi, devrin diğer âlimlerinden de dersler alarak medrese eğitimini tamamlayarak 1097/1685 yılında Anadolu Kazaskeri Ebû Saidzâde Feyzullah Efendi'den mülazım oldu ve onun yanında tezkirecilğe başladı. Ardından bir süre müderrislik yaptıktan sonra tasavvufa meyletti. 1102/1690 yılında babası Hasan Feyzî Efendi vefat edince onun yerine Emir Buhârî Dergâhı'nda yirmi iki yaşında iken Nakşî şeyhi oldu. Hayatının sonuna kadar burada post-nişinlik yapan Mehmed Şeyhî Efendi 1146/1733 yılında vefat etti. Mehmed Efendi'nin “Şeyhî” mahlasıyla şiirler yazdığı da bilinmektedir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Raşit Gündoğdu, “Uşşâkîzâde İbrâhim Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde*, c.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 233-234.

¹⁴⁹ Ramazan Ekinci, “HASÎB, Uşşâkî-zâde Seyyid İbrahim”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasib-ussakizade-seyyid-ibrahim> (06.08.2023)

¹⁵⁰ Eserin Ramazan Ekinci tarafından tespit edilen nüshaları şöyledir; İstanbul Üniversitesi Ktp. TY. No. 6191, Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah No. 260, Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa No. 1009, Saraybosna Gazi Hüseyin Begova Ktp. No. 168, Süleymaniye Ktp. Hamidiye No. 943, Süleymaniye Ktp. Molla Murad No. 1455, Yapı Kredi Sermet Çifter Ktp. No. 262, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Revan No. 1444, Süleymaniye Ktp. Hâfid Efendi No: 242, Kayseri Râşit Efendi Yazma Eser Ktp. No: 949, Avusturya Viyana Millî Ktp., H. O. No. 125, Mısır Millî Ktp. Türkçe Yazmalar No. Talat 97, Mısır Hidiv Ktp. Türkçe Yazmalar No. 8967. Eserin nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Ekinci, *Uşşâkîzâde Hasîb'in Zeyl-i Şakâ'ik'i (İnceleme-Metin-Dizin)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa 2014.

¹⁵¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-Fudalâ I*, (Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri İçinde), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı yayınları, İstanbul, 1989, ss. 7-8.

Şeyhî Mehmed Efendi'nin en önemli eseri Nev'îzâde Atâi'nin *Hadâiku'l-hakâik*'inin zeyli, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*'dır. Şeyhî, Atâi'nin zeylini çok beğenerek okumuş onun 1634 yılına kadar getirdiği zeyline kendi zamanına kadar yaşayan bilginlerin biyografilerini ve *Hadâiku'l-hakâik*'ta bulunmayan mevleviyet sahibi kadıların, Kırım hanlarının, kaptan-ı deryaların, Mısır valilerinin ve yeniçeri ağalarının biyografilerini de ekleyerek yeni bir zeyl yazma isteği duymuştur. Ayrıca kendisinden önce yazılan Uşşâkîzâde İbrâhim Efendi'nin zeylini de görüp yetersiz bulmuştur. Dostlarının da teşvikiyle 1044/1634 yılından 1131/1718'e kadar gelen bir zeyl yazmaya karar veren müellif, zeyline *Vekâyi'ü'l-fuzalâ* "Fazilet sahiplerinin başından geçenler" adını vermeyi uygun görmüştür.

Vekâyi'ü'l-fuzalâ üç cilt halinde tertip edilmiş, ilk iki cildi Şeyhî Mehmed Efendi tarafından yazılmıştır. Birinci cilt 1634-1687, ikinci cilt 1687- 1718, üçüncü cilt 1718-1730 yıllarını kapsamaktadır. Nev'îzâde Atâi'nin on yedinci tabakada yarım kalan zeylini devam ettiren Şeyhî, on yedinci tabakada Sultan IV. Murad, on sekizinci tabakada Sultan İbrahim, on dokuzuncu tabakada Sultan IV. Mehmed devri bilginlerinin biyografilerini vererek zeylinin ilk cildini tamamlamıştır. Hemen ardından kısa bir mukaddime ile ikinci cilde devam eden Şeyhî, yirminci tabakada Sultan II. Süleyman, yirmi birinci tabakada Sultan II. Ahmed, yirmi ikinci tabakada Sultan II. Mustafa, yirmi üçüncü tabakada Sultan III. Ahmed devrine ait biyografileri vererek ikinci cildini de *Şakâik* geleneğine uyarak hatime bölümü ile tamamlamıştır. İkinci cildin bitimiyle Şeyhî Mehmed Efendi, üçüncü cildi kaleme almak için yeni biyografi çalışmalarına başlamış fakat vefatı üzere bu cilt müsvedde halinde kalmıştır. Yarım kalan son cilt Şeyhî Efendi'nin oğlu Hasan Efendi tarafından tamamlanmıştır. Bu cilt tek bir tabaka olup, yirmi üçüncü tabaka Sultan III. Ahmed devrinin devamıdır. Böylece üç cilt ve yedi tabakadan oluşan Sîmkeşzâde Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*'sı sona ermiştir. 1143/1730 yılına kadar gelen zeyl toplamda 2078 biyografiyi ihtiva eder. Bunlardan 1486'sı müderris, 208'i mutasavvıf, 54'ü devlet adamı ve 330'u şairdir. Bu sayıyla *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, *Şakâik*'e yazılan zeyillerin en hacimlisidir.¹⁵²

Ramazan Ekinci tarafından *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*'nın yurtiçi ve yurt dışında toplam 39 nüshası tespit edilmiştir. Tespit edilen nüshaların 32 tanesi Türkiye'de 7 tanesi yurtdışındadır.¹⁵³

¹⁵² Ramazan Ekinci (haz), *Şeyhî Mehmed Efendi-Vekâyi'ü'l-Fuzalâ (Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, 2018, ss. 53-119.

¹⁵³ Ramazan Ekinci tarafından 2018 yılında *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*'nın, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Türkçe Yazmalar Hazine Bölümü No. 1308, Süleymaniye Ktp., Hamidiye No. 941, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Türkçe Yazmalar Hazine No. 1309, Ktp., Türkçe Yazmalar Revan Bölümü No. 1447, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., Türkçe Yazmalar No. 1585 ve Millet Ktp., Ali Emiri Tarih No.732'de kayıtlı nüshaları karşılaştırılarak tenkitli neşri hazırlanmıştır. Ekinci, eserin yurtiçi ve yurt dışında toplam 39 nüshasını tespit etmiştir. Tespit edilen nüshaların 32 tanesi Türkiye'de 7 tanesi yurtdışındadır. Yurtdışında bulunan nüshalar; Avusturya, Tunus, Mısır ve Almanya Kütüphanelerinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekinci, *Vekâyi'ü'l-fuzalâ*, ss. 121-177. Eserin Türkiye Kütüphanelerinde bulunan nüshalarından bazıları; Süleymaniye Ktp., Basma Bağışlar No. 08827, Süleymaniye Ktp., Hamidiye No. 00939, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşir Ağa No. 00479, Topkapı Sarayı Ktp., Emanet Hazinesi No. 001210, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Bölge Yazma Eserler Basma No. BB0000017872, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 03312, Kayseri Ktp., Raşid Efendi No. 27149'de kayıtlıdır.

2.4.6.6. Fındıklılı İsmet Efendi- Tekmiletü’ş-şakâ’ik fî Hakkı Ehli’l-hakâ’ik

1262/1845 yılında İstanbul Fındıklı’da doğan İsmet Efendi doğum yerine nispetle “Fındıklılı” diye tanınır. Henüz çocuk yaşlarda biyografi ve menkıbelere büyük bir merak duyan İsmet Efendi askerî idâdiyi yarıda bırakarak girdiği alay kâtipliğinden emekli olduktan sonra Yıldız Sarayı Kütüphanesi memurluğuna getirildi. Uzun süredir yaşadığı mide hastalığından kurtulamayarak 1322/1904’te elli dokuz yaşında iken vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığı’nda babasının kabri yanına defnedildi.¹⁵⁴ İsmet Efendi, *Celveti* tarikatı şeyhlerinden Hazret-i Hüdâî Dergâhı potnişini Rûşen Efendi’ye müntesip aynı zamanda *Mevlevi* tarikatına da muhipti.¹⁵⁵

Biyografi alanında birçok eseri olan İsmet Efendi, asıl şöhretini Şeyhî Mehmed Efendi’nin *Vekâyi’u’l-Fuzalâ*’sının zeyli olan *Tekmiletü’ş-Şekâ’ik fî Hakkı Ehli’l-Hakâ’ik* ile yakalamıştır. İsmet Efendi zeylinin hatime bölümünde Şeyhî Mehmed Efendi’den sonra uzun süredir Osmanlı âlimlerinin biyografilerini anlatan bir çalışma yapılmadığından ötürü bu yönde bir eser yazmaya gayret ettiğini fakat buna cesaret edemediğini bildirmiştir. Fakat zeyli yazma arzusu galip geldiğinden eserini yazmaya karar vermiştir. Yirmi beş yıl süren gayretiyle zeylini Şeyhî Mehmed Efendi’nin 1143/1730’da bıraktığı tarihten 1314/1896’ya kadar getirerek bu yıllar arasında vefat eden din âlimi ve şeyhlerin biyografilerini ihtiva eden sekiz ciltlik bir zeyil kaleme almıştır. Fakat bu zeyil ve İsmet Efendi’nin tüm kitapları 1314/1896 yılında Fındıklı yangınında yanmıştır. İsmet Efendi, yangından sonra hatırlayabildiği biyografileri tekrar yazmaya başlamış ve dört cilt halinde toplamıştır.¹⁵⁶ İsmet Efendi, telifinin yirmi beşinci cüzünü ve yirmi altıncı cüzünün bazı kısımlarını Sultan II. Abdülhamid’e sunmuştur. Sekiz cilt halinde tertip edilen zeyil yangında yanmamış olsaydı Şeyhî Mehmed Efendi’nin zeylinde bırakılan yirmi üçüncü tabakadan başlayarak, yirmi dördüncü tabaka; Sultan I. Mahmud, yirmi beşinci tabaka; Sultan III. Osman, yirmi altıncı tabaka; Sultan III. Mustafa, yirmi yedinci tabaka; Sultan I. Abdülhamid, yirmi sekizinci tabaka; Sultan III. Selim, yirmi dokuzuncu tabaka; Sultan IV. Mustafa, otuzuncu tabaka; Sultan II. Mahmud, otuz birinci tabaka; Sultan Abdülmecid, otuz ikinci tabaka; Sultan Abdülaziz, otuz üçüncü tabaka; Sultan V. Murad, otuz beşinci tabaka, Sultan II. Abdülhamid dönemleri olacak şekilde *Şakâik*’e yazılan zeyiller otuz dört tabakaya ulaşabilecekti.

İsmet Efendi tarafından Sultan II. Abdülhamid’e sunulan yirmi beşinci cüz ve yirmi altıncı cüzün bir kısmı, İbnülemin Mahmud Kemal tarafından Yıldız Sarayı evrakı içerisinde dağınık hâlde bulunmuş ve birleştirilmiştir. Bir araya getirilen bu ciltler İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinin nadir eserler bölümünde TY No: 9290’da kayıtlıdır. Sultan I. Mahmûd tabakasından

¹⁵⁴ Abdülkadir Özcan, “İsmet Efendi, Fındıklılı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde*, c. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 139.

¹⁵⁵ Mehmed Tahir, a.g.e., c. 3, s. 78.

¹⁵⁶ Donuk, Hadâ’iku’l-Hakâ’ik, s. 40.

oluşan *Tekmiletü's-Şakâ'ik* 1731-1755 yılları arasında vefat eden 240'ı âlim, 131'i şeyh olmak üzere toplamda 371 zâtın tercüme-i hâlini ihtiva etmektedir.¹⁵⁷

Tablo 1: Şakâik-i Numâniyye Tercüme ve Zeyillerinde Biyografi Sayıları¹⁵⁸

Türü	Müellifi	Eser Adı	Biyografi Sayısı
Tercüme	Âşık Çelebi	Terceme-i Şakâ'iku'n Nu'mâniyye	Nüshası Bulunamadı
Tercüme	Muhtesib-zâde Mehmed Hâkî	Hadâ'iku'r-reyhân	422
Tercüme	Derviş Ahmed Efendi	ed-Devhatü'l-irfâniyye fî Ravzati Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye	526
Tercüme	Mehmed b. Sinâneddin Yusuf	Menâkıbu'l-ulemâ	Nüshası Bulunamadı
Tercüme	Seyyid Mustafa	Hakâ'iku'l-beyân fî Tercemeti Şakâ'iki'n-nu'mân	Nüshası Bulunamadı
Tercüme	Mehmed Mecdî Efendi	Hadâ'iku's-şakâ'ik	519
Tercüme	İbrahim bin Ahmed el-Amasî	Terceme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye	520
Tercüme	Mehmed bin Yûsuf el-Çerkesî	Terceme-i Şakâ'ik	Nüshası Bulunamadı
Zeyl	Seyyid Mustafa	Zamime-i Şakâ'iku'n-Nu'mân	51
Zeyl	Âşık Çelebi	Tetimetü's-Şakâ'iku'n-nu'mâniyye	43
Zeyl	Alî bin Bâlî	el-'Ikdu'l-manzûm fî Zikri Efâzılı'r-Rûm	85
Zeyl	Nev'îzâde Atâyî	Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmiletü's-şakâik	1135
Zeyl	Uşşâkîzâde İbrahim Hasîb	Tekmiletü'z-zeyl	562
Zeyl	Sîmkeşzâde Şeyhî Mehmed	Vekâyi'ü'l-fuzalâ	2078
Zeyl	Fındıklılı İsmet Efendi	Tekmiletü's-şakâ'ik fî Hakkı Ehli'l-hakâ'ik	371

¹⁵⁷ İsmail Yıldırım (haz.), **Fındıklılı İsmet Efendi, Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakkı Ehli'l-Hakâ'ik (Fındıklılı İsmet Efendi'nin Şakâ'ik Zeyli)**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Mega Basım Yayın, 1.Baskı, İstanbul, 2021, ss. 35-38.

¹⁵⁸ Tabloda verilen biyografi sayıları; 2.4.4. Eserin Tercümeleri ve 2.4.6. Eserin Zeyilleri isimli başlıklarda kullanılan kaynakların verileri ile oluşturulmuştur. Çalışmamızın üçüncü bölümünde kullanılan tercüme ve zeyiller ise daha önce de belirtildiği üzere Abdülkadir Özcan tarafından hazırlanan Şakâik ve Zeyilleri (Mecdî Mehmed Efendi tercümesi, *Hadâ'iku's-şakâ'ik*; matbu Atâi zeyli *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmiletü's-şakâik*; Şeyhi Mehmed Efendi'nin *Vekâyi'ü'l-Fudala I-II-III* yazmaları; İsmet Efendi'nin yazma nüshası *Tekmiletü's-Şakâik fî Hakk-ı Ehli'i Hakâik*) tıpkıbasımıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ŞAKÂİK-İ NUMÂNİYYE VE ZEYİLLERİNDE KIRIM ULEMÂSİ

3.1. Ulemâ Biyografileri

3.1.1. Mevlânâ Şerefüddîn bin Kemâl-i Kırımı

Kendi memleketi Kırım'da fazilet sahibi âlimlerden şer'î ilimler başta olmak üzere bütün ilimleri tahsil etmiştir. Rivayete göre Hâfızüddin İbn-i Bezzâzi'den ders alıp, Kırım'da telif ve tasnif ile ilgilenmiştir. Kırım'ın mâmur şehir iken yıkılıp viran olmasıyla Şerefüddîn Efendi'de diğer âlimler gibi Anadolu'ya göç etti. Devrin sultanı Sultan Murad Hân Hazretleri kendisine birçok ikramda bulunmuş ve yüksek bir vazifeye tayin etmiştir. Vefat edinceye kadar bolluk ve bereket içinde huzurla yaşamını devam ettirmiştir.

Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku's Şakâik*'te Mevlâna Şerefüddîn'in *el-Menâr*'a bir şerh yazdığının rivayet edildiğini bildirmiş fakat eseri kendisi görmemiştir.¹⁵⁹

Tablo 2: Mevlânâ Şerefüddîn bin Kemâl-i Kırımı

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Yeri ve Tarihi ¹⁶⁰	Eserleri ¹⁶¹	Ders Aldığı Şahıslar	Ders Verdiği Şahıslar	Devri
Molla	(d.t. ?) Kırım	(?)	<i>el-Menâr</i> şerhi	İbn-i Bezzâzi	Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımı	Sultan II. Murad

¹⁵⁹ Mecdi Mehmed Efendi, *Hadaiku's-Şakâik*, ss. 100-101.

¹⁶⁰ *Hadaiku's-Şakâik*'ta Şerefüddîn Kırımı'nın ölüm tarihi ve yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bursalı Mehmed Tahir Bey, Kırımı'nın ölüm tarihini 847/1444 civarında olduğunu ve kabrinin Emir Sultan civarında olduğu bilgisini verir. Edirneli Bâdî Efendi ise Kırımı'nın *Riyâz-ı Belde-yi Edirne* isimindeki eserinde “Edirne’de vefat ederek Zindan Altında Tatar Han kabristanında “El-makâm” nâmiyla bilinen mahalde defnedildiği muharrerdir.” demektedir. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, Kültür Bakanlığı, haz. Mehmet Sarı, Gaye Matbaası, Ankara, 1990, s.13.

¹⁶¹ Şerefüddîn Kırımı'nın yapılan çalışmalar sonucunda iki eseri tespit edilmiştir; Ebu'l- Barakat en-Nasayfî'nin *el-Menâr* isimli fıkıh eserine şerhi ve Taftazani'nin *Şerhu'l akaid* isimli eserine haşiyesidir. İkinci eserin nüshaları tespit edilememiştir. *el-Menâr* şerhi, Halid ez-Zabi ve Salih el-Maşari gibi Suudi âlimler tarafından tetkik edilmiş ve neşr edilmiştir. Eserin el yazmaları Princeton ve Saraybosna'da bulunmaktadır. Şerefüddîn Kırımı'nın, *el-Menâr* şerhinin Kırım'da Arapça yazılan ilk kitap olduğu düşünülmektedir. Mykhaylo Yakubovych, *Qırım Hanlığının İslâmiy Asabalığı (Biyografik sözlük ve elyazmalar kataloğu)*, Qırım Musulmanları Diniy İdaresi, Kiev, 2018, s. 99.

3.1.2. Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımı

Mevlânâ Şerefüddîn Kırımı'den ders almış, bir süre sonra Anadolu'ya gelmiş ve sultan II. Murad Hân tarafından Merzifon Medresesi'nde görevlendirilmiştir. Daha sonra Sultan II. Mehmed Hân zamanında İstanbul'a yerleşmiş ve kendisine elli akçe yevmiye tahsis edilmiştir. Burada ilme talip olup, ilim erbabından ve ashabından istifade etmiştir. Rivayete göre İstanbul'dan Edirne'ye gideceği bir günde sultan II. Mehmed Hân, Mevlânâ Seydî Ahmed'i rikab-ı hümayununa yanastırıp "Kırım'da altı yüz müftü ve üç yüz mutasannif ve müellif vardır. Onlar ilimle meşgul olup, adalet ile yönetiliyor iken harap olduklarını işittim, sebebi nedir?" diye sorunca Kırımı şöyle cevap verdi: "Diyarın ulemâsını aşağılayan ve eziyet eden bir vezir gelince ilim zümresi perişan oldu. O şehir şen iken viran oldu. Şehrin içi insan yerine kargalar, baykuşlar ve yarasalar ile doldu. O vezir, şehrin harap ve viran olmasına sebep oldu. Zira ulemâ taifesi kalp makamıdır. Halkın sıhhati onların sıhhatine ve felaketi onların felaketine bağlıdır. Kalpte olan bozukluğun bütün âzâlara sirayet edeceği muhakkaktır." Bu sözler üzerine Sultan II. Mehmed Hân devrin vezirlerinden Mahmud Paşa'ya Kırımı'nin sözlerini nakledip: "Bu kıssadan hisse olunur ki mükemmel bir şehir viran olmuşsa bu vezirin zulmündendir." Mahmud Paşa bu sözleri reddederek hicap içinde "Bu hususta günah padişahındır öyle bir veziri vezarete kabul edip sadrazam divanına oturttu. Onu kendisine yakın tutarak, onun neden olduğu akıbetleri görmezden geldiğindendir." Sultan Mehmed Hân vezirinin bu sözlerini tasdik etti.

Mevlânâ Seydî Ahmed Kırımı'nin, Seyyid Abdullah'ın *Lübbü'l-Elbâb*'a yazdığı şerh ve haşiyeleri, Sadeddîn Taftâzanî'nin *Telvîh* ve *Şerhu'l-Akâ'id* isimli kitaplarına yazdığı haşiyeleri vardır. Devrinde yaşayanlar tarafından nakledilenlere göre Kırımı, *Tefsîr-i Beyzâvî*'nin tamamına haşiye yazmıştır.

Kırımı'nin oğlu Mevlânâ Muhyiddin, İstanbul'da Mevlânâ Kestelli Camî yanında bir mescid inşa ettirmiş ve babası Kırımı ve kendisi buraya defnedilmiştir. Şehrin ulemâsının istifadesi için birçok kitap vakfetmiştir.¹⁶²

¹⁶² Mecdî Mehmed Efendi, Hadaiku's-Şakâik, ss. 101-102; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadaiku's-Şakâik*'te Mollâ Hüsrev Efendi'nin biyografisinde; Molla Hüsrev'in Taftâzanî'nin *Mutavvel* isimli kitabına yazdığı haşiyeyi Seydi Ahmed Kırımı'ye gösterdiğini ve Kırımı'nin eser hakkındaki eleştirilerini aktarır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mecdî Mehmed Efendi, Hadaiku's-Şakâik, s. 136.

Tablo 3: Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımı

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm ¹⁶³ Tarihi ve Yeri	Eserleri ¹⁶⁴	Ders Aldığı Şahıslar	Ders Verdiği Şahıslar	Görev Yerleri	Devri	Çocukları
Müderris Müfessir Fakih	(d.t. ?) Kırım	(ö.t. ?) İstanbul Mevlânâ Kestelli Cami	<i>Lübbü'l-Elbâb</i> şerh ve haşiyesi Telvîh ve Şerhu'l-Akâ'id haşiyeleri	Mevlânâ Şerefüddin Kırımı	Mevlânâ Ahî Yusuf bin Cüneyd-i Tokatî Mevlânâ Kasım bin Yakûb	Merzifon Medresesi	Sultan II. Murad Sultan II. Mehmed	Mevlâna Muhyiddin Şeyh Mahmud Çelebi (Üvey babası)

3.1.3. eş-Şeyh Ebûbekr el-Kefevî (Kefevî Bekir Efendi)

Bekir Efendi'nin doğum yeri Kefe'dir. Babası "el-Hâcc Hayreddîn" namıyla tanınan hayırsever, dindar ve mert bir zât idi. Kefevî¹⁶⁵, ilk tahsilini memleketi Kefe'deki âlimlerden almış daha sonra Kahire'ye giderek orada Abdülkâdir Geylânî¹⁶⁶ hazretlerinden ve bazı şeyhler ile Niyazî-i Mısri ile sohbetlerde bulunmuş ve Seyyid Ebû'l-Vefâ Kâdirî'den tasavvuf dersleri almıştır. Sonra tekrar memleketi Kırım'a dönerek şehrin yakınında bulunan bir kiliseyi dostlarıyla tamir etmişlerdir. Kilisenin etrafına fukaralara yardım için hücreler inşa ettirmiş ve bu kilise "Abdi Çelebi Zaviyesi" ismiyle şöhrat bulmuştur. Kefevî Bekir Efendi, Kefe'de 970/1563 yılında vefat etmiş ve zâviyesi sahasına defnedilmiştir. Kefevî'nin vefatıyla yerine oğlu ve halifesi olan Pîr Mehmed Efendi şeyh makamına oturmuş ve dindar kişilerin mürşidi olmuştur.

¹⁶³ Bursalı Mehmed Tahir Bey, Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımı'nin vefat tarihinin 879/1475 olduğu bilgisini ve kabrinin yeri hakkında Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'da Bursa'da bulunduğu bilgisinin yanlış olduğunu Kırımı'nin kabrinin Fatih civarında Molla Kestel Cami yakınlarında olduğu bilgisini verir. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, c.1, s.368-369.

¹⁶⁴ *Hadaiku's-Şakâik*'ta Kırımı'nin eserlerinden sadece *Lübbü'l-Elbâb* şerh ve haşiyesinden bahsedilmektedir. Fakat Kırımı'nin birçok eseri bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları; *Hâşiye-i Tefsîr-i Beyzâvî*, *Şerh-i Miftahü'l-Gayb*, *Şerh-i Gül-şen-i Râz*, *Hâşiye-i Şerh-i Akâ'id*, *Hâşiye-i Mutavvel*'dir. Bursalı Mehmed Tahir, Kırım Müellifleri, s.14, Kırımı'nin şiirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; İsmail Avcı, "Fatih'in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımı ve Bir Şiiri", **OTAM**, S.40, 2016, ss. 111-127; Seyyid Ahmed bin Abdullah el-Kırımı'nin eserlerinden bazıları: *Şerh-i Miftahü'l-Gayb*, Bursa İnebey Ktp., H. Çelebi No. 532/2'de, *Şerh-i Gül-şen-i Râz*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya No. 01913, *el-Mu'avvel fi Havâşî's-Şerhi'l-Mutavvel*, Süleymaniye Ktp., Laleli No. 02806, *Hâşiye ale't-Telvîh*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi No. 00352, *Hâşiye ale't-Telvîh ilâ Keşfi Hakâ'iki't-Tenkîh*, Süleymaniye Ktp., Carullah No. 00456, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Neseîyye*, Süleymaniye Ktp., Kadızade Mehmed No. 00306, *Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Keşşâf*, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi No. 00359, *Hâşiye ale't-Telvîh ilâ Keşfi Hakâ'iki't-Tenkîh*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi No. 590, *Misbâhu't-Ta'dil fi Keşfi Envârî't-Tenzîl*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi No.147'de kayıtlıdır.

¹⁶⁵ Kefevî Bekir Efendi, Kefevî nisbesiyle birlikte "Takıyyüddîn" lakabıyla da tanınmaktadır.

¹⁶⁶ Nev'îzâde Atâî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik*'da Kefevî Bekir Efendi'nin Abdülkâdir Geylânî ve Niyazî-i Mısri ile sohbetlerde bulunduğu bilgisini vermiştir. Fakat Abdülkâdir Geylânî'nin vefat tarihi 561/1166, Niyazî-i Mısri'nin ise 1105/1694 yılıdır. Kefevî Bekir Efendi'nin vefat tarihi ise 1563 yılıdır. Dolayısıyla burada bahsedilen isimlerde yanlışlık yapılması ihtimal dahilindedir.

Ebûbekr el-Kefevî, kerametleri ile meşhur, takva sahibi dindar, tahsil sahibi oldukça alçak gönüllü bir zât idi. Rivayet edilir ki; önceleri ticaret ehli ile seyahat edip çok zaman kimseye haber vermeden Mısır'a giderek nefs-i tekmile talip olurdu.¹⁶⁷

Tablo 4: eş-Şeyh Ebûbekr el-Kefevî

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri Ölüm Tarihi ve Yeri	Feyz Aldığı Âlimler	Mensup Olduğu Tarikat	Öğrencileri	İnşa Ettirdiği Binalar	Çocukları	Devri
Şeyh Tacir	(d.t. ?) Kefe (ö.t ve ö. y) Kefe 1563	Abdülkâdir Geylânî Niyazî-i Mısri Seyyid Ebû'l-Vefâ	Kadiriyye	Kefevî Mahmud Efendi ¹⁶⁸	Abdi Çelebi Zavivesi	Pir Mehmed Efendi	Sultan I. Süleyman

3.1.4. el-Mevlâ Mahmûd bin Süleymân (Kefevî Mahmûd Efendi)

Tahsiline memleketi Kefe'de başlayan Mahmûd Efendi, eğitim derecesini yükseltmek gayesiyle 949/1542 senesinde İstanbul'a gelip, Anadolu ulemâsının dergâhına yüz sürmüştür. Evvela Kaplıca Medresesi müderrisi Kadızâde Efendi'den ardından Sahn müderrisi Abdurrahman Efendi'den ders aldı. 954/1548 senesinde hocası Halep kadılığı ile görevlendirilince Kefevî Mahmud Efendi Anadolu kazaskeri Malul Emir Efendi dergâhına intisap etti ve 959/1552 yılında mülazım oldu. 961/1554 senesinde ilk görev yeri olan Mollâ Gürânî Medresesi'ne yirmi akçe yevmiye ile müderris oldu ve daha sonra kadılığa yükseldi. Memleketi Kefe'ye kadı olarak tayin edildi ve bir süre sonra burada emval müfettişliği yaptı. Kefe'deki görevlerinden sonra Gelibolu kadılığına getirildi. Tekrar Kefe'ye tayin edilen Kefevî Mahmud Efendi, 987/1580 tarihinde Çivizâde Mehmed Efendi Rumeli kazaskeri ve Kadızâde Efendi şeyhülislâm iken görevinden azledilerek İstanbul'a döndü. Ömrünün geri kalanında âlimlerin sohbetlerine katılıp onların sevgisini kazanmış ve ihsânlarına mazhar olmuştur. İlmiyle âmil Mahmud Efendi, 990/1583¹⁶⁹ tarihinde vefat etmiştir.

¹⁶⁷ Nev'îzâde Atâî, Hadâ'iku'l-Hakâ'ik, ss. 80-81; Nev'îzâde Atâî, Ebûbekr el-Kefevî hakkında şöyle bir rivayet anlatır; "Kefevî'nin Mısır seyahatinden uzun yıllar boyunca dönmeyince vefat ettiği düşünüldü. Babası gelinini bir başkasıyla evlendirmek istedi ve düğün hazırlıkları başladı. Düğün gecesinden bir gece önce Ebûbekir Efendi hanımının rüyasına girerek hayatta olduğunu işaret etti. Ertesi gün Şeyh Ebûbekir Efendi bir gemi ile Kefe sahiline ulaşınca nikâh akdi bozuldu."

¹⁶⁸ Kefevî Bekir Efendi'nin öğrencisi Kefevî Mahmud Efendi *Ketaib Allâm el-Ahyar* isimli eserinde Ebubekir Kefevî'nin hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mykhaylo Yakubovych, a.g.e., s. 84.

¹⁶⁹ Kefevî Mahmûd Efendi hakkında *Hadâiku'l-Hakâ'ik*'ta verilen bilgiler kısıtlıdır. Mahmud Efendi hakkında yapılan çalışmalar neticesinde biyografisi hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır. Ulaşılan bilgilere göre Kefevî'nin doğum tarihi 926/1520'dir. Ölüm tarihi hakkında ise kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Mehmed Tahir Bey, ölüm yılı ve yeri hakkında Gelibolu'dan İstanbul'a döndü ve 990/1582 yılının başında vefat ettiği bilgisini verir. Bir diğer kaynak ise 989/1581 yılında Sinop'ta vefat ettiğini ve kabrinin Sinop'ta Kefevî Cami avlusunda olduğu bilgisini verir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Gür, a.g.e., ss. 333-334.

Kefevî Mahmud Efendi, ilim ve irfanıyla meşhur, Arapça ve Türkçe şiir inşasına kabiliyetli bir mecmua sahibiydi. Hanefiyye ulemâsının tarihlerini yazdığı bir *Ketâib* telif etmiştir. Fıkıh âlimlerini tabakalar halinde ayırarak yazmış ve her bölümün öncesinde biyografisini yazdığı zâta övgü dolu sözlerde bulunmuştur. Mesela şer’î hüküm veren din âlimleri ve *ashâbü’t-tercîh*¹⁷⁰’in yegâne oldukları meselelerin naklinde faydalı bulduklarına yer vermiştir. Mahmud Efendi’den sonra gelen müelliflerde onun eserinden faydalanmışlardır. Nev’îzâde Âtâî’de *Ketâib*’i görmüş ve şöyle söylemiştir. “Bendeniz bu eseri tetkik etmiş idim, benzersiz bir eserdir. Ondan başka risaleler tâlikâtı ve başka eşsiz eserleri olduğu da işitilmiştir.”¹⁷¹

Tablo 5: el-Mevlâ Mahmûd bin Süleymân (Kefevî Mahmûd Efendi)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Görev Yerleri	Ders Aldığı Şahıslar	Feyz Aldığı Âlimler	Mensup Olduğu Tarikat	Eserleri	Devri
Kadı Müderris Emval müfettişi Müellif	(d.t. ?) Kefe	990/1583 İstanbul	Mollâ Gürânî Müderrisliği Kefe Kadılığı Gelibolu Kadılığı Kefe-Emval Müfettişliği	Kadızâde Efendi Abdurrahman Efendi	Ma’lul Emir Efendi Ebubekr el-Kâdiri	Kadirîyye	<i>Ketâib</i> ¹⁷²	Sultan III. Murad

3.1.5. eş-Şeyh İbrâhîm Kırımî (Tatar İbrâhîm Efendi)

İbrahim Efendi, Kırım’da doğdu. Doğuştan ilmî kabiliyetlere sahip olan Kırımî, memleketindeki ulemâdan fennî ve ilmî eğitimini tamamlayarak İstanbul’a gelmiştir. Ulemâ meclisine katılmış ve Halvetî şeyhi Nureddinzâde’ye intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir. Uzun yıllar boyunca Küçük Ayasofya Zâviyesi’nde mürşid erbabı ile hemhâl olup ileri gelen Halvetî şeyhlerinden olmuş, Selâtin camilerinde vaaz kürsüsünde oturmuş hadis ve tefsir nakletmiştir. Bu görevde iken 1001/1593 yılında vefat etmiştir.

Nev’îzâde Âtâî, İbrahim Efendi’nin hâl tercümesinin sonunu şöyle tamamlar: “Merhum şeyh çok bilgili bir âlim olup, zâhirî ve batınî ilimlere muvafık, noksansız ve mükemmel bir zât idi.

¹⁷⁰ Ashâbü’t-tercîh: Mezhep imam ve müctehidlerinin ortaya koydukları görüşlerin dayandığı delilleri değerlendirerek aynı konudaki farklı görüşler arasında tercih yapabilme gücüne sahip fıkıh âlimleri. Ayrıntılı bilgi için bkz; M. Esat Kılıçer, “Ashâbü’t-Tercîh”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 471.

¹⁷¹ Nev’îzâde Âtâî, Hadâ’iku’l-Hakâ’ik, ss. 272-273.

¹⁷² Hadâiku’l-Hakâik’ta, Kefevî Mahmud Efendi’nin eserinin ismi *Ketaib* olarak geçmektedir. Eserin tam ismi *Ketâ’ibü a’lâmi’l-ahyâr min fukahâ’i mezhebi’n-Nu’mânî’l-muhtâr*’dır. Eserin çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Nüshaların bir kısmı; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, No. 548, Âşir Efendi, No. 263, Hâlet Efendi, No. 630; Nuruosmaniye Ktp., No. 3048, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, No. 1122, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, No. 1616, 1617’de kayıtlıdır. Eser henüz basılmamıştır. Ahmet Özel, “Kefevî, Mahmûd b. Süleyman”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, ss.185-186; Kefevî Mahmud Efendi’nin tespit edilen bir diğer eseri *Şerhu’r-Risâle fi’l-Âdâb*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Koleksiyonu No. 000665’de kayıtlıdır.

Bendeniz, merhumun *Nûr Suresi* tefsirine dair eserini gördüm. Sultan Murâd Hân emri ile yazmışlar. Tefsirinde bu ilmîn derinlerine inecek kadar bilgi sahibi olduğuna şahit oldum.”¹⁷³

Tablo 6: eş-Şeyh İbrâhîm (Tatar İbrâhîm Efendi)¹⁷⁴

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Mensup Olduğu Tarikat	Feyz Aldığı Âlimler	Görev Yaptığı Yerler	Eserleri ¹⁷⁵	Devri
Şeyh Müfessir Muhaddis	(d.t. ?) Kırım	1593 İstanbul	Halvetiyye	Nûreddinzâde Muslihuddîn Efendi	Küçük Ayasofya Zâviyesi	<i>Nûr Suresi</i> tefsiri	III. Murad

3.1.6. eş-Şeyh Mehmed el-Kırımî (Tatar Mehmed Efendi)

Kırım doğumlu Şeyh Mehmed Efendi, Arap diline yetkinliği ile tanınır. Daha önce biyografisi verilen Şeyh İbrâhîm (Tatar İbrâhîm Efendi) ile yakın arkadaşlardır. Tıpkı yakın arkadaşı İbrahim Efendi gibi kendisi de Halvetî şeyhi Muslihuddîn Efendi Nureddinzâde’ye intisap etmiş ve onun dergâhına yerleşmiştir. Tasavvuf eğitimi tamamlandıktan sonra Varna’da seccade-nişin olmuştur. 1018/1610 tarihinde vefat etmiş ve buradaki caminin haziresine defnedilmiştir.

Nev’îzâde Atâî, Kırımî Mehmed Efendi’nin müritlerinden Şeyh Sinan Efendi’den naklettiği bilgilere göre Mehmed Efendi’nin “birçok ilme vakıf benzersiz bir vaiz ve iyi bir tefsir âlimi”olduğunu belirtir.¹⁷⁶

Tablo 7: Şeyh Mehmed el-Kırımî (Tatar Mehmed Efendi)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Mensup Olduğu Tarikat	Feyz Aldığı Âlimler	Müridleri	Görev Yaptığı Yerler	Devri
Şeyh Vâiz Müfessir	(d.t. ?) Kırım	1018/1610 Varna	Halvetiyye	Nûreddinzâde Muslihuddîn Efendi Şeyh İbrâhîm Kırımî	Şeyh Sinan Efendi	Varna	Sultan I. Ahmed

¹⁷³ Nev’îzâde Atâî, Hadâ’îku’l-Hakâ’ik, s. 370.

¹⁷⁴ Tatar Şeyh namıyla tanınan İbrahim el-Kırımî’nin tam ismi kaynaklarda İbrahim b. Abdillâh el-Kırımî, İbrahim b. Hak Muhammed Efendi ed-Deşti el-Kırımî, İbrâhîm Aka Muhammed b. Hakk Muhammed Kırımî şeklinde geçmektedir. İbrahim Efendi Deşti Kıpçaktan Kırım’a hicret etmiş olan Hakmehmet Efendi’nin oğlu ve Şeyh Afifettin Abdullah Efendi’nin pederidir. Ziya Demir, **XIII. - XVI. Y.Y. Arası Osmanlı Müfessirleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s.308; Abdullah Zihni Soysal, “Kırım’da Yetişen Büyükler (Kırımî İbrahim Efendi)”, **Emel Dergisi**, S. 23, 1964, ss. 5-6.

¹⁷⁵ Nevizâde Atâî, Tatar İbrahim Efendi’nin eserleri hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Hadâiku’l-Hakâik’ta sadece müellifin *Nur Suresi*’ne olan tefsirinden bahsedilmektedir. Fakat yapılan çalışmalar sonucunda birçok eseri tespit edilmiştir. Eserlerinden bir kısmı; *Şerhu Hadisi-innallâhe teâla e’tânî seb’a’l-mesânî*, *Risâle fi’l- Küfri’l-Hakîkî ve’l- İslâmî’l-Mecâzî*, *Risâle fi’t-Tasavvuf*, *Fethu Merâtibi’l-Kulûb*, *Risâletü’l- Ehâdis*, *Risâle fi Tefsîri Ba’zı’l- Âyât*. Eserler hakkında ayrıntılı bilgi için; Gür, a.g.e., ss. 308-310.

¹⁷⁶ Nev’îzâde Atâî, Hadâ’îku’l-Hakâ’ik, s. 599; Tatar Mehmed Efendi’nin yapılan araştırmalar sonucunda iki eseri tespit edilmiştir. Bunlardan biri fıkıhla ilgili Arapça yazdığı *Ta’likâ ‘alâ Hâşiyesherhi’l- Muhtasar*’dır. Diğeri ise *Tefsir Hâşiyesi*’dir. Bu eser Baydâvî’nin *Envâru’t-tenzîl* isimli tefsirine yazılmış haşiyedir. Gür, a.g.e., s. 347.

3.1.7. eş-Şeyh Muzafferüddîn Kırımî (Muzaffer Efendi)

Muzafferüddîn Efendi Kırım’da doğmuş ve orada yetişmiştir. Memleketindeki âlimlerden ilmî eğitimini tamamlamış ve tasavvuf yoluna girmiştir. Memleketinde “el-Hâcc ‘Alî” isimli bir azize hizmet etmiş bundan sonra Ankara’ya gelerek Ankaralı Ahmed Efendi’den tekâmî-i tarikat etmiştir. Soğuksu isimli bir köyde zâviye-nişin ve hakk yolunu gösteren bir mürşid iken 971/1567 senesinde vefat etmiştir. Atâî, Muzafferüddîn Efendi’nin insanın nefse karşı savaşında Allah’ın yardımıyla galip gelenlerden olduğunu ve imdat isteyenlerin feryadına yetişen mübarek nefesli bir pîr olduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁷

Tablo 8: Şeyh Muzafferüddîn Kırımî

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Feyz Aldığı Âlimler	Görev Yerleri	Devri
Şeyh	(d.t. ?) Kırım	971/1564 Soğuksu/Ankara	Şeyh Hacı Ali Ankaralı Ahmed Efendi	Soğuksu	Sultan I. Süleyman

3.1.8. Tatar İsa Efendi

Tatar İsa Efendi’nin, Küçük Ayasofya zâviyesinde şeyhlik ve Ebu’l Feth (Fatih Camî) Cami’nde vaizlik yaptığı bilinmektedir. Nevîzâde Atâî, emin olmamakla birlikte kendisinin Nureddinzâde halifelerinden olduğunu nakletmektedir. Bu bilgiyle İsa Efendi’nin Halvetiyye tarikatına intisap ettiği ve İstanbul’da yaşadığı düşünülebilir.¹⁷⁸

Tablo 9: Tatar İsa Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri ¹⁷⁹	Feyz Aldığı Âlimler	Mensup Olduğu Tarikat	Görev Yerleri	Devri
Şeyh Vâiz	?	?	Nûreddinzâde Muslihuddîn Efendi	Halvetiyye ?	Küçük Ayasofya Zâviyesi Fatih Camii	Sultan II. Osman

¹⁷⁷Nev’izâde Atâî, Hadâ’iku’l-Hakâ’ik, s. 81.

¹⁷⁸ Nev’izâde Atâî, Hadâ’iku’l-Hakâ’ik, s. 654.

¹⁷⁹ Mehmed Süreyyâ Bey, Tatar İsa Efendi’nin ölüm tarihini 1031/1622 yılı göstermiştir. Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, vd., Sebil Yayinevi, c.3, İstanbul, 1996, s.721.

3.1.9. Tatar Dervîş Efendi

Dervîş Efendi, Mollâ Gürani Zâviyesin’de şeyh, Süleymaniye Camî’nde ise vaizlik yapmıştır. Süleymaniye’de vaizlik görevine devam ederken vefat etmiştir.¹⁸⁰ Dervîş Efendi’nin vefatıyla kendisinden boşalan yere şehzade imâmı Muslî Çelebi tayin olmuştur.¹⁸¹

Tablo 10: Tatar Dervîş Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri ¹⁸²	Görevde Bulunduğu Yerler	Kendisinden Sonra Gelen Şahsiyetler	Devri
Şeyh Vâiz	?	? İstanbul	Mollâ Gürani Zâviyesi Süleymaniye Camii	Muslî Çelebi	Sultan II. Osman

3.1.10. eş-Şeyh Feyzî (Feyzî Kefevî)

Kefe’de doğmuş ve “Feyzî” mahlasıyla tanınmıştır. Sultan Ahmed Hân devrinde vefat etmiştir. Nevizâde Atâî, Feyzi Efendi’nin Mürettep *Divân*’ı olduğunu kendisinin divanı gördüğünü fakat ayrıntılı bilgi sahibi olmadığını nakletmiştir.¹⁸³

Tablo 11: Şeyh Feyzî (Feyzî Kefevî)¹⁸⁴

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Eserleri ¹⁸⁵	Devri
Şeyh Şair	(d.t. ?) Kefe	?	Mürettep <i>Divân</i>	Sultan I. Ahmed

¹⁸⁰ Nev’îzâde Atâî, Hadâ’iku’l-Hakâ’ik, s. 654.

¹⁸¹ Nev’îzâde Atâî, Hadâ’iku’l-Hakâ’ik, s. 765.

¹⁸² Mehmed Süreyyâ Bey, Tatar Dervîş Efendi’nin ölüm tarihini 1031/1622 yılı göstermiştir. Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, vd., Sebil Yayınevi, c. 2, İstanbul, 1996, s. 363.

¹⁸³ Nev’îzâde Atâî, Hadâ’iku’l-Hakâ’ik, s. 607.

¹⁸⁴ Feyzi Efendi’nin tam ismi Haydarzâde Muhammed Feyzî Efendi’dir. Şiirlerini “Feyzî” mahlasıyla yazmıştır. Aynı zamanda Halvetiyye tarikatına mensuptur. Feyzî Efendi’nin ölüm tarihini Bursalı Mehmed Tahir Bey 1055/1646, Mehmed Süreyyâ Bey ise 1025/1616 olarak vermektedir. Bursalı Mehmed Tahir, Kırım Müellifleri, s.11; Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, vd., Sebil Yayınevi, c. 4/1, İstanbul, 1997, s. 47.

¹⁸⁵ Feyzî Efendi’nin *Divân*’ı üzerine Muvaffak Eflatun tarafından bir doktora tezi hazırlanmıştır. Muvaffak Eflatun, **Feyzi-i Kefevî Divanı: Tahlil-Metin**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003; Kefevî Feyzi Efendi’nin Türkiye Kütüphanelerinde tespit edilen diğer eserleri; *Nusratü’l-Dâ’ir*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa No. 00653-003, *Rûhu’n-Nüfûs*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi No. 01781-002, *Şerhu Erbâ’ine Hadîsen*, Manisa Ktp., Manisa İl Halk Ktp., No. 4480/4, *Hadâikü’l-Ahyâr fî’l-Mev’ıza*, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi No. V1880, *Risale fi Fazileti’z-Zikri ve Devrani’s-Sufiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdai Efendi No. 00472-003, *Divân*, Milli Ktp., Fahri Bilge No. 06 Mil Yz FB 274/3’te kayıtlıdır.

3.1.11. el-Mevlâ Mustafâ (Kefeli Mustafa Çelebi)

Kefeli Mustafa Efendi, ilk tahsilini Kefe’de aldıktan sonra eğitimini tamamlamak için memleketinden çıkmış ve Kadızâde Efendi hazretlerine mülazım olmuş ve büyük medreselerde ders alıp ders vermiştir. Günlüğü kırk akçe olan bir medresen ayrılıp 1012/1604 yılında Abdî Efendi’den boşalan Cafer Ağa medresesine yükselmiştir. 1013/1605 yılında ise Şemseddîn Efendi yerine Vize Müftülüğü’ne tayin oldu. Dört yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra 1017/1609 yılının Eylül ayında Âzaki Efendi’nin vefatı üzerine boş kalan makamı Kefe müftülüğüne tayin oldu. 1020/1612 yılının sonlarına doğru vefat etti ve kendisinden boşalan makama Şeyh İbrahim Efendi tayin edildi.

Mustafa Kırımî Efendi, dinin yasakladığı şeylerden kaçınan, ilmîyle tanınmış, temiz kalpli, hile bilmeyen ve kalbinde hâlis niyetleri olan bir zât idi.¹⁸⁶

Tablo 12: el-Mevlâ Mustafâ (Kefeli Mustafa Çelebi)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Görev Yerleri	Kendisinden Önce Gelen Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Gelen Şahsiyetler	Devri
Müderriş Mütfü	(d.t. ?) Kefe	1021/1612 Kefe	Cafer Ağa Medresesi 1604	Abdî Efendi	Şeyh İbrahim Efendi	Sultan I. Ahmed
			Vize Müftülüğü 1605	Şems Efendi	Ömer Efendi	
			Kefe Müftülüğü 1609	Âzaki Efendi		

3.1.12. eş-Şeyh Alâeddîn Alî Kefevî

Alâeddîn Alî Efendi, Kefe doğumludur. Babası şeyh Mustafa Muslihiddin Efendi devşirme olup yeniçeri zümresindendir. Babası Mustafa Muslihiddin Efendi daha sonra padişah otağının muhafızlığı ile görevlendirilmiş fakat kendisi bu görevinden istifa ederek Fatih Sultan Mehmed Hân dönemi ulemâsından Şeyhülislâm Mollâ el-Ali el-Arabî hazretlerine intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir. Babasının yolunu takip eden Alâeddin Ali Efendi’de ilk tahsilini memleketi Kefe’de tamamladıktan sonra İstanbul’a gelerek Halvetiyye şeyhlerinden Sünbül Sinan Efendi’den icazet almış ve Sûfiler hamamı yakınlarında zâviye ve mescit inşa ettirmiştir. Daha sonra tekrar memleketi Kefe’ye dönmüş ve Kefe’de bulunan Kasım Paşa Zâviyesi’nde şeyh olmuştur. Burada şeyhlik yaparken 970/1563 senesinde vefat etmiştir.

¹⁸⁶ Nev’îzâde Atâî, Hadâ’îku’l-Hakâ’ik, s. 538; Kefeli Mustafa Efendi’nin tayin bilgileri için bkz. Nev’îzâde Atâî, Hadâ’îku’l-Hakâ’ik, ss. 489, 498, 505, 537.

Nev'îzâde Atâî, Alâeddin Efendi'nin, insanların güvendiği çokça ibadet eden, vaiz, hadis ve tefsir ilimlerinde âlimliği ile tanınan fazilet sahibi bir zat olduğunu nakletmiştir.¹⁸⁷

Tablo 13: eş-Şeyh Alâeddîn Alî Kefevî

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Mensup Olduğu Tarikat	Feyz Aldığı Âlimler	Etkilediği Şahıslar	Görev Yerleri	İnşa Ettirdiği Binalar ¹⁸⁸	Devri
Şeyh Vâiz Mufessir Muhaddis	(d.t. ?) Kefe	970/1563 Kefe	Halvetiyye	Sünbül Sinan Efendi	Şeyh Abdülkerim Efendi	Kasım Paşa Zâviyesi	Sûfiler Hamamı yakınlarında zâviye ve mescit	Sultan I. Süleyman

3.1.13. el-Mevlâ Mustafa (Kefeli Mustafa Çelebi)

Memleketi Kefe'dir. İlmi ile şöhet kazanmış değerli meziyetlere sahip bir zâttır. Molla Ahmed Efendi'den mülazım olmuş ve çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Müderrisi olduğu kırk akçelik bir medresen azledildikten sonra Hasköy'de bulunan Mahmud Paşa Medresesine müderris tayin edilmiş ve bu görevde iken 1005/1597 Nisan ayında vefat etmiştir. Kendisinden boşalan makama Aynagöz Mustafa Efendi tayin edilmiştir. Nevizâde Atâî, Kefeli Mustafa Efendi'nin güzel işleri ile meşhur bir zât olduğunu nakleder.¹⁸⁹

Tablo 14: el- Mevlâ Mustafa (Kefeli Mustafa Çelebi)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Feyz Aldığı Âlimler	Görev Yerleri	Kendisinden Sonra Gelenler	Devri
Şeyh Müderris	(d.t. ?) Kefe	1005/1597 İstanbul	Molla Ahmed Efendi	Mahmud Paşa Medresesi	Aynagöz Mustafa Efendi	Sultan III. Mehmed

3.1.14. el-Mevlâ Kefevî Hüseyin Efendi (Hüseyin Çelebi)

Hüseyin Efendi Kefe'de doğmuş ve orada yetişmiştir. İlk tahsilini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gelerek Medine-i Münevvere kadısı Davudzâde Efendi'ye mülazım olmuştur. 990/1582

¹⁸⁷ Nev'îzâde Atâî, Hadâ'îku'l-Hakâ'ik, ss. 79-80; Kefevi Alaeddin Ali Efendi'nin ismi Halveti şeyhlerinin silsilesinin verildiği listede s.63'te ve Şeyh Abdülkerim Efendi'nin biyografisinde s.72'de geçmektedir. Nevizâde Atâî, Alâeddîn Alî Kefevî'nin biyografisinde duyduğu bir rivayeti şöyle anlatır; "Ali Efendi'nin babası Mustafa Muslihiddin Efendi padişahın muhafız birliğinde asker iken Fatih Sultan Mehmed Han'ın huzurunda fetih ve zaferlere yürür iken sultan ile at başı beraber gider imişler. Padişah onların manevi kuvvet ve kudret sahibi hallerinden haberdar olunca önlerinde yürümekten hayâ edip onları bu vazifelerinden emekli edip çeşitli ihsanlarda bulunup zengin etmiş ve şimdiden sonra bize gece ve sabah vakitlerinde dua oku ile yardım edin diye rica buyurmuştur. Onlar dahi oklarını atıp yaylarını asar ve her biri Allah'ın izni ile keramet gösterir idi."

¹⁸⁸ Alâeddîn Alî Kefevî'nin banisi olduğu zâviye ve mescit, 1007/1562 tarihinde medreseye çevrilmiş ve Ali Efendi adında bir zât buraya müderris olarak tayin edilmiştir. Daha sonra medrese tekrar mescit haline getirilmiştir. Fakat günümüze kadar yapı ulaşamamıştır ve etrafındaki kabristan ise oldukça bakımsızdır. Gür, a.g.e., s. 228.

¹⁸⁹ Nev'îzâde Atâî, Hadâ'îku'l-Hakâ'ik, s. 406.

tarihinde Fatıma Sultan Medresesi müderrisliğine, üç yıl kadar sonra 993/ 1585’de Şâh-ı Huban Medresesi müderrisliğine yükselmiş ve 1002/ 1594’de Sahn-ı Semaniyye’de müderrislik yapmıştır. Kefevî Hüseyin Efendi, kısa bir süre sonra 1003/1595 yılında Selimiye Medresesi ve 1004/1596’da Süleymaniye Medresesi müderrisliğine tayin olunarak rütbesini yükseltmiştir. Müderrislik görevinin ardından 1007/ 1599 yılında Kudüs kadılığına, 1008/1600’de Mekke kadılığına tayin edildi ve bu görevi iki yıl kadar devam ettirdikten sonra 1010/1602 yılında azledildi ve aynı senenin Şubat ayında vefat etti.

Kefevî Hüseyin Efendi faziletli, maharetli, zarif ve güler yüzlü, hoş sohbetli hatırı sayılır bir şair ve herkes tarafından tanınan sevilen bir âlim idi. Eserlerinden Buhârî’nin şerhi ve Müslim’e yazdığı risalelerinin şöhreti duyulmuştur. Sadî Şirazî’nin *Gülistan* isimli eserine Türkçe tercüme ve şerhi vardır. *Kur’ân-ı Kerîm*’den, *Divân-ı Hâfız*’dan ve farklı kitaplardan topladığı ilginç olay ve hikâyeleri toplayıp *Fâl-nâme* ismiyle yazdığı bir eseri vardır. *Sahihi Buhârî* ve *Sahihi Müslim*’e talikâtı¹⁹⁰, Süruri ve Şemî’ye cerhi¹⁹¹ vardır. Bunlardan başka Niksarizâde Mahmud Efendi ile ilmî sohbetler üzerine hiciv makaleleri ve risaleleri vardır. Hüseyin Efendi aynı zamanda musiki ilminde eser telif edebilecek kadar bilgili ve maharetli bir üstattı. Nevizâde Atâî, Hüseyin Efendi hakkında “Gül destesi gibi besteleri olan gür sesli bir zât idi.” der.¹⁹²

¹⁹⁰ Talikât: İslâm telif geleneğinde bir metnin daha iyi anlaşılabilmesi için sayfa kenarlarına yazılan notlar ve bir müellifin bazı görüş ve düşüncelerinin toplandığı eserlerin ortak adıdır. Sedat Şensoy, “Ta’likât”, **TDV İslâm Ansiklopedisi** içinde, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 508.

¹⁹¹ Cerh: Bir iddia, fikir ve düşüncüyü çürütme, reddetme, kabul etmeme anlamlarına gelir. Hadis ıstılahında ise hâfızası kuvvetli ve dikkatli bir âlimin, fık ve yalancılık gibi kendisinde bulunan veya güvenilir râvilerin rivayetine muhalefet etmek gibi rivayetinde yer alan bir kusurundan dolayı hem kendisinin hem de rivayetinin reddedilmesidir. Emin Aşıkkutlu, “Cerh ve Ta’dil”, **TDV İslâm Ansiklopedisi** içinde, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 394.

¹⁹² Nev’izâde Atâî, Hadâ’iku’l-Hakâ’ik, ss. 454-456; Kefevî Hüseyin Efendi’nin tayin bilgileri için bkz. Nev’izâde Atâî, Hadâ’iku’l-Hakâ’ik, ss.119, 272, 397, 400, 444, 450, 453, 507, 569, 589, 649, 751.

Tablo 15: el-Mevlâ Kefevî Hüseyin Efendi (Hüseyin Çelebi)¹⁹³

Mesleği ¹⁹⁴	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri ¹⁹⁵	Feyz Aldığı Âlimler	Eserleri ¹⁹⁶	Devri
Müderris Kadı Musikişinas Şair	(d.t. ?) Kefe	1010/1602 ?	Karadavudzâde Mustafa Efendi	<i>Gülîstan</i> şerhi ve tercümesi ¹⁹⁷ <i>Fâl-nâme</i> , Süruri ve Şemî'ye cerh Sahihîb Buhârî ve Sahihî Müslim'e talikât Niksarizâde Efendi ile karşılıklı yazdığı risaleler	Sultan III. Mehmed
Görev Yerleri		Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler		Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Fatıma Sultan Medresesi (1582)		Cafer Ağa		?	
Şâh-ı Hüban Medresesi (1585)		Abdülhamid Efendi		Çil Haydar Efendi	
Edirnekapı Mihrimah Sultan payesi (1591)		Tursunzade Abdülbaki Efendi		İskenderzâde Abdurrahim Efendi	
Sahn-ı Semaniye (1594)		Kuş Yahya Efendi		Kınalızâde Fehmî Çelebi	
Selimiye Medresesi (1595)		Memikzâde Efendi		Nişancızâde Seyyid Mehmed Efendi	
Süleymaniye Medresesi (1596)		Bıyıklı Süleyman Efendi		Kara Çelebizâde Mehmed Efendi	
Kudüs kadılığı (1599)		Dökmecizâde Damadı Ahmed Efendi		Abdulcebbarzâde Derviş Mehmed Efendi	
Mekke kadılığı (1600)		Bostanzâde Mustafa Efendi		Kavalalızâde Efendi	

¹⁹³ Nevizâde Ataî, Hüseyin Efendi'nin biyografisini anlatırken bir hikâye ekler; "Hüseyin Efendi, Mekke kadılığına atandığında Bâyezîd meydanından geçerken yolda "Meymuncu Deli Mehmed" denilen şahsın etrafında insanların toplandığını görür atından inerek maymun oynatıcısı Mehmed Efendi'nin elini öper ve duasını rica eder. Etraftaki herkes şaşkınlıkla suâl ettiklerinde Hüseyin Efendi, Mehmed Dede'nin evliyadan olduğunu fakat kendini gizlemek için bu sanatı seçtiğini söyler. Hüseyin Efendi'nin bu garip hadisede amacı makam düşkünlüğü ile kibrine yenilen kimselerin, hor görerek aşağıladıkları Maymuncu Deli Mehmet Dede'nin maymun pislğine batmış ellerini öptürmek olduğunu anlar. Hakikaten, Maymuncu Deli Mehmet Dede kerametleriyle meşhur idi. Yüksek mertebelere çıkmayı umut eden kimseler elini öpüp avucuna yüzlerini sürerek hacetlerini dilemişlerdir."

¹⁹⁴ Kefevî Hüseyin Efendi İstanbul'a gelmeden önce Kefe'nin tanınan emlak sahibi ve tüccarlarından biriydi. Kefevî, 1569'da kısa bir süre memleketi Kefe'ye giderek şehrin kadısı Mahmud Çelebi'den riyâziyyât ve mûsiki dersleri almıştır. Ayrıca Nakşibendî şeyhi Hâce Ahmed Sâdık Taşkendi'ye intisap ederek tasavvuf terbiyesi almıştır. Cemil Akpınar, "Kefevî Hüseyin Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 186.

¹⁹⁵ Hüseyin Efendi'nin ölüm yeri hakkında Mehmed Süreyyâ Bey 1010/1602 yılında Kudüs'te vefat ettiğini, Bursalı Mehmed Tahir Bey ise 1010/1602 yılında Edirne'de vefat ettiğini ve Zehr-i Mâr Camî'nin haziresinde defnedildiği bilgisini vermektedir. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*/2, s. 203, Bursalı Mehmed Tahir, *Kırım Müellifleri*, s. 15.

¹⁹⁶ Kaynaklarda, Hüseyin-i Kefevî adına on beşten fazla eser kayıtlıdır. Söz konusu eserlerin diğer Kefevî nisbeli müellifler ile karışma ihtimali muhtemeldir. Hüseyin-i Kefevî adına kayıtlı eserlerden bir kısmı şunlardır: *Sevânihü't-Tefe'ül ve Levâihü't-Teveffül*, *Râznâme fî-Menâkıbi'l-Ulemâ ve'l-Meşâyih ve'l-Fuzelâ*, *Bûstân-efrûz-ı Cihân Der-Şerh-i Gülîstân*, *Şerhu Evâ'ili Bâbi'l-Vekâle bi'l-Bey ve's-Şir mine'l-Hidâye*, *Talikât alâ-Haşiyeti İmâmiddîn*. Eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; İsmail Hakkı Aksoyak, "Kefevî, Hüseyin", **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kefevi-huseyin> (17.08.2023)

¹⁹⁷ Kefevî Hüseyin Efendi'nin *Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülîstân* isimli eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gözde Özcanar Sel, "Kefevî Hüseyin Efendi'nin *Bustân-Efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülîstân* İsimli Eseri", **Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi (DEÇ)**, S. 2/1, 2021, ss. 76-90.

3.1.15. Akkirmanî Turmuş Dede (Durmuş Dede)

Turmuş Dede, Akkirman’da yaşayan bir meczup iken gemi reislerinden biri tarafından Rumeli Hisarı’nda bulunan Bektaşîler Tekkesi’ne getirilmiştir. Zamanla gemicilerin sevgisini ve saygısını kazanan Turmuş Dede’ye, denizciler ve sevenleri hediyeler sunarak hayır duasını almaya talip olmuşlardır. Şöhreti birçok yerde duyulan Turmuş Dede’yi, Arap ve Acemler dahi ziyaret etmişlerdir. Kendisi şuur sahibi olmayıp, dervişlerin tekmili ile yoldan geçenlere “Uğur olsun.” derdi. Sultan Ahmed Hân saltanatı yıllarında vefat eden Turmuş Dede’nin kabri uzun yıllar boyunca sevenleri tarafından ziyaret edilmiştir.¹⁹⁸

Tablo 16: Akkirmanî Turmuş Dede

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Derviş	(d.t. ?) Akkirman/?	1603 – 1617 İstanbul	Sultan I. Ahmed

3.1.16. el-Mevlâ Alî (Akkirmânî Alî Çelebi)

Ali Efendi, Kırım Akkirman’da doğmuştur. Çeşitli alanlarda ilim dersleri almış ve ilim meclislerine katılmıştır. Çivizâde Efendi’nin akrabalarından Ali Efendi’nin hizmetine girmiş ve Üsküdar’da bulunan Valide Sultan Medresesi’nden mezun olduktan sonra bazı medreselerde görev almıştır. 1000/1592 yılında memleketi Akkirman’da bulunan Hacı İbrahim Medresesi’nde müftülük görevinde bulunmuştur. Uzun yıllar boyunca ilimle meşgul olup, 1030/1621 senesinde vefat etmiştir.

Nevîzâde Ataî, Akkirmânî Alî Çelebi’nin, faziletleriyle meşhur, Arap dili ve Arap ilimlerine oldukça vâkıf, güvenilir fetvalar veren bir zat olduğunu ve herkes tarafından bilinen fetvalarının

¹⁹⁸ Nev’izâde Ataî, Hadâ’iku’l-Hakâ’ik, s. 608; Kaynaklar Turmuş Dede’nin Akkirman’da doğup büyüdüğü konusunda ortak görüştedir. Durmuş Dede, Akkirman’dan geldiğinde Rumelihisarı yakınlarında bulunan deniz kenarındaki bir tekkede şeyh olan Ali Baba adındaki zatın yanına yerleşmiştir. Gelen geçenler kendisine hediyeler getirerek Durmuş Dede’nin hayır duasını almışlardır. Bu ziyaretler zamanla gemiciler arasında bir gelenek haline gelmiştir. Söz konusu tekkenin inşa edeni İbrahim Gülşeni halifelerinden Şeyh Hasan Zarifi olmasına rağmen “Durmuş Dede Tekkesi” ismiyle tanınmıştır. Evliyâ Çelebi, Durmuş Dede ile tanışmış olup hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Durmuş Dede, Rumelihisarı’nda idi, bütün gemiciler bu adamcağıza sadaka verirlerdi. Birisi sefere gidecek olsa gelip bu dedeye sorardı. Dede o adama, ‘Falan yere git, filan yere gitme!’ diye beyan-ı hakikat eylerdi. Filhakika o adam dedenin tayin ettiği yere giderse selâmet ve ganimetle döner, menettiği yere giderse zarar görür ya gelir ya gelmezdi. İşte böyle bir esrar-ı Hak sahibi olup durmuş kalmış, durulmuş Durmuş Dede idi.*” Sultan Ahmed devrinde 1025/1616 tarihinde vefat eden Durmuş Dede, tekkenin dışında bir yere defnedilmiştir. Daha sonra sevenleri tarafından kendisine ahşap bir türbe yapılmıştır. Bu türbenin duvarında şu beyit yazılıdır: “*Hak-i pay-i evliyaya yüzünü sürmüş dede, Bu hisarın kutbu olmuş Hazret-i Durmuş Dede.*” Durmuş Dede’nin tekkesi ve türbesi bugün ayakta değildir. Mezarı ise İstanbul’da Aşîyan Mezarlığının giriş kısmında bulunmaktadır. Fahri Maden, “Arşiv Belgeleri ve Vakıf Kayıtları Işığında Durmuş Dede Tekkesi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi**, S. 101, 2022, ss. 269-275; Reşat Öngören, “İstanbul’da Tasavvufi Hayat”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Eğitim Bilim ve Teknoloji**, ed. Coşkun Yılmaz, Feridun Emecen, Mehmet İpşirli vd., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.S Yayınları, c. 5, İstanbul, 2016, s. 263; Durmuş Dede hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hafız Hüseyin Efendi İbn Hacı İsmail-i al-Ayvansarayî, **Hadikat ül Cevami**, 1865, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, ss. 193-194, 219. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/551> (26.08.23)

toplandığı bir mecmuasının olduğunu bildirmektedir. Ataî, Akkirmânî'nin “*Gazî Girây Hân -ı Cengîzî*” ismiyle başlayan bir risalesini gördüğünü ifade etmiştir.¹⁹⁹

Tablo 17: el-Mevlâ Alî (Akkirmânî Alî Çelebi)

Mesleği	Doğum Yeri ve Tarihi	Ölüm Yeri ve Tarihi	Görev Yerleri	Eserleri	Devri
Müftü	(d.t. ?) Akkirman/?	1030/1621 ?	Hacı İbrahim Medresesi	<i>Gazî Girây Hân-ı Cengîzî</i> (Risale)	Sultan II. Osman

3.1.17. Kefevî Abdürrahîm Efendi

Abdürrahîm Efendi Kefe’de doğmuş ve doğum yerine nispetle Kefevî Abdürrahîm Efendi ismiyle tanınmıştır. İlim öğrenmek maksadıyla devrinin ulemâsından birine mülazım olmuş ve medrese eğitimine devam etmiştir. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra kırk akçe medreseden mazul²⁰⁰ iken 1053/1644 yılında Avnullah Efendi yerine Cezeri Kâsım Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edilerek çok istediği müderrislik görevine başlamıştır. Üç yıl kadar burada göreve devam ettikten sonra 1056/1647 yılının sonlarına doğru Tatar Abdullah Efendi’nin yerine Haydar Paşa Medresesine tayin edilmiştir. Kefevî Abdürrahîm Efendi, birkaç ay kadar bu medresede kaldıktan sonra azledilerek bir sonraki görev yeri olan Hayreddin Paşa Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Daha sonra sırasıyla 1058/ 1649 yılında Ali Paşa-i Cedîd Medresesi müderrisliğine, 1061/ 1651 yılında Sahn-ı Semân Medreselerinden birine ve 1062/ 1652 yılında son görev yeri olan Hangâh Medresesi’ne tayin edildi. Bu görevde iken vefat etti ve yerlerine Deli Birader Hacesi Bosnevî Ahmed Efendi tayin edildi.²⁰¹

Tablo 18: Kefevî Abdürrahîm Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Müderris	(d.t ?) Kırım/Kefe	1062/1652 (Ocak/Şubat)	Sultan IV. Mehmed
Görev Yerleri ²⁰²	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Cezeri Kâsım Paşa Medresesi (1644)	Avnullah Efendi	Nakibzâde Seyyid Abdullah Efendi	
Haydar Paşa Medresesi (1647)	Tatar Abdullah Efendi	Vanî Ali Efendi	

¹⁹⁹ Nev‘îzâde Atâî, Hadâ’îku’l-Hakâ’ik, s. 639.

²⁰⁰ Osmanlı sisteminde ilmiye, seyfiye ve kalemiye denilen bürokratik yapılanmada görevler belirli süreler için verildi. Bu süreyi dolduran görevli mazul sayılır ve yeni bir göreve tayin için İstanbul’a gelir, bir iki yıl kadar bazen daha uzun bir süre beklerdi. Mehmet İpşirli, **Osmanlı İlmiyesi**, Kronik Kitap, 2.Baskı, İstanbul, 2021, s. 356.

²⁰¹ Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayîü’l- Fudalâ I, s.201; Kefevî Abdürrahîm Efendi’nin tayin yerleri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayîü’l- Fudalâ I, ss. 183, 291, 299, 314, 382, 443.

Tablo 18: (Devamı)

Görev Yerleri ²⁰³	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler
Hayreddin Paşa Medresesi (1647)	Nevîzâde Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi	Muhzırbaşızâde Ahmed Efendi
Ali Paşa-i Cedîd Medresesi (1649)	Muhteşem Emiri Seyyid Mehmed Efendi	?
Sahn-ı Semân (1601)	Naib Ömer Efendi	Kürd İshâk Efendi
Hangâh Medresesi (1602)	Seyyid Mehmed Efendi	Deli Birader Hacesi Bosnevî Ahmed Efendi

3.1.18. Kefevî Hüseyin Çelebi (De'bî/ Dâî)

Kefevî Hüseyin Efendi, yeniçeri zümresine mensup, “De'bî” mahlasıyla tanınan Kefeli bir şairdir. 1049/1640 yılında vefat etmiştir. De'bî'nin *Vekayü'l- Fudalâ*'da yer verilen beyti;

“Nukre-i eşki çıkar dâim gözünden sürh-fâm
Var ise kullâbdur agyâr-ı bed-hû dostum”²⁰⁴

Tablo 19: Kefevî Hüseyin Çelebi De'bî

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Şair Yeniçeri	(d.t. ?) Kırım/Kefe	1049/1640 ?	Sultan IV. Murad

3.1.19. Fetvâ Emîni Çolak Mustafa Efendi

Mustafa Efendi Kırımlı'dır. Devrinin ulemâsından tahsil görüp çeşitli ilmî hizmetlerle meşgul olmuş ve Şeyhülislâm Yahya Efendi'den mülazemetle²⁰⁵ fetva eminliği²⁰⁶ göreviyle şereflendirilmiştir. Mustafa Efendi fetva eminliğinin beraberinde ilim derslerine de devam etmiş ve kırk akçe medreseden mazul iken Defterdar Yahya Efendi Medresesi'ne 1032/1623 yılında müderris olarak atanmıştır. Yedi yıl kadar bu medresede müderrislik hizmetinden sonra 1039/ 1630 yılında

²⁰⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l- Fudalâ* I, s.91; Kefevî Hüseyin Çelebi'nin asıl adı Hüseyin Beşe'dir. Mahlası Rıza Tezkiresi'nde Dâî; *Tuhfe-i Nâîlî*'de De'bî olarak geçmektedir. İsmail Hakkı Aksoyak, “De'bî/Dâî, Hüseyin Beşe, Hüseyin De'bî Çelebi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/debi-dayi-huseyin-debi-celebi> (18.08.2023); Kefevî Hüseyin Çelebi'nin kaynaklarda ölüm yerinin İstanbul olduğu bilgisi bulunmaktadır. Adnan Oktay, “Tezkirelere Göre Osmanlı Döneminde Türkçe Yazan Kırımlı Şairler”, *İlgi-siz Edebiyat*, ed. Adnan Oktay, İksad International Publishing House, 1. Baskı, Ankara, 2019, s. 41.

²⁰⁵ Mülazemet, medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık tayinleri için sıra beklemelerini ve bu süreçte mesleklerine dair tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ile göreve başlamalarını ifade eder. Medrese mezunları Anadolu ya da Mısır'da görev almak isterlerse Anadolu, Rumeli'de görev almak isterlerse Rumeli Kazaskerlerinin belirli günlerde meclisine katılarak isimlerini mülazemet/matlab defterlerine kaydettirirlerdi. Medreseden mezuniyetle bir göreve ilk tayin arasında geçen belli süreye mülazemet denildiği gibi iki görev arasındaki bekleme süresi için de aynı ifade kullanılmıştır. İpşirli, Osmanlı İlimiyesi, s. 365.

²⁰⁶ Fetvâ eminleri, fetvâ hizmetlerinde şeyhülislâmlara yardımcı olan görevlilerdir.

Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi Medresesi'ne, 1042/1632'de Gazanfer Ağa Medresesi'ne, 1044/1634'de Sahn-ı Semâniyye Medreselerinden birinde göreve getirilmiştir. Aynı yıl içinde Manisa Müftülüğüne tayin edilen Mustafa Efendi bu görevindeyken 1045/1636 yılında vefat etmiştir.

Şeyhî Mehmet Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ*'da Kırımî Mustafa Efendi'nin takvada yegâne ve fıkıhta zamanının eşsiz âlimlerinden olduğunu belirtmiştir.²⁰⁷

Tablo 20: Fetvâ Emîni Çolak Mustafa Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Fakih, Fetva Emîni Müderris, Müftü	(d. t ?) Kırım	1045/1636 Manisa	Sultan IV. Murad
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Derfterdar Yahya Efendi Medresesi (1623)	Cerrahzâde Şeyhîzâde Mehmed Efendi	?	
Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi Medresesi (1630)	Rahmetullah Efendi	?	
Gazanfer Ağa Medresesi (1632)	Fetva Emîni Şeyhîzâde Mehmed Efendi	Tezkireci Musa Efendi	
Sahn-ı Semâniyye (1634)	İsmetî Mehmed Efendi	Emrullahzâde Mehmed Efendi	
Manisa Müftülüğüne (1634)	?	Abdünnebî Efendi	

3.1.20. Hattat Tatar Abdurrahman Efendi

Abdurrahman Efendi, Kırımlı Şaban Efendi'nin oğludur. Kabiliyeti ve yeteneğiyle parlayan Abdurrahman Efendi, Kırım ulemâsından tahsil görmüş ve eğitimini tamamladıktan sonra ilmini arttırmak gayesiyle İstanbul'a göç ederek Şeyhülislâm Ebû Said Efendi'den mülazım olup kırk akçelik medreseden mazul iken 1072/1662 yılında ilk görev yeri olan Sadi Efendi Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Daha sonra sırasıyla 1072/1663 yılında Yusuf Paşa Medresesi'ne, 1079/1669 yılında Sâniye-i Mesih Paşa Medresesi'ne, 1081/1671 yılında Cezeri Kasım Paşa Medresesi'ne ve aynı yılın ortalarında son görev yeri olan Etmekcioğlu Medresesi'ne tayin edilmiştir. Abdurrahman Efendi 1672 senesinin sonlarında vefat etmiş ve kendisinden boşalan makama Sivasizâde Abdülvehhab Efendi tayin edilmiştir.

Şeyhî Mehmet Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ*'da Kırımî Abdurrahman Efendi'nin iyi huylarıyla tanınan seksen yaşına kadar ulaşmış bir pîr olduğunu ve hat sanatında eşsiz değerde maharetli

²⁰⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* I, s. 25; Fetvâ Emîni Çolak Mustafa Efendi'nin tayin yerleri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* I, s. 181,191.

olduğunu belirtmiş ve Kırımî'nin, *‘İsam Ale’l Camî’yi* tahrir ettiğini ve her cüzünün mükemmel bir zarafette olduğu bilgisini vermiştir.²⁰⁸

Tablo 21: Hattat Tatar Abdurrahman Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Eserleri ²⁰⁹	Devri
Müderriş Hattat	(d.t. ?) Kırım	1083/1672 ?	<i>‘İsam Ale’l Camî</i> Tahriri	Sultan IV. Mehmed
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler		Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Sadi Efendi Medresesi (1662)	Muid Mehmed Efendi		Salâhî Mehmed Efendi Mekkî Mehmed Efendi	
Yusuf Paşa Medresesi (1663)	Resul Efendi		?	
Sâniye-i Mesih Paşa Medresesi (1669)	Abdulgaffar Efendi		?	
Cezerî Kasım Paşa Medresesi (1671)	Buzağı Mahmud Efendi		?	
Etmekcioğlu Medresesi (1671)	Beşiktaşî Mehmed Efendi		Sivasîzâde Abdülvehhab Efendi	

3.1.21. Kefevî Hüseyin Efendi (Kedi Hüseyin)

Hüseyin Efendi Kefe doğumlu olup, Kefevî Hüseyin Efendi ismiyle tanınmıştır. Hüseyin Efendi, vaktini tahsiline harcayarak akranları arasında kabiliyeti ile öne çıkmayı başarmış ve devrinin ulemâlarından birinden mülazım olup eğitimini tamamladıktan sonra kırk akçe medreseden mazul iken 1050/ 1641 yılında ilk görev yeri Kepenekçi Sinan Efendi Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Daha sonra sırasıyla 1056/1647 yılında Şahkulu Medresesi’ne, 1057/1648 yılında Küçükçekmece’de bulunan Abdüsselâm Medresesi’ne tayin edilmiştir. Aynı yılın sonlarına doğru Sinop kazasına tayin edilmiş iken bu görevden imtina etmesi üzerine görevinden azledilerek yerine Kulaksız Seyyid Abdullah Efendi tayin edilmiştir. Kefevî Hüseyin Efendi tekrar müderrisliğe devam ederek 1057/1648 yılında Silivri’de bulunan Piri Paşa Medresesi’ne, 1060/1650 yılında Bergos (Burgas)’da bulunan Mehmed Paşa Medresesi’ne gönderilmiştir. Üç yıl kadar burada göreve devam ettikten sonra 1063/1653 yılında Etmekcioğlu Medresesi’ne atanmış ve 1066/1656’da Haremeynü’ş-şerîfeyn müfettişliğine yükselmiştir. Aynı senenin ortalarında tekrar müderrisliğe devam ederek Edirnekapi Mihrimah Sultan Medresesi’ne, 1067/1657’de Sahn Medreselerinden birine ve daha sonra Hasan Efendi Medresesi’ne ve 1069/1658’de Bursa’da Sultan Orhan Medresesi’ne tayin olmuştur. Yine aynı yılın sonlarına doğru Medine-i Münevvere rütbesiyle emekliye ayrılarak yerlerine Bıçakçızâde

²⁰⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayîü’l- Fudalâ I, s. 396, Hattat Tatar Abdurrahman Efendi’nin tayin yerleri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayîü’l- Fudalâ I, s.373,470.

²⁰⁹Kırımî Abdurrahman Efendi, Erzincanlı Vecihüddin Ömer bin Abdülmuhsin Efendi’nin, İbn Hâcib’in *el-Kâfiye* isimli eserine *el-Fevâidü’z-Ziyâ’iyye* adıyla yazmış olduğu şerhin haşiyesini 1080/1669 yılında istinsah etmiştir. Mehmet Yavuz, “IX. (XV) Asırda Arap Gramerine Dair Esen Yazan Bazı Osmanlı Âlimleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 16, 2010, s. 131.

Ali Efendi atanmıştır. Birkaç yıl aradan sonra tekrar göreve başlayan Kefevî Hüseyin Efendi, 1073/1663 yılında Çorlu’da bulunan Sultan Süleyman Hân Medresesi’ne, 1079 /1668’de Manisa’da Sultan Murad Medresesi’nde görevlendirilmiştir. Bu görevde iken 1087 /1676 yılında vefat edince kendisinden boşalan makama Kırımî Sefer Efendi tayin edilmiştir.

Şeyhî Mehmet Efendi, *Vekayii’l- Fudalâ*’da Kefevî Hüseyin Efendi’nin ilmîyle meşhur, takva sahibi salih bir kul ve münevver bir pîr olduğunu belirtmiştir.²¹⁰

Tablo 22: Kefevî Hüseyin Efendi [Kedi Hüseyin]

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri ²¹¹	Devri
Müderriş Haremeynü’ş-şerîfeyn müfettişi	(d.t. ?) Kırım/Kefe	1087 /1676 ?	Sultan IV. Mehmed
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Kepenekçi Sinan Efendi Medresesi (1641)	Nefeszâde Mustafa Efendi	?	
Şahkulu Medresesi (1647)	Şirvanî Ahmed Efendi	Gölbazarî Hüseyin Efendi	
Abdüsselâm Medresesi (1648)	Kara Ramazan Efendi	Beşerî Mehmed Efendi	
Piri Paşa Medresesi (1648)	Tezkireci Abdullah Efendi	İşkî Hasan Efendi	
Mehmed Paşa Medresesi (1650)	Kamranzâde Ali Efendi	Malgaravî Mehmed Efendi	
Etmekcioğlu Medresesi (1653)	Memekzâde Tezkirecisi Mehmed Efendi	Ali Dedezâde Ahmed Efendi	
Haremeynü’ş-şerîfeyn müfettişliği (1656)	Müderrişzâde Abdüllatif Efendi	?	
Mihrimah Sultan Medresesi (1656)	Bosnevî Ahmed Efendi	Musazâde Abdülhâlim Efendi	
Sahn-ı Seman (1657)	Çömez Ahmed Efendi	Hamid Efendi	
Hasan Efendi Medresesi (1657)	Hamid Efendi	Yusuf Paşa İmamı Ebû Bekr Efendi	
Sultan Orhan Medresesi (1658)	Hüsrev efendi	Bıçakçızâde Ali Efendi	
Sultan Süleyman Han Medresesi (1663)	Kadrî Efendi Damadı Abdullah Efendi	?	
Sultan Murad Medresesi (1668)	Hâce Mehmed Efendi	Kırımî Sefer Efendi	

²¹⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayii’l- Fudalâ* I, s.429; Kefevî Hüseyin Efendi’nin tayin yerleri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayii’l- Fudalâ* I, s. 272, 289, 318, 356, 365, 366, 394, 448, 477, 536.

²¹¹ Mehmed Süreyyâ Bey, Kefevî Hüseyin Efendi’nin vefat tarihini 1088/1677 olarak vermiştir. Mehmed Süreyyâ Bey, *Sicill-i Osmanî*/2, s. 213.

3.1.22. Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi (Kelîmî)

Kefevî Seyyid Musa Efendi, İstanbul'a göç ederek ulemânın birinden mülazım olup, adet edilmiş üzere devr-i medâris ederek kırk akçe medreseden mazul olduktan sonra Rumeli'de çeşitli memuriyetlerde görev yapmış ve Balyabadra (Mora'da bir liman şehri)'da kadılık yapmıştır. Daha sonra 1025/1617 yılında doğum yeri olan Kefe kazasına gönderilmiştir. Bir yıl sonra yüz yirmi akçe vazife ile Kefe müftüsü olmuştur. 1044/1635 yılında Kırım Hân'ı olan Can-Bek Giray'ın isteğiyle Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi müftülük görevinden azledilmiş ve han tarafından çeşitli ıstırap ve eziyetlere maruz kalmıştır. Han'ın tavrı karşısında derin bir üzüntü yaşayan Musa Efendi, 1054/1645 yılında vefat etmiş ve kendisinin Kefe'de inşâ ettirdiği caminin yakınlarında bulunan türbede defnedilmiştir. Seyyid Mûsâ Efendi, söz konusu camî ve türbeyi 1048/ 1639 yılında Kefe'de inşâ ettirmiş ve “Bünyetü's-salat” lafzını caminin yapımına tarih düşürmüştür.

Vekayîü'l- Fudalâ yazarı Şeyhi Mehmed Efendi, Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi'nin ilim ve irfânda yegâne, benzersiz faziletlerle sahip, dürüst ve ahlaklı, saf ve temiz kalpli mübarek nefesli bir pîr olduğunu aynı zamanda şiir yazmaya da muktedir olduğunu belirtir. Aynı zamanda Kefevî birçok kabiliyetli öğrenci yetiştirmiştir. Bunlardan biri bir sonraki biyografide yer alan öğrencisi ve oğlu Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi'dir.

Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi'nin bir şiir divanı vardır. *Vekayîü'l- Fudalâ*'da verilen bir şiirinin dört mısrası şöyledir;

*“Yâ hilat-i zîbâ ya 'abâ bir yanımızda
Biz kadri yüce tâîfeyiz âl-i 'abâyız
Hak emrine teslim ederiz rûhı Kelîmî
Bin can ile biz tâbî '-i fermân-ı Hudâ'yız”*²¹²

²¹² Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* I, ss. 176-177; Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi'nin “Kelîmî” mahlasını alması ile ilgili *Vekayîü'l- Fudalâ*'da bir menkıbe anlatılır. “Rivayet edilir ki; Seyyid Mûsâ Efendi, İstanbul'a geldiği ilk dönemlerde şairlerin sultanı Bâkî Efendi'nin meclisine katılır. Bâkî Efendi kendisine “Şiirlerimiz içinde her beyti şah beyit olmaya yaraşır bir gazelimiz vardır, eğer bulup çıkarırsanız Kelîmî mahlası size uygundur” der. Musa Efendi divana göz atarak “Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf/ Gûyiyâ cenge turur nîze-güzerân saf saf” gazelini tayin eder. Bâkî Efendi: “Aferin ey Kelîmî- nakkad” diyerek Kelîmî mahlasını Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi'ye takdir etmiştir.” Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* I, s. 177.

Tablo 23: Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Görev Yerleri	İnşâ Ettirdiği Binalar	Eserleri	Çocukları	Devri
Kadı Müftü Şair	(d.t. ?) Kefe	1054/1645 Kefe	Rumeli Balyabadra Kadısı Kefe Müftülüğü	Camî ve Türbe Kefe/1048/1639	Divân-ı Eşâr	Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi	Sultan I. İbrahim

3.1.23. Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi

Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi, Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi'nin oğludur. 1020/1612 yılında Kefe'de doğmuştur. Tahsilini Kefe'de tamamlayarak memleketinin ulemâsından birinden mülazım olup, kırk akçe medreseden mazul olduktan sonra 1053/1644 yılında Cezerî Kâsım Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. Daha sonra sırasıyla 1063/1653 yılında Medîne-i Münevvere payesiyle Birgi kadılığına, 1067/1657'de Bağdat'ın Bihişt-abad kazasına tayin edildi. Buradaki görevinden 1068/1658'de azledilse de 1072/1662 yılında tekrar aynı göreve tayin edildi ve kısa bir süre sonra tekrar Bağdat'taki görevinden ayrıldı. Daha sonra 1077/1667 yılında Filibe kazasına tayin edilmişken 1078/1668'de bir şikâyet üzerine azledilerek doğum yeri Kefe'ye sürgün edilmiş ve hatta mülazemeti iptal edilmiştir. 1084/1674 yılında kendisine şefâat eden kimseler sayesinde geri dönmüş Rumeli yakınlarında İstinye isimli köyde sahibi olduğu yalıda yaşamaya başlamıştır. Bu hal üzereyken 1095/1684 yılında vefat etmiştir.

Vekayîü'l- Fudalâ'da Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi'nin ilmîyle meşhur, hoş sohbetli, hüner sahibi bir âlim olduğu belirtilmiştir.²¹³

²¹³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* I, ss. 509-510; Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi'nin tayin yerleri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* I, ss. 177, 299, 316, 379, 402, 431, 432, 499, 519, 631, 632.

Tablo 24: Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi²¹⁴

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri ²¹⁵	Devri
Kadı, Müftü Müderres	1020/ 1612 Kırım/Kefe	1095/1684 İstanbul	Sultan IV. Mehmed ²¹⁶
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Cezerî Kâsım Paşa Medresesi (1644)	?	?	
Birgi Kadılığı (1653)	Karakaş Muslihuddin Efendi	Sirevî Mahmud Efendi	
Bağdat/ Bihişt-abad kazası kadılığı (1657)	Vanî Ali Efendi	Şamî İvâz Efendi	
Bağdat/ Bihişt-abad kazası kadılığı (1662)	Şeyh Mahmud Efendizâde Seyyid Mustafa Efendi	Edebizâde Efendi Seyyid Mustafa Efendi	
Filibe Kadılığı (1667)	Berberzâde Abdurrahim Efendi	Edebizâde Efendi	

3.1.24. Kefevî Seyyid Mehmed (Şefî'î)

Şefî'î ismiyle tanınan Kefevî Seyyid Mehmed Efendi, Mevlevî tarikatına mensuptur. 1082/ 1672 yılında vefat etmiştir.

Vekayîü'l- Fudalâ'da, Kefevî Seyyid Mehmed Efendi'nin şiirlerinden verilen bir beyit şöyledir;

“Zebân olsa teninde her ser-i müyun hicab olmaz

Sükût etmek gibi âlemde nâ-dâna cevâb olmaz”²¹⁷

²¹⁴ Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi'nin asıl ismi Eyüp'tür. Kaynaklarda Ebu'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Hüseynî el Kefevî “el-Hanefî” şeklinde geçer. Hanefî mezhebini benimsediği için “el-Hanefî” künyesini almıştır. Gür, a.g.e. , ss.252-256; Ayrıca Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi birçok eser telif etmiştir. Tespit edilen eserleri şunlardır; *el-Külliyât, Tuhfetü's-Şâhân, el- 'Udde'inde Külli Şidde, Hâşiye alâ Şerhi'l- Vaz 'iyye, Şerhu'l- Binâ, Vasiyetnâme, Şerh Mulahas, Gür, a.g.e. , ss. 254-255; Ebu'l-Bekâ Efendi'nin en meşhur eseri el-Külliyât'tır. Eser, ansiklopedik tarzda yazılmış olup, eserde üç binden fazla kavram anlatılmaktadır. Eser Kahire, İstanbul, Tahran ve Beyrutta neşredilmiştir. Eser, günümüzde Kırımlı müelliflerin telif ettiği eserler arasında en önemli, bilinen ve kullanılan kaynaklardan biri sayılmaktadır. Mykhaylo Yakubovych, a.g.e., s. 74; Aynı zamanda *el-Külliyât* üzerine akademik çalışmalarda yapılmıştır; Erol Aydın, **Ebu'l-Bekâ'nın el-Külliyat'ındaki Hadislerin Tahrir ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009; M. Halil Çiçek, **Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin Külliyyat'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1992.*

²¹⁵ Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi, 1095/1684'de vefatı üzerine Eyüp Sultan Türbesi yanına defnedilmiştir. Mehmed Tahir Bey, Osmanlı Müellifleri/I, s. 307.

²¹⁶ Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi, Filibe'deki görevi esnasında gelen bir şikâyet üzerine Sultan IV. Murad tarafından Kefe'ye sürgün edilmiştir. Kırım Hanı I. Selim Giray'ın aracılığı Ebu'l-Bekâ Efendi affedilerek tekrar İstanbul'a dönmüştür. Hulusi Kılıç, “Ebu'l-Bekâ el-Kefevî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 298.

²¹⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* I, s. 672.

Tablo 25: Kefevî Seyyid Mehmed (Şefî'î)

Mesleği ²¹⁸	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Mensup Olduğu Tarikat	Devri
Şair Derviş	? Kırım/Kefe	(ö.t. ?) 1082/ 1672	Mevlevîyye	Sultan IV. Mehmed

3.1.25. Kefevî Abdülkerîm Efendi (Şerîfî)

“Şerîfî” ismiyle tanınan Kefevî Seyyid Abdülkerîm Efendi, ilim yolunda gayret göstererek devrinin ulemâsının birinden mülazım olmuş ve adet olduğu üzere devr-i medaris ederek kırk akçe medreseye müderris olmuş ve daha sonra kendisine kadılık görevi verilmiştir. 1049/1640 senesinde İstanbul’da vefat etmiştir.

Vekayîü’l- Fudalâ’da, Kefevî Abdülkerîm Efendi’nin şiirlerinden bir beyit şöyledir;

“O peri hâtır-ı ma‘mârumu vîrân ister

Gamla ünsiyyetimi her dem ü her an ister”²¹⁹

Tablo 26: Kefevî Abdülkerîm Efendi (Şerîfî)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Kadı Şair	(d.t. ?) Kırım/Kefe	1049/1640 İstanbul	Sultan IV. Murad

3.1.26. Tatar Abdullâh Efendi

Kırım doğumlu Abdullah Efendi, Hacı Mehmed Efendi’nin oğludur. Kırım ulemâsından ilk tahsilini aldıktan sonra İstanbul’a gelmiş ve Fetva Emîni Şeyhzâde Mehmed Efendi’nin hizmetine girmiştir. Daha sonra birçok medresede eğitim görmüş ve Şehzade Medresesi’nde müderris yardımcısı olarak görev yapmış, 1049/1640 yılında Süleymaniye Medresesi’nden mülazım olmuştur. Abdullah Efendi, tahsiline devam ederek yetersiz olduğu ilimleri tamamlamak gayretiyle Uzun Ali

²¹⁸ Şefî’î’nin asıl adı Mehmed’dir. İlim tahsili sırasında Mevlevî tarikatına intisap etmiş ve bundan sonra Seyyid Derviş Mehmed diye anılmıştır. Yunus Kaplan, “Şefî’î, Seyyid Derviş Mehmed”, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sefi-seyyid-dervis-mehmed> (20.08.20223); Şefî’î tahsil hayatında özellikle “ledünnî” ilimlerle iştigal etmiştir. Mevlevî tarikatına intisap ettikten sonra âşık bir derviş olmuştur. Adnan Oktay, a.g.e., s.53; Şefî’î’nin “*Esrar Dede*” tezkiresinde bazı şiirleri bulunmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir Bey, Kırım Müellifleri, s.31; Aynı zamanda Süleyman Gür tarafından yapılan çalışmalarda Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi, No.930/7, vr. 472b-492a’da *Risâle-i Tevhîd* isimli bir eser tespit edilmiştir. Müellif adı katalog kaydında “Şafîi Dede Kefeli” şeklinde kayıtlıdır ve eserin telif tarihi 1082 olarak verilmiştir. Bu bilgiler neticesinde söz konusu eserin Şefî’î’ye ait olduğu düşünülmektedir. Gür, a.g.e., s. 377.

²¹⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü’l- Fudalâ* I, s. 92; Rıza Tezkiresinde, Kefevî Abdülkerîm Efendi’nin şiir inşasında yegâne olup, şairler arasında nadir sözleri olan biri olarak geçmektedir. Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, **Rızâ Tezkiresi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, haz. Gencay Zavotçu, Ankara, 2017, s. 142.

Efendi ve Abdurrahim Efendi'nin derslerine mülazım olmuş ve devr-i medaris ederek kırk akçe medreseden mazul iken 1060/1650 yılında Girit adasında bulunan Hüseyin Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. Daha sonra sırasıyla 1065/1655 yılında Emürce kasabasında bulunan Emir Fakîh Medresesi'ne, aynı yıl içinde Cânâziyye Medresesi'ne, 1067/1657'de Hafız Paşa Medresesi'ne, 1068/1658'de Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi Medresi'ne, 1069/1659'da Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. Aynı yıl içinde Abdullâh Efendi, Bosna kadılığına tayin edilmiş ve bu görevde birkaç ay kaldıktan sonra azledilmiştir. Bu tarihten vefat edene kadar kadılık görevinde bulunan Abdullâh Efendi, 1073/1663 yılında Sakız kadılığına atanmış ve kısa bir süre sonra bu görevden azledilmişse de 1074/1664 yılında tekrar Sakız kadılığına atanmıştır. Abdullâh Efendi, daha sonra 1075/1665 yılında Konya kadılığına, 1079/1669'da Sofya kadılığına tayin edilmiştir. 1080/1670 yılının ortalarında son görev yeri olan Sofya kadılığı vazifesinden ayrılmış ve 1083/1672 yılının sonlarında vefat etmiştir.

Vekayîü'l- Fudalâ'da, Abdullâh Efendi'nin vefat ettiğinde altmış yaşının üzerinde olduğu ve kendisinin âlimlere yakışır bir olgunluğa sahip, ilimle meşgul olmaya istekli, hoş görülü, oldukça dindar ve günahlardan sakınan bir âlim olduğu belirtilmiştir.²²⁰

Tablo 27: Tatar Abdullâh Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Ders Aldığı Hocaları	Devri
Müderris Kadı	(d.t. ?) Kırım	1083/1672 ?	Fetva Emini Şeyhzâde Mehmed Efendi Uzun Ali Efendi Abdurrahim Efendi	Sultan IV. Murad
Görev Yerleri		Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Haydar Paşa Medresesi (1646)		?	Kefevî Abdurrahim Efendi	
Şah-ı Hübân Medresesi (1648)		?	Halebi Mustafa Efendi	
Şeyhülislâm Zekeriyya Efendi Medresesi (1648)		?	Behram Ağa Hacesi Üsküdâri Mustafa Efendi	
Şehzade Medresesi		?	?	
Hüseyin Paşa Medresesi (1650)		?	?	
Emir Fakîh Medresesi (1655)		Celalzâde Abdülfettah Efendi	?	
Cânâziyye Medresesi (1655)		Serbendîzâde İshak Efendi	Bursevî Recebzâde Şeyh Mehmed Efendi	
Hafız Paşa Medresesi (1657)		Konevî Mehmed Efendi	Abdülhadî Efendi	
Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi Medresi (1658)		Hisâli Seyyid Abdurrahman Efendi	Mollazâde Hasan Efendi	
Koca Mustafa Paşa Medresesi (1659)		Mektubî Hüseyin Efendi	Neffâtî Şeyh Mehmed Efendi	

²²⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* I, s. 391; Tatar Abdullâh Efendi'nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* I, ss. 201, 293, 304, 309, 312, 331, 346, 347, 372, 380, 395, 407, 426, 432, 448, 511, 644, 645, 646, 650. İlâveten *Vekayîü'l- Fudalâ* I' de Tatar Abdullâh Efendi'nin biyografisinde ilk medrese tayini 1060/1650 yılında Hüseyin Paşa Medresesi'ne tayini ile başlamıştır. Fakat ilgili sayfalarda bu tarihten önce müderrisi olduğu medreselerin bilgileri mevcuttur.

Tablo 27: (Devamı)

Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler
Bosna Kadılığı (1659)	Kulak Şeyhzâde Seyyid Mustafa Efendi	Balizâde Abdullah Efendi
Sakız Kadılığı (1663)	Gölbazarî Hüseyin Efendi	Seyyid Hisâli Abdurrahman Efendi
Sakız Kadılığı (1664)	?	Seyyid Hisâli Abdurrahman Efendi
Konya Kadılığı (1665)	Beyazî Mustafa Efendi	Hamidi Koca Mahmud Efendi Kirli Mahmud Efendi
Sofya Kadılığı (1669) ²²¹	Beşerî Mehmed Efendi	Sofyalı İbrahim Efendi

3.1.27. Tatar Ahmed Efendi

Ahmed Efendi, Kırım’da doğmuş ve ilk tahsilini memleketinin ulemâsından tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul’a gelerek vezir Ankebut Ahmed Paşa’ya intisap ederek paşanın imametini yapmıştır. Daha sonra Şeyhülislâm Yahya Efendi’den mülazım ve tarik-i tedrise azim olup kırk akçe medresen mazul iken 1068/1658 yılında Ahmed Ağa Dersiyyesi’nde ilk görevine atanmıştır. Tatar Ahmed Efendi daha sonra sırasıyla 1071/1661 yılında Papasoğlu Medresesi müderrisliğine, 1074/1664’de Havâs-ı Mahmud Paşa Medresesi müderrisliğine, 1077/1667’de Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi müderrisliğine, 1079/1669’da Mollâ Gûrani Medresesi’ne, 1080/1670’de Fethiye’de bulunan İsmihân Sultân Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Ahmed Efendi, daha sonra 1081/1667’de Sahn-ı Semaniyye’nin birinde ferş-i seccade-i ifade eylemiş ve yine aynı yılın sonlarına doğru Edirnekapı Mihrimah Sultan Medresesi müderrisliği ile görevlendirilmiştir. Buradaki görevi devam ederken 1083/1673 yılında vefat etmiş ve kendisinden boşalan makama Kellâ Mehmed Efendi tayin edilmiştir.²²²

Tablo 28: Tatar Ahmed Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Müderris İmam	(d.t. ?) Kırım	1083/1673 İstanbul	Sultan IV. Mehmed
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Ahmed Ağa Dersiyyesi (1658)	Mülteka Şarihi Seyyid Mehmed Efendi	?	
Papasoğlu Medresesi (1661)	Nasukizâde Mustafa Efendi	?	
Havâs-ı Mahmud Paşa Medresesi (1664)	Müfettiş Kâtibi Ahmed Efendi	?	

²²¹ Sicill-i Osmanî’de Abdullah Efendi’nin son görev yeri Sofya kadılığından ayrıldıktan sonra bir tarikata girerek inzivaya çekildiği bilgisi bulunmaktadır. Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmanî/3, s. 421.

²²² Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayü’l- Fudalâ I, s. 394; Tatar Ahmed Efendi’nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayü’l- Fudalâ I, ss. 344, 358, 506, 510, 533, 538.

Tablo 28: (Devamı)

Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler
Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi (1667)	Mutahhar Efendi	Kecdehân Damadızâde Şeyh Mustafa Efendi
Mollâ Gürani Medresesi (1669)	?	Begzâde Mehmed Efendi
İsmihân Sultân Medresesi (1670)	Müsevvid İbrahim Efendi	?
Sahn-ı Semaniyye (1667)	Resul Efendi	?
Mihrimah Sultan Medresesi (1667)	Bosnevî Ali Efendi	Kellâ Mahmud Efendi

3.1.28. Bahadır Giray (Rezmî)

Kırım hanı Selamet Giray'ın büyük oğludur. 1047/1638 yılında İnâyet Giray yerine Kırım hanı olmuştur. 1051/1642 tarihinde vefat etmiş ve yerine kardeşi Mehmed Giray, Kırım hanlığı tahtına geçmiştir. “Rezmî” mahlasıyla şiirler yazan Bahadır Giray'ın müretteb *Divân-ı eş'âr*'ı vardır. *Vekayü'l- Fudalâ*'da Rezmî'nin şiirlerinden verilen beyitler şöyledir;

“Hat-ı ser-sebzinin üstünde eder per zülfün
Çemen üstünde biten sünbüle benzer zülfün
Başkaldırdı yüze çıktı sipah-ı hattun
Fitne vehmiyle düşüp ra'şeye titrer zülfün
Sakınır ol gül-i ruhsârı eser yellerden
Sanma tahrîk-i sabâdan yüzün örter zülfü”

Şeyhî Mehmed Efendi, Bahadır Giray'ın ilmiyle ve marifetleriyle meşhur, hoşsohbetli, güvenilir ve mert bir tabiata sahip olduğu bilgisini vermektedir.²²³

²²³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l- Fudalâ* I, ss. 170-171.

Tablo 29: Bahadır Giray (Rezmî)²²⁴

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Eserleri	Görev Yerleri	Devri
Kırım Hanı Şair	(d.t. ?) Kırım	1051/1642 Kırım	<i>Divân-ı eş'âr</i>	Kırım Hanlığı 1638-1642	Sultan I. İbrahim

3.1.29. Saadet Giray (Ârifî)

Kırım hanı iken 1007/1599 yılında vefat eden Gazî Giray'ın küçük oğludur. 1045/1635 yılının sonlarında kardeşi İnayet Giray, Kırım hanı iken isyan üzere olan mirzalardan biri tarafından şehid edilmiştir. Saadet Giray, “Ârifî” mahlasıyla şiirler yazmıştır.

Vekayîü'l- Fudalâ'da Ârifî'nin şiirlerinden verilen iki beyit şöyledir;

“*Gamzen girişme hayline sultân-ı fitnedür*

Çâh-ı ruhun fütâdeye zindân-ı fitnedür

Cân u dil oldu küştesi şemşîr-i gamzenin

Rahm eyle anlara ki şehîdân-ı fitnedür”²²⁵

Tablo 30: Saadet Giray (Ârifî)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Görev Yerleri	Devri
Kırım Hanı Şair	(d.t. ?) Kırım	1045/1635 Kırım	Kırım Hanlığı (1608-1610)	Sultan IV. Murad

3.1.30. Tatar Abdullah Efendi (Sadık Efendi Tatarı)

Kırım doğumlu Abdullah Efendi'nin babası Hüseyin Efendi'dir. İlk tahsilini memleketi Kırım'da aldıktan sonra İstanbul'a gelerek Şeyhülislâm Esirî Mehmed Efendi'den mülazım olmuş ve adet üzere devr-i medaris ederek kırk akçe medreseden mazul olduktan sonra müderrislik hayatına

²²⁴ Kırım hanı İnayet Giray'ın, Revan seferine katılması ferman olunmuşken kendisi bunu dikkate almamış ve Kantemür Mansuroğlu Mirza ile aralarında yaşanan anlaşmazlık üzere azledilmiştir. Kırım Hanlığı tahtına onun yerine Bahadır Giray geçmiştir. Bahadır Giray, hanlık döneminde Azak seferine katılmış ve iki yıl kadar süren hanlık döneminin ardından hastalanarak vefat etmiştir. Derya Derin, **Abdulgaffar Kırımı'nın Umdetü'l-Ahbar'ına (Umdetü't Tevarih) Göre Kırım Tarihi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, ss. 55-56; Bahadır Giray'ın ölüm tarihi Safâyî ve Belîğ'de 1051/1641, Rızâ, Mücib, Âsim tezkirelerinde 1050/1640-41 olarak kaydedilmiştir. Mezarı babası Selamet Giray'ın türbesi yanındadır. Şiirlerinde “Rezmi” Mahlasını kullanan Bahadır Giray'ın eşi Hanzade Hanım'da kendisi gibi şairdir. Zühal Yüksel, **Kırım Türk - Tatar Edebiyatı (Kırım Hanlık Dönemi Yazılı Edebiyatı)**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, c.13, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78528/kirim-turk---tatar--edebiyati-13-cilt.html> (21.08.2023).

²²⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* I, s.92; Kırım hanlarından Saadet Giray birçok Türk hükümdarı gibi iyi bir eğitim almış ve şiirler yazmıştır. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Aksoyak, “Ârifî, Saâdet Giray b. Gâzî Giray Han”, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/arifi-saadet-giray-gazi-giray> (21.08.2023)

başlamıştır. Sırasıyla 1091/1681 yılında Helvacıbaşı Medresesi'ne, 1095/1684 yılında İncekara Medresesi'ne, 1096/1685 yılında Tophane'de bulunan Mustafa Ağa Medresesi'ne, 1098/1687 yılında Hamid Efendi ile birlikte Çivizâde Medresesi'ne, 1099/1688 yılında Tahta Kadı Medresesi'ne, 1100/1689 yılında Balî Efendi Medresesi'ne, 1101/1690 yılında Ūlâ-yı Hûsrev Kethüda Medresesi'ne, 1103/1692 yılında Sekban Ali Medresesi'ne, 1106/1695 yılında Sahn-ı Semaniyye'den birine ve aynı sene Şeyhülislâm Muid Ahmed Efendi Medresesi'ne tayin edilmiştir. 1109/1698 yılında son görev yeri Kara Mustafa Paşa Medresesi müderrisliğine atanmış ve buradaki görevine devam ederken 1111/1699 yılında vefat etmiştir. Kendisinden boşalan makama Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Mehmed Efendi'nin oğlu Seyyid İbrahim Efendi getirilmiştir.

Tatar Abdullah Efendi, Şeyhülislâm Sâdık Mehmed Efendi'ye olan yakınlığından dolayı "Sadık Efendi Tatarı" diye tanınmıştır.²²⁶

Tablo 31: Tatar Abdullah Efendi (Sadık Efendi Tatarı)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Müderris	(d.t. ?) Kırım	1111/1699 İstanbul	Sultan II. Mustafa
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Helvacıbaşı Medresesi (1681)	Sarı Mustafa Efendi	?	
İncekara Medresesi (1684)	Bosnevî Hasan Efendi	Kürd Ahmed Efendi	
Mustafa Ağa Medresesi (1685)	Nasırzâde Mehmed Efendi	?	
Çivizâde Medresesi (1687)	Bosnevî Süleyman Efendi	Çalkandızâde Abdullah Efendi	
Tahta Kadı Medresesi (1688)	Örekezzâde Tabîî Şeyhi Mehmed Efendi	?	
Balî Efendi Medresesi (1689)	Mirzâ Mehmed Efendi-zâde Mustafa Efendi	Seyrekzâde es-Seyyid Abdurrahman Efendi eş-Şehîr bi-Hısm Efendi	
Hûsrev Kethüda Medresesi (1690)	Resulzâde Hacı Mehmed Efendi	?	
Sekban Ali Medresesi (1692)	Tayyar Hüseyin Efendi	?	
Sahn-ı Semaniyye (1695)	Ali Paşazâde Hüseyin Efendi	Babîzâde Mehmed Efendi	
Şeyhülislâm Muid Ahmed Efendi Medresesi (1695)	Şaban Efendi	Fetvâ-emini Mehmed Efendi	
Kara Mustafa Paşa Medresesi (1698)	Mirza Efendi-zâde Şeyh Mustafa Efendi	Seyyid İbrahim Efendi	

²²⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekayîü'l- Fudalâ II-III**, (Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri İçinde), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 162-163; Tatar Abdullah Efendi'nin tayin yerleri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekayîü'l- Fudalâ II-III**, ss. 18. 40, 140, 143, 254, 275, 308, 312, 319, 331, 353, 559, 637.

3.1.31. Tatar Abdurrahman Efendi

Musa Efendi'nin oğlu Abdurrahman Efendi, Kırım doğumludur. İlim tahsili için İstanbul'a göç etmiş ve devrinin ulemâsından birinden mülazım olmuştur. Daha sonra kırk akçe medresen mazul olup ilk görev yeri olan Hûb-yâr Medresesi müderrisliğine 1105/1694'de atanmıştır. Daha sonra sırasıyla, 1108/1697'de Hâbbaziyye Medresesi'ne, 1109/1698'de Revanî Çelebi Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 1110/1669 yılında Seyyid Mehmed Dede Efendi İstanbul kadısı tayin edilince Tatar Abdurrahman Efendi'de Ahî Çelebi Mahkemesinde naiblik görevine atanmıştır. 1115/1704 yılında Küçükçekmece'de bulunan Abdüsselâm Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş ve aynı yıl Kırımî es-Seyyid Feyzullah Efendi yerine Belgrad kadılığına tayin edilmiştir. Kısa bir süre görevini devam ettirdikten sonra azledilmiş ve ardından Filibe'ye yerleşmiştir. 1121/1710 yılında burada vefat etmiştir.

Vekayîü'l- Fudalâ'da, Tatar Abdurrahman Efendi'nin, ilim sahibi olduğu fakat sert lisanlı ve erkin bir mizaca sahip olduğu belirtilmiştir.²²⁷

Tablo 32: Tatar Abdurrahman Efendi (Abdurrahman bin Musa)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Müderris Kadı	(d.t. ?) Kırım	1121/1710 Filibe	Sultan III. Ahmed
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Hûb-yâr Medresesi (1694)	Mukim Mehmed Efendi	Nakibül-eşrâf Fenarizâde Efendi Mahdumu Lütfullah Efendi	
Hâbbaziyye Medresesi (1697)	Edirneli Abdurrahim Efendi	Tophaneli Fazlullah Efendi	
Revanî Çelebi Medresesi (1698)	Şeyhülislâm Mehmed Efendi Biraderzâdesi Mehmed Efendi	Edirne Mirahur İmamı Ömer Efendi	
Ahî Çelebi Mahkemesi (1699) Naiblik Görevi	?	?	
Abdüsselâm Medresesi (1704)	Şeyhülislâm es-Seyyid Feyzullah Efendi Mahadimi Hocası Hattat es-Seyyid Ali Efendi	?	
Belgrad Kadılığı (1704)	Kırımî es-Seyyid Feyzullah Efendi	Fındık Mehmed Efendi	

²²⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* II-III, s. 317; Tatar Abdurrahman Efendi'nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* II-III, s. 141,294, 303, 368, 411, 453.

3.1.32. Kırımî Abdurrahman Efendi

Abdurrahman Efendi, Kırım'ın liman şehri Akyarlar (Sivastopol)'da doğmuştur. Babası Şaban Efendi'dir. İlim tahsili için İstanbul'a gelmiş ve İsazâde Mehmed Aziz Efendi'den mülazım olup adet üzere devr-i medaris ederek kırk akçe medreseden mazul olmuştur. 1106/1695 yılında ilk görev yeri olan Salise-i Saray-ı Galata Medresesi'ne atanmıştır. Daha sonra sırasıyla, 1109/1698'de Saniye-i Mahmud Efendi Medresesi'ne, 1115/1704'de Ülâ-yı Mesih Paşa Medresesi'ne, 1117/1706'da Saniye-i Ülâ-yı Mesih Paşa Medresesi'ne, 1120/1709'da Beşiktaş'ta bulunan Sinan Paşa Medresesi'ne ve son olarak 1122/1711 yılında Sahn Medreseleri'nden birinde görevlendirilmiştir. Kırımî Abdurrahman Efendi, 1123/1711 yılının Nisan ayının üçüncü gününde vefat etmiştir. Kabri, Edirnekapı haricinde Emir Buharî Zâviyesi civarındadır.

Vekayîü'l- Fudalâ'da, "Kırımî Abdurrahman Efendi" adıyla tanınan Abdurrahman Efendi'nin, iyi amel sâhibi, temiz yürekli ve itikat sahibi bir zat olduğu belirtilmiştir.²²⁸

Tablo 33: Kırımî Abdurrahman bin Şaban Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Müderriş	(d.t. ?) Kırım/Akyarlar	1123/1711-03/Nisan İstanbul	Sultan III. Ahmed
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Salise-i Saray-ı Galata Medresesi (1695)	Şaranizâde Mehmed Efendi	Erzincanî es-Seyyid Ali Efendi Birader-zâdesi Seyyid Mustafa Efendi	
Saniye-i Mahmud Efendi Medresesi (1698)	Gergerî Ahmed Efendi	Zemçi Ahmed Efendi	
Ülâ-yı Mesih Paşa Medresesi (1704)	Antakî İmamı Mehmed Efendi	Arif Efendi Eniştesi Seyyid Yusuf Efendi	
Saniye-i Ülâ-yı Mesih Paşa Medresesi (1706)	Mestcizâde Abdullah Efendi	İdris Efendi	
Sinan Paşa Medresesi (1709)	Kürd Ömer Efendi	Kudsizâde Mülazımı Mustafa Efendi	
Sahn Medreseleri (1711)	Nasuh Ağa İmamı Mehmed Efendi	Alaşehirli Abdullah Efendi Biraderzâdesi Mustafa Efendi	

²²⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* II-III, ss.327-328; Kırımî Abdurrahman Efendi'nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* II-III, ss. 88, 146, 271, 289, 342, 383, 396, 541; Abdurrahman Efendi'nin ölüm tarihi *Vekayîü'l- Fudalâ*'da 14 Safer 1123/1711, *Sicill-i Osmanî*'de 14 Safer 1122/1710 olarak verilmiştir. Bkz. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*/3, s. 359; Ayrıca Sahn ve Süleymaniye Medreselerin'de müderrişlik yapmış olan Mehmed Efendi, Kırımî Abdülhâlim Efendi'nin hem öğrencisi hemde damadıdır. Kendisi "Tatar Efendi Damadı Mehmed Efendi" ismiyle tanınmıştır. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* II-III, s. 595.

3.1.33. Kırımî Abdülhâlim Efendi (Tatar Abdulhâlim Efendi)

Abdülhâlim Efendi, Kırım'da Han-ili isimli köyde doğmuştur. Babası Ahmed, dedesi Mustafa Efendi'dir. Memleketinin ulemâsından ilim tahsil ettikten sonra İstanbul'a gelerek Minkarizâde Efendi'nin öğrencisi olup, Sultan Bayezid Medresesi'nde ders görmüştür. Tahsiline azimle devam etmiş ve kırk akçe medreseden mazul iken 1084/1674 yılında ilk görev yeri olan Çatalca'daki Ali Paşa Medresesi'ne atanmıştır. Daha sonra sırasıyla, 1088/1678'de Demirkapı'da bulunan Ahmed Paşa Medresesi'nde, 1092/1682'de Tahta Kâdî Medresesi'nde, 1096/1685'de Fatıma Sultan Medresesi'nde, 1097/1686'da Hacı Hasanzâde Medresesi'nde, 1099/1688'de Şeyhülislâm Zekerriyya Efendi Medresesi'nde, 1100/1689'da Sahn Medreseleri'nden birinde ve Rüstem Paşa Medresesi'nde görevlendirilmiştir. Aynı yıl Harameynü's-Şerifeyn müfettişliğine atanmış bir yıl sonra tekrar 1101/1689'da İsmihan Sultan Medresesi'ne tayin edilmiştir. 1102/1690'da da önce Ayasofya-i Kadim Medresesi'nde, sonra Süleymaniye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 1103/1692 yılının ilk aylarında Halep kadılığına tayin edilmiş ve bir yıl burada görevine devam etmiştir. 1108/1697 yılında Mısır kadılığına atanmış ve iki yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra 1110/1699'da azledilmiştir. Azlinden sonra Beytullahi'l-Haram'a (Hacca) giderken Yenbu isimli mahalde vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l-Fudalâ*'da, Abdülhâlim Efendi'nin "Tatar Abdülhâlim Efendi" ismiyle tanındığını, ilmiyle bilinen, dürüst ve alçak gönüllü, iyi huylu, güler yüzlü derviş yaratılışı temiz itikada sahip bir zat olduğunu belirtir.²²⁹

Tablo 34: Kırımî Abdülhâlim Efendi (Tatar Abdulhâlim Efendi)

Mesleği	Doğum Yeri ve Tarihi	Ölüm Yeri ve Tarihi	Devri
Müderris Kadı Müfettiş	(d.t. ?) Kırım/Han-ili	1110/1699 Yenbu/ Suudi Arabistan	Sultan II. Mustafa
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Ali Paşa Medresesi (1674)	?	?	
Ahmed Paşa Medresesi (1678)	Semercizâde Mehmed Efendi	Musahib Paşa Hacesi İbrahim Efendi	
Tahta Kâdî Medresesi (1682)	Abdümüttalibzâde Mehmemd Efendi	Örekezâde Tabî Şeyhi Mehmed Efendi	

²²⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l-Fudalâ* II-III, ss. 156-157; Tatar Abdülhâlim Efendi'nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l-Fudalâ* II-III, s. 81, 105, 131, 135, 141, 180, 224, 271, 273, 281, 302, 369, 389, 590, 644, 645; Abdülhâlim Efendi'nin, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, No: 2834 ve No: 2812'de kayıtlı *Hâşiye 'ala Tefsîri 'Ayeti-Lâbisîne fihâ Ahkâbâ- mine'l-Beydâvî* ismiyle *Nebe'sûresi*'nin 23. ayetini konu edinen bir risalesi ve Bursa İnebey Kütüphanesi No: 4557'de *Risâle fî Tevcihi'l-Hilâf* isimli tefsir eseri, Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu No: V3211'de *Risâle alâ Ayâtî'l-Ahkâb* isimli tefsir eseri bulunmaktadır. Ayrıca Kırımî nisbeli müfessirler ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Süleyman Gür, "Osmanlı Döneminde Yetişen "Kırımî" Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi", *Amasya İlahiyat Dergisi*, S. 13, 2019, ss. 357-395.

Tablo 34: (Devamı)

Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler
Fatıma Sultan Medresesi (1685)	Emin Mehmed Efendi	?
Hacı Hasanzâde Medresesi (1686)	Tefsirizâde mehmed Ataullah Efendi	Celeb Halil Efendi
Zekeriyya Efendi Medresesi (1688)	Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehemed Efendi	?
Sahn Medreseleri (1689)	Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehemed Efendi	Fettahzâde Abdülbaki Efendi
Rüstem Paşa Medresesi (1689)	Emrullah Efendi	Eftas Şeyhi Seyyid Mehemed Efendi
Harameynü'ş-Şerifeyn Müfettişliği (1689)	Kürd Ali Efendi	Tayyar Hüseyin Efendi
İsmihan Sultan Medresesi (1689)	Ebu İshak İsmail Efendi	Mutavveli Trabzonî Hasan Efendi
Ayasofya-i Kadim Medresesi (1690)	Begler Hacesi Ahmed Efendi	?
Süleymaniye Medresesi (1690)	?	?
Halep Kadılığı (1692)	İdris Efendi	Ebu İshak İsmail Efendi
Mısır Kadılığı (1697)	Trabzonî Seyyid Mahmûd Efendi	Begler Hacesi Ahmed Efendi

3.1.34. Kırımî Abdünnâfi Efendi

Andünnâfi Efendi, Kırımlı olup Abdülveli Efendi'nin oğludur. Eğitim almak için İstanbul'a gelmiş ve Şeyhülislâm Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi'den mülazemetini almıştır. Daha sonra devri medaris ederek kırk akçe medreseden mazul iken 1112/1701'de Dersiyeye-i Mehmed Ağa Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. 1115/1704 yılının Ocak ayında vefat etmiş ve Edirnekapısı haricinde bulunan Emir Buhari Tekkesi civarında defnedilmiştir. Medresede kendisinden boşalan makamı Şerriyatî Abdullah Efendi'ye verilmiştir. Kırımî Abdünnâfi Efendi, ilim öğrenmeye istekli, makul davranışlı, ilim kazanmakla meşgul bir zat idi.²³⁰

Tablo 35: Kırımî Abdünnâfi Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Müderris	(d.t. ?) Kırım	1115/1704- Ocak İstanbul/ Fatih	Sultan III. Ahmed
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler		Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler
Dersiyye-i Mehemed Ağa Medresesi (1701)	Dersiâm Mustafa Efendi		Şerriyatî Abdullah Efendi

²³⁰ Kırımî Abdünnâfi Efendi, ilim tahsili isteğiyle Edirne'de padişahın huzuruna kabul edilmiş ve padişah hazretlerinin lütfuna mazhar olmuştur. Sefer dönüşü Şeyhülislâm Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi'den mülazemet almıştır. Şeyhi Mehmed Efendi, Vekayü'l-Fudalâ II-III, s. 255; Abdünnâfi Efendi'nin babası Abdülveli Efendi'de Kırım ulemâsındandır. Abdünnâfi Efendi ilimler arasında özellikle fıkıh ilminde oldukça başarılıdır. *Mufasssal* isimli eseri *Mûltakâ* adlı fıkıh kitabına yazılmış bir şerhtir. Aynı zamanda farklı eserlere de haşiyeleri vardır. Mehmed Tahir Bey, Kırım Müellifleri, s.20.

3.1.35. Kefevî Salih Efendi

Salih Efendi, Kefelidir. İlk eğitimini memleketinin ulemâsından aldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Alizâde Mehmed Efendi'den mülazım olmuş ve devr-i medaris ederek kırk akçe medreseden mazul olduktan sonra 1109/1698 yılında ilk görev yeri olan İsa Beg Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Daha sonra 1116/1705'de Çoban Çavuş Medresesi'ne, 1118/1707'de Haremeynü's-Şerifeyn müfettişliğine tayin edilmiş ve aynı yıl içinde azledilmiştir. Daha sonra sırasıyla 1120/1709'da Kirmasti Medresesi'ne, 1124/1713'de Emre Hacı Medresesi'ne, 1127/1715'de Sahn-ı Semaniyye'den birine, 1128/1716'da Sinan Paşa Medresesi'ne, 1129/1717'de Şeyhülislâm Yahya Efendi Medresesi'ne, 1133/1721'de Murad Paşa-yı Atik Medresesi'ne tayin edilmiştir. 1137/1725'de son görev yeri olan Süleymaniye Medreseleri'nden birinde görevine devam ederken aynı yılın Nisan ayında vefat etmiştir. Kefevî Salih Efendi'nin Fatih Sultan Mehmed Han Camî'nde, Cuma ezanından sonra cenaze namazı kılınmış ve naaşı Topkapı haricine defnedilmiştir. Son görev yeri olan Süleymaniye Medresesi'ndeki makamı iki ay kadar boş kaldıktan sonra önceki Şeyhülislâm Mahmud Efendi'nin oğlu Abdurrahim Efendi'ye verilmiştir.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l-Fudalâ*'da Kefevî Salih Efendi'nin Anadolu'ya ulemâ yetiştiren bir hoca olduğunu ve aynı zamanda, iyi niyetli güler yüzlü bir zat olduğunu belirtmiştir.²³¹

Tablo 36: Kefevî Salih Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Kadı Müfettiş	(d.t. ?) Kırım/Kefe	1137/1725- 20 Nisan İstanbul	Sultan III. Ahmed
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
İsa Beg Medresesi (1698)	Mustafa Efendi	?	
Çoban Çavuş Medresesi (1705)	Mahmud Çavuşzâde İbrahim Efendi	Yenişehirli Mustafa Efendi	
Haremeynü's-Şerifeyn Müfettişliği (1707)	Silistreli Mehmed Efendi	Kethüdazâde Mehmed Efendi	
Dersiyye-i İncekara Medresesi (1709)	Hafız Mustafa Efendi	Koğacı Müezzini Mehmed Efendi	
Kirmasti Medresesi (1709)	Yağlıkzâde Mehmed Efendi	?	
Emre Hacı Medresesi (1713)	Giresunî Seyyid Abdullah Efendi	Mutavvelci Mehmed Efendi	
Sahn-ı Semaniyye (1715)	Müderriszâde Arec Abdullah Efendi	Çadircızâde Mehmed Efendi	

²³¹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l-Fudalâ* II-III, s. 585; Kefevî Salih Efendi'nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l-Fudalâ* II-III, ss. 405, 410, 495, 526, 625, 650. Mehmed Tahir Bey'in verdiği bilgilere göre Kefevî Salih Efendi, Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarını toplayıp kitap haline getirmiştir. Eserin ismi *Fetava-yi Ali Efendi*'dir. Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*/1, s. 477, Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Fetava-yi Ali Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde*, c. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 438.

Tablo 36: (Devamı)

Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler
Sinan Paşa Medresesi (1716)	Kutsizâde Mülazımı Mustafa Efendi	Şirvanî Abdürrahim Efendi
Şeyhülislâm Yahya Efendi Medresesi (1717)	Sultan İmamı Abdurrahman Efendi	?
Murad Paşa-yı Atik Medresesi (1721)	Hace Esad Efendi	?
Süleymaniye Medresesi (1725)	Hamdi Mehmed Efendi	Abdurrahim Efendi

3.1.36. Kırımî Seyyid Feyzullah Efendi

Seyyid Feyzullah Efendi, Kırım doğumludur. İlk eğitimini memleketinin ulemâsından aldıktan sonra İstanbul'a gelerek Bosnevî Balî Efendi'den mülazım olmuştur. Eğitimine adet üzere devr-i medaris ederek devam etmiş ve kırk akçe medreseden mazul olmuştur. Daha sonra Kırım hanı, Hacı Selim Giray Hân'a intisap etmiş ve Selim Giray Hân kendisini kadıasker olarak görevlendirmiştir. 1103/ 1692'de Kırım hanlığı tahtıha geçen Safâ Giray Hân'ın döneminde de kadıasker olarak görevine devam etmiş ve hanın ricasıyla aynı tarihte Bosna kadılığına tayin edilmiştir. 1106/1695'de ise Maraş kazası mevleviyetiyle²³² görevlendirilmiştir ve bir yıl sonra azledilmiştir. 1109/1698 yılında yine Hân'ın ricasıyla Sakız kadılığına getirilmiş ve bir yıl sonra buradaki görevinden de azledilmiştir. Kırımî Feyzullah Efendi, daha sonra sırasıyla 1115/1704'de Belgrad kadısı, 1117/1706'da Sofya kadısı, 1122/1711'de ikinci kez Sakız kadısı oldu ve 1123/1712'de azledildi. Bu hal üzere günlerini geçirirken 1127/1715 yılının ilk aylarında vefat edip, Edirnekapı haricinde defnedildi.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l- Fudalâ*'da, Kırımî Seyyid Feyzullah Efendi'nin, iyi huylu bir tabiata sahip temiz yürekli bir zat olduğunu belirtmiştir.²³³

²³² Mevleviyet, Osmanlı ilmiye teşkilatında yüksek kadılıklar için kullanılan bir terimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahri Unan, "Mevleviyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde*, c.29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 467.

²³³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l- Fudalâ* II-III, s. 368, Kırımî Seyyid Feyzullah Efendi'nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayü'l- Fudalâ* II-III, ss. 108, 229, 230, 231, 268, 304, 317, 318, 453, 454, 496, 497, 504. Seyyid Feyzullah Efendi, ilmi ve faziletleriyle evliyâlardan sayılan bir zattır. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*/4, s. 40.

Tablo 37: Kırımî Seyyid Feyzullah Efendi

Mesleği	Doğum Yeri ve Tarihi	Ölüm Yeri ve Tarihi	Devri
Müderriş Kadı Molla	(d.t. ?) Kırım	1127/1715- 11 Şubat İstanbul	Sultan III. Ahmed
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Bosna Kadılığı (1692)	?	?	
Maraş Kadılığı (1695)	Hekimbaşızâde Yahya Efendi	Başmakçızâde Seyyid Ali Efendi	
Sakız Kadılığı (1698)	Çavuşzâde Mustafa Efendi	Gürgür Mehmed Efendi	
Belgrad Kadılığı (1704)	Müneccimbaşı Mehmed Efendi	Kırımî Abdurrahman Efendi	
Sofya Kadılığı (1706)	Resul Efendi mülazımı Mahmud Efendi	Mürteiş Yusuf Efendi	
Sakız Kadılığı (1711)	Bosnevî İbrahim Efendi	Yusuf Efendi	

3.1.37. Kırımî Murtaza Efendi (Tatar Murtaza Efendi)

Murtaza Efendi, Kırım’da doğmuş ve “Tatar Murataza Efendi” ismiyle tanınmıştır. Eğitimini Sadr-ı Ali Kadri Efendi’den tamamlamış ve kırk akçe medreseden mülazım olduktan sonra 1095/1684 yılında ilk görev yeri olan Hızır Çelebi Medresesi’ne atanmıştır. Daha sonra sırasıyla, 1099/1688’de Dizdariyye Medresesi’nde, aynı yıl içinde Cezerî Kasım Paşa Medresesi’nde, 1102/1691’de Monla Gürani Medresesi’nde, 1105/1694’de Şeyhülislâm Zekeriyya Efendi Medresesi’nde, 1107/1696’da Sahn Medreseleri’nden birinde, 1109/1698’de Edirnekapı Mührimah Sultan Medresesi’nde müderriş olarak görevlendirilmiştir. Kırımî Murtaza Efendi, 1110/1699 yılının yaz aylarında vefat etmiş ve medreseden kalan görevi Acemzâde Hacesi Mehmed Efendi’ye verilmiştir.²³⁴

Tablo 38: Kırımî Murtaza Efendi (Tatar Murtaza Efendi)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Müderriş	(d.t. ?) Kırım	1110/1699- Haziran/Temmuz İstanbul	Sultan II. Mustafa
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Hızır Çelebi Medresesi (1684)	Şaban Efendi	?	
Dizdariyye Medresesi (1688)	Uzun Süleyman Efendi	Sandalcızâde Ali Efendi	
Cezerî Kasım Paşa Medresesi (1684)	Babizâde Mehmed Efendi	Uzunizâde Süleyman Efendi	

²³⁴Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayü’l- Fudalâ II-III, s. 156, Kırımî Murtaza Efendi’nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayü’l- Fudalâ II-III, ss. 140, 286, 287, 306; Mehmed Süreyyâ Bey, Murtaza Efendi’nin 1699 yılında Mart ayında vefat ettiği bilgisini vermektedir. Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmanî/4, s. 428.

Tablo 38: (Devamı)

Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler
Molla Gürânî Medresesi (1691)	Keçeciler İmamı Damadı Hasan Efendi	?
Şeyhülislâm Zekerîyya Efendi Medresesi (1694)	Debbağzâde Mahdumu Ahmed Yahya Efendi	?
Sahn-ı Semaniyye (1696)	Kabakulakzâde Mehememd Said Efendi	Halis Mehemmed Efendi
Mührimah Sultan Medresesi (1698)	Halil Paşazâde İbrahim Efendi	Acemzâde Hacesi Mehemmed Efendi

3.1.38. Kırımî Sefer Efendi

Sefer Efendi, Kırım'da doğmuş ve ilk tahsilini memleketinin ulemâsından aldıktan sonra İstanbul'a gelerek Şeyhülislâm Esirî Mehemmed Efendi'den mülazemetini tamamlamıştır. Adet olduğu üzere devr-i medaris ederek kırk akçe medreseden mazul olduktan sonra ilk görev yeri olan Seyyid Abdülkadir Efendi Medresesi'ne 1071/1661 yılında atanmıştır. Daha sonra sırasıyla, 1075/1665'de Süheyl Beg Medresesi'nde, 1079/1669'da Kadı Abdülhâlim Medresesi'nde, 1081/1671'de Şahkulu Medresesi'nde, 1083/1673'de Şeyhülislâm Zekerîyya Efendi Medresesi'nde, 1085/1675'de Beşiktaş'taki Sinan Paşa Medresesi'nde, 1086/1676'da Sahn Medreseleri'nden birinde, 1087/1677'de Manisa'da bulunan Muradiyye Medresesi'nde müderrislik görevinde bulunmuştur. Son görev yeri olan Muradiyye Medresesi'nde on yıldan fazla bir süre ilimle meşgul olmuş ve 1099/1688 yılının son aylarında vefat etmiştir.

Vekayîü'l- Fudalâ'da, Kırımî Sefer Efendi'nin her ilimde oldukça kabiliyetli ve fazilet sahibi bir zat olduğu belirtilmiştir.²³⁵

Tablo 39: Kırımî Sefer Efendi

Mesleği	Doğum Yeri ve Tarihi	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Müderris	(d.t. ?) Kırım	1099/ 1688-Eylül/Ekim Manisa	Sultan II. Süleyman
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Seyyid Abdülkadir Efendi Medresesi (1661)	Nailî Mehemmed Efendi	?	
Süheyl Beg Medresesi (1665)	Siyahî Mustafa Efendi	?	
Kadı Abdülhâlim Medresesi (1669)	Mekkî Mehemmed Efendi	Erzincanî Seyyid Ali Efendi	
Şahkulu Medresesi (1671)	Ataullah Mehemmed Efendi	Karabacak Mehemmed Efendi	

²³⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* II-III, s.12; Kırımî Sefer Efendi'nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* II-III, ss. 23, 139, 175, 194, 281.

Tablo 39: (Devamı)

Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler
Şeyhülislâm Zekeriyya Efendi Medresesi (1673)	Buzağı Mahmud Efendi	?
Sinan Paşa Medresesi (1675)	Rodosî Ahmed Efendi	İmadzâde Seyyid Mehmed Efendi
Sahn-ı Semaniyye (1676)	Hattat Şaban Efendi	Bakizâde İsmail Efendi
Muradiyye Medresesi (1677)	Kefevî Hüseyin Efendi	İzmir Müftüsü İsmail Efendi

3.1.39. Tatar Hoca Mehmed Efendi

Mehmed Efendi, Kırım doğumlu olup “Tatar Hoca Efendi” ismiyle tanınmıştır. İstanbul’da eğitimine devam eden Mehmed Efendi, Şeyhülislâm Sadık Mehmed Efendi’den mülazım olmuş ve kırk akçe medreseden mazul olduktan sonra Damat Hasan Paşa asitanesine intisap etmiştir. 1112/1701 yılında Türbe-i Kemankuş Kara Mustafa Paşa Vakfı’nda görevlendirilmiştir. Buradaki görevinin ardından 1115/1704’de Cafer Çelebi Medresi’ne, 1117/1706’da Buhariyye Medresesi’ne, 1120/1709’da Ahi Çelebi Medresesi’ne, 1124/1713’de Hatice Sultan Medresi’ne tayin edilmiştir. Müderrislik hizmetlerinden sonra 1126/1715 yılında Belgrad kadılığına atandı ve bu vazifesi iki yıl kadar devam ettikten sonra 1128/1716’da azledildi. Tatar Hoca Mehmed Efendi, azlinden sonra Edine’ye dönmüş ve burada 1128/1716 yılında vefat etmiştir.²³⁶

Tablo 40: Tatar Hoca Mehmed Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Müderris Kadı	(d.t. ?) Kırım	1128/1716-Aralık- Ocak Edirne	Sultan III. Ahmed
Görev Yerleri		Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler
Türbe-i Kemankuş Kara Mustafa Paşa Vakfı (1701)		?	?
Cafer Çelebi Medresi (1704)		Pir Mehemed Efendi	Dayızâde Seyyid Hasan Efendi
Buhariyye Medresesi (1706)		Eşrefzâde Seyyid Abdullah Efendi	?
Ahi Çelebi Medresesi (1709)		Katibzâde Mustafa Efendi	?
Hatice Sultan Medresi (1713)		Mecdi Efendizâde Ahmed Efendi	?
Belgrad Kadılığı (1715)		Sacidi Ali Efendi	Celeb Osman Efendi

²³⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayîü'l- Fudalâ II-III, s. 395; Tatar Hoca Mehmed Efendi’nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayîü'l- Fudalâ II-III s. 660.

3.1.40. Kûsec Kırımî Mehmed Efendi

Mehmed Efendi Kırım doğumlu olup, babası Yusuf Efendi'dir. Tahsil için İstanbul'a gelerek Sultan Bayezîd Hân Medresesi'nde eğitim görmüş ve 1116/1705 yılında Şeyhülislâm Başmakçızâde Seyyid Ali Efendi'den mülazım olmuştur. Adet olduğu üzere devr-i medaris ederek kırk akçe medreseden mazul olduktan sonra Valide Sultan kethüdası Mehmed Paşa'ya intisap ederek paşanın imametini yapmıştır. Daha sonra sırasıyla, 1122/1711'de Pirinçi Sinan Medresesi'nde, 1127/1715'de Habbaziyye Medresesi'nde, 1130/1718'de Kanlıca'daki İskender Paşa Medresesi'nde, 1133/1721'de Zeyni Çelebi Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Kırımî Mehmed Efendi, 1138/1726 yılının Ağustos ayının son gününde vefat etmiş ve medreseden kalan görevleri Cedide-i Osman Paşa Medresesi müderrisi olan Müderriszâde Mustafa Efendi'ye verilmiştir.

Kûsec Kırımî Mehmed Efendi, “Valide Sultan Kethüdası İmamı Kûsec Kırımî Mehmed Efendi” ismiyle tanınmıştır. *Vekayîü'l- Fudalâ*'da Kırımî Mehmed Efendi'nin şeriatın hükümlerine uygun hareket eden, dindar ve derviş yaratılışlı bir zat olduğu bilgisi verilmiştir.²³⁷

Tablo 41: Kûsec Kırımî Mehmed Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
İmam Müderris	(d.t. ?) Kırım	1138/1726-29 Ağustos İstanbul	Sultan III. Ahmed
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Pirinçi Sinan Medresesi (1711)	İbadzâde Seyyid Abdullah Efendi	Hısn-ı Mansurîzâde Mehmed Emîn Efendi	
Habbaziyye Medresesi (1715)	Çalık Ahmed Paşa İmamı Hüseyin Efendi	?	
İskender Paşa Medresesi (1718)	Abdurrahim Ziya Efendi	?	
Zeyni Çelebi Medresesi (1721)	Abdurrahim Ziya Efendi	Müderriszâde Mustafa Efendi	

3.1.41. Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi

Yahya Efendi, 1050/1640 tarihinde doğmuş olup, Sultan IV. Mehmed devri ulemâsından Tatar Abdullah Efendi'nin oğludur. Yahya Efendi, devrinin ulemâsından ilim tahsil edip, 1073/1663 yılında Sadr-ı Rum Kadrî Efendi'den mülazım olmuş ve devr-i medaris ederek kırk akçe medreseden mazul iken 1085/1675 yılının Aralık ayında ilk görev yeri olan Hacı İlyas Medresesi müderrisliğine

²³⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayîü'l- Fudalâ* II-III, ss. 595, 390; Kösec Mehmed Efendi, müderris kimliğinin yanında müziğe de ilgi duymuş ve Atpazan Şeyhi Şumnu Osman Fazli'nin sözleri üzerine ilahi ezgilemiştir. Gültekin Oransay, “Yayınlanmış Türk Din Musikisi Sözlü Anıtlarının Ezgileycileri”, **İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları, S. 3, Ankara, 1997, s. 162.

atanmıştır. Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi daha sonra sırasıyla, Karabaş Ağa Medresesi, Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi, Koca Mustafa Paşa Medresesi, Sahn-ı Semaniyye Medresesi, Hangah Medresesi, Kasım Paşa Medresesi, Süleymaniye Medresesi, İsmihan Sultan Medresesi, Sultan Ahmed Han Medresesi ve Darü'l Hadis-i Süleymaniye'de görevlendirilmiştir. Müderrislik hizmetlerinden sonra meslek hayatına kadılık yaparak devam eden Yahya Efendi, 1114/1702 yılının Eylül ayında Selanik kadılığına getirilmiş ve 1116/1704'de görevinden azledilmiştir. Azlinden sonra 1120/1709 yılında Galata kadılığına ardından 1125/1714 yılında Başmakçızâde Seyyid Abdullah Efendi yerine Mısır Zatü'l-ehram kadılığına tayin edilmiştir. Daha sonra birçok önemli bölgede çeşitli hizmetlerde bulunmuş ve yüksek arpalıklı kazalar kendisine tahsis edilmiştir. Yahya Efendi, seksen bir yaşlarında iken 1131/1719 yılının kış aylarında vefat etmiştir. Cenaze namazı Fatih Sultan Mehmed Hân Camî'de kılındıktan sonra Edirnekapi haricinde bulunan Sırt Tekke'de defnedilmiştir.

Vekayii'l- Fudalâ'da, Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi'den, âlimlerin yolunu takip eden, takva sahibi, emsalerinden yüksek ilme sahip, yumuşak huylu ve dürüstlüğüyle tanınan, mütevazı bir zat olarak bahsedilmiştir.²³⁸

Tablo 42: Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Müderriş Kadı	1050/1640 ?	1131/1719- Şubat/Mart İstanbul/ Sırt Tekke	Sultan III. Ahmed
Görev Yerleri	Kendisinden Önce Görevde Olan Şahsiyetler	Kendisinden Sonra Tayin Edilen Şahsiyetler	
Hacı İlyas Medresesi (1675)	Çavuşzâde Hüseyin Efendi	Keçeciler İmamı Damadı Hasan Efendi	
Karabaş Ağa Medresesi (1681)	Beyazîzâde Tabîî Abdülkadir Efendi	?	
Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi (1682)	Çavuşzâde Hüseyin Efendi	Şeyhi Mehmed Efendi	
Koca Mustafa Paşa Medresesi (1685)	Trabzonî Mehmed Efendi	Celeb Halil Efendi	
Sahn-ı Semaniyye Medresesi (1688)	Musahib Paşa Hocası İbrahim Efendi	Celeb Hüseyin Efendi	
Hangah Medresesi (1689)	Celeb Hüseyin Efendi	Esadzâde İmamı Mehmed Efendi	
Kasım Paşa Medresesi (1691)	Rodosî Ebubekir Efendi	Kevakibizâde Veliyyüddin Efendi	
İsmihan Sultan Medresesi (1694)	Trabzonî Hasan Efendi	Hekimbaşızâde Yahya Efendi Mahdumı Mehmed Efendi	

²³⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayii'l- Fudalâ* II-III, ss. 485-487; Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi'nin tayin bilgileri için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayii'l- Fudalâ* II-III, ss. 10, 87, 124, 145, 226, 309, 310, 376, 389, 395, 397, 409, 444, 446, 448, 507, 511, 513, 517, 565, 591, 619, 635, 646; Abdülkadir Özcan tarafından hazırlanan *Vekayii'l- Fudalâ* (II-III)'nın indeksinde, Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi'nin Mekke kadısı olduğu bilgisi bulunmaktadır. Fakat metinler içinde Kuzat-ı Mekke başlıkları arasında, Yahya Efendi'nin Mekke kadısı olduğuna dair bir bilgi tespit edilememiştir. Detaylı bilgi için bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayii'l- Fudalâ* II-III, indeks içinde, s. 123.

Tablo 42: (Devamı)

Kendisine Tahsis Edilen Arpalıklar²³⁹	Önceki Sahibi	Sonraki Sahibi
Sultan Ahmed Han Medresesi (1698)	Çeşmîzâde Abdülkerim Efendi	Şeyhülislâm Mahmud Efendi
Süleymaniye Medresesi (1699)	Sahhaf Şeyhzâde Seyyid Mehmed Efendi	?
Darü'l Hadis-i Süleymaniye (1703)	Uşşakîzâde Seyyid Abdullah Efendi	?
Selanik Kadılığı (1704)	Uşşakîzâde Seyyid Abdullah Efendi	Abdurrahimzâde Ahmed Efendi Hamidzâde Abdullah Efendi
Galata kadılığı (1709)	Mukimzâde Abdurrahman Efendi	Gelibolulu Mektubî Osman Efendi
Mısır Zatü'l-ehram kadılığı (1714)	Başmakçızâde Seyyid Abdullah Efendi	Feyzullah Efendi
Mudurnu Kazası Arpalığı (1710)	Tevfikîzade Mehmed Efendi	Davutzâde İbrahim Efendi
Balya Kazası Arpalığı (1711)	İsmail Efendi	Davutzâde İbrahim Efendi
Harmencik ve Krenye Kazaları Arpalığı (1715)	Seyyid Zeynûlabidin Efendi	Vardârî Şeyhzâde Mehmed Efendi
Havâss-ı Mahmud Paşa Kazası Arpalığı (1715)	Şemszâde Mustafa Efendi	Beyazîzâde Hamid Efendi
Cisr-i Ergene (Uzunköprü) Kazası Arpalığı (1718)	Dürri Mehmed Efendi	Şaban Köse Efendi
Istrava (Ostrova) Kazası Arpalığı (1718)	?	Kavukzâde Seyyid Mustafa Efendi

3.1.42. Selim Girây Han (Selimî)

Selim Giray, Kırım hanı Bahadır Giray Han'ın oğludur. 1082/1672 yılında Âdil Giray yerine Kırım Hanlığı tahtına geçmiş ve 1088/1678 yılında azledilince yerine Murad Giray Hân, Kırım han'ı seçilmiştir. Selim Giray, 1095/1684'te ikinci kez hanlık tahtına geçmiş fakat 1102/1691 yılında deniz yoluyla hacc görevini yerine getirmeye karar verince tahttan kendi isteğiyle feragat etmiş ve yerine Saadet Giray Hân, Kırım hanı olmuştur. Selim Girây Hân, 1104/1693'te Safa Giray yerine tekrar Kırım hanlığı tahtına layık görülmüştür. Bir süre tahtta kaldıktan sonra 1110/1699 yılında ikinci kez hacca gitmeye niyet etmiş ve yerine büyük oğlu Devlet Giray Hân'a Kırım tahtını devretmiştir. Selim Giray, 1114/1703 yılında halefi ve oğlu Devlet Giray Hân yerine dördüncü kez tahta geçmiş ve iki yıl kadar devam ettirdiği hanlık görevinin ardından 1116/1705 yılında vefat etmiştir. Kendisinden sonra yerine Kırım tahtına ikinci oğlu Gazi Giray Hân geçmiştir.

²³⁹ Arpalık: Osmanlı Devleti'nde, devlet memurlarına hizmette bulundukları sürede maaşlarına ilave olarak ve görevden ayrıldıktan sonra bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilen gelir için kullanılan terimdir. Cahit Baltacı, "Arpalık", **TDV İslâm Ansiklopedisi** içinde, c.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 392.

Şeyhî Mehmed Efendi, Selim Giray'ın, ilmiyle meşhur, cömert ve kerem sahibi, şefkatli ve merhametli, yumuşak mizacıyla bilinen bir zat olduğunu belirtmiştir. *Vekayii'l- Fudalâ*'da Selim Giray Han'ın şiirlerinden verilen bir beyit şöyledir;

“Bir kanlı su ki dâde-i terden zuhur eder
Bir çeşmedir ki dâğ-ı ciğerden zuhûr eder”²⁴⁰

Tablo 43: Selim Girây Han (Selimî)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Görev Yerleri	Devri
Kırım Hanı Şair	(d.t. ?) Kırım/Bahçesaray	1116/1704- 14 Aralık Kırım Bahçesaray/ Han Camii	Kırım Hanı 1671-1677 1684-1691 1692-1699 1702-1704	Sultan III. Ahmed

3.1.43. Şahin Giray (Şâhî)

Şahîn Giray, Hacı Selim Giray Hân'ın oğludur. Kırım hanedan mensubu olarak iyi bir eğitim almış ve “Şahî” mahlasıyla şiirler yazmıştır. 1224/1713 yılında Yanbolu'da vefat etmiştir. *Vekayii'l- Fudalâ*'da yer verilen şiirinden birkaç beyit şöyledir;

²⁴⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayii'l- Fudalâ* II-III, s.466; Selim Giray, 1040/1631 yılında Bahçesaray'da doğdu ve 1671-1704 yılları arasında dört defa Kırım Hanlığı tahtına geçti. Osmanlı Devleti ile yakın ilişkilerde bulunup, Osmanlı ordusu ile birlikte Lehistan seferine katılarak, Kamançe'nin alınmasında büyük hizmetleri olmuştur. Ayrıca Lehistan ile yapılan barış görüşmelerinde ara buluculuk yaparak Bucaş Antlaşmasını (1083/1672) imzalamıştır. (Uzun) İbrâhim Paşa ile birlikte Çehrin Kalesi'nin zaptı için görevlendirildiğinde istenilen başarıyı sağlayamayınca Kırım Hanlığı tahtından alınarak Rodos'a sürgün edilmiştir. İkinci kez Kırım Hanlığı tahtına geçtiğinde Ruslara karşı önemli ölçüde başarılar kazanmış fakat kendisinin İstanbul'a gittiği esnada Lehistan ve Rus kuvvetlerinin Kırım'a saldırı hazırlıkları planlarının duyulması üzerine, Kırım'ı boş bıraktığı öne sürülerek kendisine karşı gelen eleştiriler dolayısıyla görevinden kendi isteğiyle ayrılmıştır. Kırım Hanlığı tahtında Saadet Giray'ın bulunduğu esnada Tatar asilzâdelerinin isteği üzerine Selim Giray, üçüncü kez Kırım Hanı olmuş ve üçüncü hanlık döneminde Osmanlı Devleti ile Avusturya-Rusya arasında yaşanan savaşlarda Osmanlı ordusunu desteklemiştir. İstanbul yönetiminde yaşanan düzensizlikler ve Sırların ihaneti gibi etkenler dolayısıyla beklenen başarı kazanılamadıysa da 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşmasında, Selim Giray, büyük rolü olmuştur. Aynı yıl ilerleyen yaşının etkisiyle kendi isteğiyle Kırım Hanlığı tahtından feragat ederek Edirne'ye yerleşti. Daha sonra Devlet Giray'ın hanlık döneminde kendisinin Ruslar ve Lehliler ile yapılan anlaşmalara aykırı hareket edeceği endişesiyle tahttan indirilerek yerine dördüncü kez, Selim Giray, Kırım hanı oldu. İki yıl kadar Kırım Han'ı olarak hizmet ettikten sonra 14 Aralık 1704 tarihinde vefat etti ve Bahçesaray'da Han Camii hazîresine defnedildi. H. Mustafa Eravcı, “Selim Giray”, **TDV İslâm Ansiklopedisi** İçinde, c. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 428-429; Selim Giray'ın Kırım Hanları arasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Kendisi Osmanlı sultanları ve vezirleri tarafından saygı görüp, sevilen bir şahsiyet olmuştur. Osmanlı padişahlarından IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed devirlerinde yaşamış ve her birinden iltifat görmüştür. Osmanlı Devleti'nin ordusunu destekleyerek çeşitli seferlerde önemli görevler üstlenmiştir. Ünlü Divan şairi Öziçeli Sabit Efendi, *Gazavatname* isimli eserinde Selim Giray'ın savaşlarda gösterdiği başarısına yer vermiştir. Cemal Kurnaz, Halil Çeltik, Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S .6, 1998, s. 680; Mehmed Tahir Bey, Kırım Müellifleri, s. 26. Aynı zamanda “Selimî” mahlasıyla şiirler yazdığı bilinen Selim Giray, Arapça ve Farsçayı'da iyi derecede bilmektedir. Kırım Hanları arasındaki ilk ve tek hac görevini yerine getiren Selim Giray, hafız olup Mevlevî tarikatına mensuptur. Mesnevi'nin tamamını ezberlemiş ve Hâfız Post, İtrî gibi sanatçıları himayesine almıştır. Hâlim Giray, a.g.e., s. 23; Eğitim ve kültüre de oldukça kıymet veren Selim Giray, Bahçesaray'daki Hansaray'a bir kütüphane kazandırmış ve bir vakıf kurarak vakfın gelirlerini Ulaklı köyünde inşa ettirdiği cami ve medresenin giderlerine vakfetmiştir. Gür, a.g.e., s. 438.

“Gidip murg-ı dilim eğlendi kaldı zülfi bağında
Dolaşmışdır şikenc-i turre-i tarrara besbelli
Güzeller mâ'il-i ağyâr u güller mübtelâ-yı hâr
Budur bâ'is-i efgan Şâhi-i gam-hâra besbelli”²⁴¹

Tablo 44: Şahin Giray (Şâhî)

Mesleği	Doğum Tarihi ve Yeri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Kırım Hanlığı Hanedan Mensubu Şair	(d.t. ?) Kırım/Bahçesaray	1224/1713 Yanbolu	Sultan III. Ahmed

3.1.44. Kefevî Mehmed Efendi (Lâyh)

Mehmed Efendi, Kefe doğumludur. Kefe'den İstanbul'a göç ettiğinde meşhur hattat Ağa kapılı İsmail Efendi'den sülüs ve nesih dersleri ile devrin ileri gelen âlimlerinden ilim dersleri almıştır. Daha sonra Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın imametini yapmış ve 1106/1695 yılında İstanbul medreselerinden birinde müderris olmuştur. Mehmed Efendi, müderrislik vazifesinin ardından Mekke kadılığına tayin edilmiştir. 1164/1751 yılında vefat etmiş ve Topkapı haricinde bulunan kabristanlardan birinde defnedilmiştir. Kefevî Mehmed Efendi'nin, aynı zamanda “Layih” mahlasıyla yazdığı şiirlerini topladığı bir *Divan*'ı vardır.²⁴²

Tablo 45: Kefevî Mehmed Efendi (Lâyh)

Mesleği	Doğum Yeri ve Tarihi	Ölüm Tarihi ve Yeri	Eserleri	Devri
Müderris Kadı Hattat	(d.t. ?) Kırım	1164/1751-25 Şubat İstanbul	<i>Divan</i>	Sultan I. Mahmud
Görev Yerleri	İstanbul Medreselerinin Birinde Müderris (1695)		Mekke Kadılığı	

3.1.45. Kefevî Mehmed Efendi (Fâzıl)

Tekmiletü'ş-Şakâik fi Hakk-ı Ehli'l Hakaik'te hakkında oldukça kısıtlı bilgiler bulunan Kefevî Mehmed Efendi “Fazıl-ı Kefevî” ismiyle tanınmaktadır. Kudüs Kadılığı yapmış ve 1170/1757

²⁴¹Şeyhî Mehmed Efendi, Vekayiü'l- Fudalâ II-III, s. 371; Süleyman Gür tarafından yapılan taramalar neticesinde Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Konya İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 3739 arşiv numarasında, Şahin Giray adına kayıtlı olan *Tuti-name* isimli edebiyat alanında yazılmış bir eser tespit edilmiştir. Fakat bu eserin Şahin Giraylardan hangisine ait olduğu henüz belirlenememiştir. Gür, Kırım Kitabı, s. 444.

²⁴² Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü'ş-Şakâik fi Hakk-ı Ehli'l Hakaik*, (Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri İçinde), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı yayınları, İstanbul, 1989, ss. 174-175; Mehmed Süreyyâ Bey, Lâyh Mehmed Efendi'nin 1141/1728'de Edirne, 1145/1732'de Mekke, 1147/1735 ve 1153/1740'da İstanbul kadısı, 1157/1744'de Anadolu kazaskeri olduğu bilgisiyle birlikte Mehmed Lâyh Efendi'nin vefat tarihini 1159/1746 olarak vermektedir. Aynı zamanda Şükrullah ve Ahmed Fevzi isimlerinde iki oğlu olduğunuda eklemektedir. Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmanî/4, s. 278.

senesinde vefat etmiştir. Telif ettiği bir eseri olduğu bilinmekle birlikte eser hakkında malumat yoktur.²⁴³

Tablo 46: Kefevî Mehmed Efendi (Fâzıl)

Mesleği	Doğum Yeri ve Tarihi	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Kadı Müellif	(d.t. ?) Kefe/?	1170/1757 ?	Sultan III. Osman
Görev Yerleri		Kudüs Kadısı	

3.1.46. Kefevî Seyyid Şeyh Ubdeyduh Efendi (Ubeyduh)

Ubdeyduh Efendi Kırımlıdır. Keramet sahibi evliyadan olduğu düşünülen, yaratılıştan gelen iyi huylara sahip bir zât-ı şeriftir. Beyoğlu'nda Ayas Paşa semtinde yaşamını devam ettiren Şeyh Ubdeyduh Efendi, 1145/1733 yılında vefat etmiştir. Ayas Paşa mezarlığının, Dereiçi ve Kazgancı tarafına bakan mahalinde defnedilmiştir. Kabri parmaklıklar ile çevrilidir.²⁴⁴

Tablo 47: Kefevî Seyyid Şeyh Ubdeyduh Efendi

Mesleği	Doğum Yeri ve Tarihi	Ölüm Tarihi ve Yeri	Devri
Şeyh	(d.t. ?) Kırım	1145/1733 İstanbul/ Beyoğlu	Sultan I. Mahmud

3.2. Şakâik-i Numâniyye ve Zeyillerinde Bulunan Kırımlı Ulemâ Hakkında Genel Değerlendirme

3.2.1. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemâ

Şakâik-i Numâniyye'nin Mecdî Mehmed Efendi tercümesi *Hadaiku's-Şakâik* ve zeyillerinden Nevizâde Atâî'nin *Hadaiku'l-Hakâik fî Tekmiletü's-Şakâik*, Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekayii'l-Fudalâ I-II-III*, Fındıklılı İsmet Efendi'nin *Tekmiletü's-Şakâik fî Hakk-ı Ehli'l- Hakâik*'inde toplamda 46 Kırımlı ulemânın biyografisi tespit edilmiştir. Bu âlimlerden ikisi 15. yüzyıl, yedisi 16. yüzyıl, yirmi dördü 17. yüzyıl ve on üçü 18. yüzyıl ulemâsıdır. Söz konusu ulemânın ikisinin biyografisi *Hadaiku's-Şakâik*'in altıncı tabakasında; on dört tanesi *Hadaiku'l-Hakâik*'in, onuncu, on ikinci, on üçüncü, on dördüncü ve on altıncı tabakasında; yirmi yedi tanesi *Vekayii'l-Fudalâ*'nın,

²⁴³ Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şakâik fî Hakk-ı Ehli'l Hakaik*, s. 175.

²⁴⁴ Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü's-Şakâik fî Hakk-ı Ehli'l Hakaik*, s. 371-372; Şeyh Ubdeyduh Efendi'nin mezar taşının kitabe metni şöyledir: “*merhûm ve mağfûr / es-Seyyid ‘Ubeyduh / Efendi el-Kırımlî / rûhiyün el Fâtîha / sene 1145*”. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Küçükkaya, **Galata Mevlevihanesi Mezar Taşları (Katalog-Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırkkale, 2019, s. 122.

on yedinci, on sekizinci, on dokuzuncu, yirminci, yirmi ikinci ve yirmi üçüncü tabakasında; üç tanesi ise *Tekmiletü's-Şakâik*'te bulunmaktadır.

Şakâik ve zeyilleri'nde âlimlerin biyografileri vefat ettiği devrin padişahına ait tabakalarda verilmiştir. Bu bilgiyle tespit edilen 46 Kırmılı âlimin ikisi Osmanlı padişahlarından Sultan II. Murad, üçü Sultan I. Süleyman, ikisi Sultan III. Murad, ikisi Sultan III. Mehmed, dördü Sultan I. Ahmed, üçü Sultan II. Osman, beşi Sultan IV. Murad, altısı Sultan IV. Mehmed, ikisi Sultan I. İbrahim, üçü Sultan II. Mustafa, biri Sultan II. Süleyman, onu Sultan III. Ahmed, biri Sultan III. Osman ve ikisi Sultan I. Mahmud dönemlerinde vefat etmişlerdir.

Tablo 48: Şakâik ve Zeyillerinde Kırmılı Ulemânın Listesi

İsim	Yüzyıl	Bulunduğu Eser	Tabaka	Padişah Devri
Mevlânâ Şerefüddîn bin Kemâl-i Kırımı	15.yüzyıl	Hadaiku's-Şakâik	6. Tabaka	II. Murad
Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımı	15.yüzyıl	Hadaiku's-Şakâik	6. Tabaka	II. Murad
Şeyh Ebûbekr el-Kefevî	16.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	10. Tabaka	I. Süleyman
Kefevî Mahmûd Efendi	16.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	12. Tabaka	III. Murad
Şeyh İbrâhîm Kırımı	16.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	12. Tabaka	III. Murad
Şeyh Muzafferüddîn Kırımı	16.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	10. Tabaka	I. Süleyman
Şeyh Alâeddîn Ali Kefevî	16.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	10. Tabaka	I. Süleyman
Kefeli Mustafa Çelebi	16.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	13. Tabaka	III. Mehmed
Kefevî Hüseyin Çelebi	16.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	13. Tabaka	III. Mehmed
Şeyh Mehmed el-Kırımı	17.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	14. Tabaka	I. Ahmed
Tatar İsâ Efendi	17.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	16. Tabaka	II. Osman
Kefevî Hüseyin Çelebi (De'bi)	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	17. Tabaka	IV. Murad
Fetvâ Emîni Çolak Mustafa Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	17. Tabaka	IV. Murad
Hattat Tatar Abdurrahman Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	19. Tabaka	IV. Mehmed
Kefevî Hüseyin Efendi (Kedi Hüseyin)	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	19. Tabaka	IV. Mehmed
Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	18. Tabaka	I. İbrahim
Kefevî Seyyid Ebu'l-Beka Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	19. Tabaka	IV. Mehmed
Kefevî Seyyid Mehmed Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	19. Tabaka	IV. Mehmed
Kefevî Abdülkerîm Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	17. Tabaka	IV. Murad
Tatar Abdullâh Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	22. Tabaka	II. Mustafa
Tatar Derviş Efendi	17.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	16. Tabaka	II. Osman
Şeyh Feyzî Efendi	17.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	14. Tabaka	I. Ahmed
Kefeli Mustafa Çelebi	17.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	14. Tabaka	I. Ahmed
Akkirmanî Turmuş Dede	17.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	14. Tabaka	I. Ahmed
Akkirmânî Ali Çelebi	17.yüzyıl	Hadâ'iku'l-Hakâ'ik	16. Tabaka	II. Osman
Kefevî Abdürrahîm Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	19. Tabaka	IV. Mehmed
Tatar Ahmed Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	19. Tabaka	IV. Mehmed
Bahadır Giray	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	18. Tabaka	I. İbrahim
Saadet Giray	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	17. Tabaka	IV. Murad

Tablo 48: (Devamı)

İsim	Yüzyıl	Bulunduğu Eser	Tabaka	Padişah Devri
Tatar Abdullah Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	17. Tabaka	IV. Murad
Kırımî Abdülhâlim Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	22. Tabaka	II. Mustafa
Kırımî Murtaza Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	22. Tabaka	II. Mustafa
Kırımî Sefer Efendi	17.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	20. Tabaka	II. Süleyman
Tatar Abdurrahman Efendi	18.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	23. Tabaka	III. Ahmed
Kırımî Abdurrahman Efendi	18.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	23. Tabaka	III. Ahmed
Kırımî Abdünnâfi Efendi	18.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	23. Tabaka	III. Ahmed
Kefevî Salih Efendi	18.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	23. Tabaka	III. Ahmed
Kırımî Seyyid Feyzullah Efendi	18.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	23. Tabaka	III. Ahmed
Tatar Hoca Mehmed Efendi	18.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	23. Tabaka	III. Ahmed
Kûsec Kırımî Mehmed Efendi	18.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	23. Tabaka	III. Ahmed
Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi	18.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	23. Tabaka	III. Ahmed
Selim Girây	18.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	23. Tabaka	III. Ahmed
Şahin Giray	18.yüzyıl	Vekayü'l- Fudalâ	23. Tabaka	III. Ahmed
Kefevî Mehmed Efendi (Lâyh)	18.yüzyıl	Tekmiletü's-Şakâik	-	I. Mahmud
Kefevî Mehmed Efendi (Fâzıl)	18.yüzyıl	Tekmiletü's-Şakâik	-	III. Osman
Kefevî Seyyid Şeyh Ubdeyduh Efendi	18.yüzyıl	Tekmiletü's- Şakâik	-	I. Mahmud

3.2.2. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Doğum ve Ölüm Bilgileri

Şakâik ve Zeyilleri'nde biyografileri tespit edilen 46 Kırımlı ulemânın doğum yerleri Kırım merkez olmak üzere Kefe, Akkirman, Akyarlar ve Bahçesaray şehirleri olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu ulemânın doğum tarihleri hakkında bilgiler kısıtlı iken devlet kademelerinde görev yapmaları hasebiyle vefat tarihleri ve vefat yerlerinin bilgilerine ulaşılabilmektedir. Kırım'dan başta eğitim olmak üzere çeşitli nedenler ile birçoğu İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin şehirlerine göç eden ulemânın büyük bir kısmı tekrar memleketlerine dönmeyerek, Osmanlı şehirlerinde yaşamlarına devam etmişler ve birçoğu İstanbul'da vefat etmiştir.

Tablo 49: Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Doğum ve Ölüm Bilgileri

İsim	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Ölüm Yeri	Ölüm Tarihi
Mevlânâ Şerefüddîn bin Kemâl-i Kırımî	Kırım	?	İstanbul/Edirne	847/1444
Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımî	Kırım	?	İstanbul/Bursa	879/1475
Şeyh Ebûbeker el-Kefevî	Kefe	926/1520	İstanbul/Sinop	989/990-1581/1582
Kefevî Mahmûd Efendi	Kefe	?	İstanbul	990/1583
Şeyh İbrâhîm Kırımî	Kırım	?	İstanbul	1593
Şeyh Muzafferüddîn Kırımî	Kırım	?	Ankara	971/1564
Şeyh Alâeddîn Alî Kefevî	Kefe	?	Kefe	970/1563
Kefeli Mustafa Çelebi	Kefe	?	İstanbul	1005/1597

Tablo 49: (Devamı)

İsim	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Ölüm Yeri	Ölüm Tarihi
Kefevî Hüseyin Çelebi	Kefe	?	Edirne/Kudüs	1010/1602
Şeyh Mehemed el-Kırımî	Kırım	?	Varna	1018/1610
Tatar İsâ Efendi	?	?	?	1031/1622
Kefevî Hüseyin Çelebi (De'bi)	Kefe	?	?	1049/1640
Fetvâ Emîni Çolak Mustafa Efendi	Kırım	?	Manisa	1045/1636
Hattat Tatar Abdurrahman Efendi	Kırım	?	?	1083/1672
Kefevî Hüseyin Efendi (Kedi Hüseyin)	Kefe	?	?	1087/1676
Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi	Kefe	?	Kefe	1054/1645
Kefevî Seyyid Ebu'l-Beka Efendi	Kefe	1020/1612	İstanbul	1095/1684
Kefevî Seyyid Mehemed Efendi	Kefe	?	?	1082/1672
Kefevî Abdülkerim Efendi	Kefe	?	İstanbul	1049/1640
Tatar Abdullâh Efendi	Kırım	?	?	1083/1672
Tatar Derviş Efendi	?	?	İstanbul	1031/1622
Şeyh Feyzi Efendi	Kefe	?	?	?
Kefeli Mustafa Çelebi	Kefe	?	Kefe	1021/1612
Akkirmanî Turmuş Dede	Akkirman	?	İstanbul	1603/1617
Akkirmânî Alî Çelebi	Akkirman	?	?	1030/1621
Kefevî Abdürrahim Efendi	Kefe	?	?	1062/1652
Tatar Ahmed Efendi	Kırım	?	İstanbul	1083/1673
Bahadır Giray	Kırım	?	Kırım	1051/1642
Saadet Giray	Kırım	?	Kırım	1045/1635
Tatar Abdullah Efendi	Kırım	?	İstanbul	1111/1699
Kırımî Abdülhâlim Efendi	Kırım	?	Yenbu/Suudi Arabistan	1110/1699
Kırımî Murtaza Efendi	Kırım	?	İstanbul	1110/1699
Kırımî Sefer Efendi	Kırım	?	Manisa	1099/1688
Tatar Abdurrahman Efendi	Kırım	?	Filibe	1121/1710
Kırımî Abdurrahman Efendi	Kırım	?	İstanbul	1123/1711
Kırımî Abdünnâfi Efendi	Kırım	?	İstanbul	1115/1704
Kefevî Salih Efendi	Kefe	?	İstanbul	1137/1725
Kırımî Seyyid Feyzullah Efendi	Kırım	?	İstanbul	1127/1715
Tatar Hoca Mehemed Efendi	Kırım	?	Edirne	1128/1716
Küsec Kırımî Mehemed Efendi	Kırım	?	İstanbul	1138/1726
Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi	?	1050/1640	İstanbul	1131/1719
Selim Girây	Kırım	?	Kırım	1116/1704
Şahin Giray	?	Kırım	Yanbolu/Bulgaristan	1224/1713

Tablo 49: (Devamı)

İsim	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Ölüm Yeri	Ölüm Tarihi
Kefevî Mehmed Efendi (Lâyih)	Kırım	?	İstanbul	1164/1751
Kefevî Mehmed Efendi (Fâzıl)	Kefe	?	?	1170/1757
Kefevî Seyyid Şeyh Ubdeyduh Efendi	Kırım	?	İstanbul	1145/1733

3.2.3. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Meslekleri

Şakâik ve Zeyilleri'nde biyografileri tespit edilen 46 Kırımlı ulemânın ikisi molla, onu şeyh, yirmi dördü müderris, ikisi imam, on dördü kadı, ikisi hattat, onu şair, dördü müftü, biri musikişinas, biri yeniçeri, biri tacir, dördü müfessir, dördü vaiz, ikisi derviş, ikisi fakih ve biri muhaddistir.

Tablo 50: Şakâik ve Zeyillerinde Bulunan Kırımlı Ulemânın Meslekleri

İsim	Meslek
Mevlânâ Şerefüddîn bin Kemâl-i Kırımî	Molla
Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımî	Müderris, Müfessir, Fakih
Şeyh Ebûbekr el-Kefevî	Şeyh, Tacir
Kefevî Mahmûd Efendi	Kadı, Müderris, Emval müfettişi, Müellif
Şeyh İbrâhîm Kırımî	Şeyh, Müfessir
Şeyh Muzafferüddîn Kırımî	Şeyh
Şeyh Alâeddîn Alî Kefevî	Şeyh, Vâiz, Müfessir, Muhaddis
Kefeli Mustafa Çelebi	Şeyh, Müderris
Kefevî Hüseyin Çelebi	Müderris, Kadı, Musikişinas, Şair
Şeyh Mehmed el-Kırımî	Şeyh, Vâiz, Müfessir
Tatar İsâ Efendi	Şeyh, Vâiz
Kefevî Hüseyin Çelebi (De'bi)	Şair, Yeniçeri
Fetvâ Emîni Çolak Mustafa Efendi	Fakih, Fetva Emîni, Müderris, Müftü
Hattat Tatar Abdurrahman Efendi	Müderris, Hattat
Kefevî Hüseyin Efendi (Kedi Hüseyin)	Müderris, Haremeynû's-şerîfeyn müfettişi
Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi	Kadı, Müftü, Şair
Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi	Kadı, Müftü, Müderris
Kefevî Seyyid Mehmed Efendi	Şair, Derviş
Kefevî Abdülkerîm Efendi	Kadı, Şair
Tatar Abdullâh Efendi	Müderris, Kadı
Tatar Derviş Efendi	Şeyh, Vâiz
Şeyh Feyzî Efendi	Şeyh, Şair
Kefeli Mustafa Çelebi	Müderris, Müftü
Akkirmanî Turmuş Dede	Derviş
Akkirmânî Alî Çelebi	Müftü

Tablo 50: (Devamı)

İsim	Meslek
Kefevî Abdürrahîm Efendi	Müderres
Tatar Ahmed Efendi	Müderres, İmam
Bahadır Giray	Kırım Hanı, Şair
Saadet Giray	Kırım Hanı, Şair
Tatar Abdullah Efendi	Müderres
Kırımî Abdülhâlim Efendi	Müderres, Kadı, Müfettiş
Kırımî Murtaza Efendi	Müderres
Kırımî Sefer Efendi	Müderres
Tatar Abdurrahman Efendi	Müderres, Kadı
Kırımî Abdurrahman Efendi	Müderres
Kırımî Abdünnâfi Efendi	Müderres
Kefevî Salih Efendi	Kadı, Müfettiş
Kırımî Seyyid Feyzullah Efendi	Müderres, Kadı, Molla
Tatar Hoca Mehmed Efendi	Müderres, Kadı
Kûsec Kırımî Mehmed Efendi	İmam, Müderres
Tatar Abdullahzâde Yahya Efendi	Müderres, Kadı
Selim Girây	Kırım Hanı, Şair
Şahin Giray	Kırım Hanlığı Hanedan Mensubu, Şair
Kefevî Mehmed Efendi (Lâyih)	Müderres, Kadı, Hattat
Kefevî Mehmed Efendi (Fâzıl)	Kadı, Müellif
Kefevî Seyyid Şeyh Ubdeyduhah Efendi	Şeyh

3.2.4. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Müderreslik Yaptığı Medreseler

Osmanlı medreselerinde medreseler çoğunlukla bir müderresin mesuliyetinde olup müderresler, öğrencilerini başta ilmî liyakat ve kabiliyetleri olmak üzere bütün yönleriyle tanır ve okutabildiği derslerin eğitimini verdikten sonra kendisinden daha kıdemli bir âlime tavsiye ile gönderirdi. Her bir müderres kendi uzmanlık alanına göre bir ders okutur ve öğrencisi aynı derece dahilinde başka bir müderresten de farklı bir dersin eğitimini alırdı. Böylece öğrenciler bir ay müddetle bir senede *Haşiye-i tecrid* medresesine ait dersleri tamamlar ve oradan *Miftah* medresesine geçerek her dersi iki ay kadar müddetle okuyup seneyi tamamladıktan sonra *Kırkılı* medresesine geçer ve tüm dersleri okuduğuna dair müderreslerden bir belge alarak yükselerek *Sahn-ı semân* medresesine çıkardı.²⁴⁵

Şakâik ve Zeyilleri'nde biyografilerine yer verilen Kırımlı müderresler, ilk eğitimlerini memleketlerinin ulemâsından almış ve daha sonra eğitim derecelerini yükseltmek için İstanbul'a gelerek devirlerinin önde gelen âlimlerinden eğitim görmüşlerdir. Osmanlı medreselerinin eğitim

²⁴⁵ Mehmet İpşirli, "Osmanlı İstanbul'unda Geleneksel Eğitim ve Ulemâ", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Eğitim Bilim ve Teknoloji*, edt. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.S Yayınları, İstanbul, 2015, c. 9, s. 34; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2014, s. 20.

sistemine göre eğitimlerine devam edip çoğunluğu kırk akçelik²⁴⁶ medreselerden mezun olmuşlar ve çeşitli derecedeki medreselerde müderrislik görevinde bulunmuşlardır. Söz konusu *Kırklı (Telvih)* medreselerin müfredatlarındaki dersler Belâgat (Miftâh’ul-‘ulûm), Usûl-i Fıkıh (Tavzîh), Fıkıh (Sadru’şerîa, Meşârik) ve Hadis (Mesabîh)’dir.²⁴⁷

Aynı zamanda Kırımlı müderrislerin birçoğu “devr-i medâris” ederek eğitim kademelerini tamamlamışlardır ve böylece Osmanlı Devleti’nin birçok yerinde bulunan medreselerde müderrislik yaparak öğretim, bilim ve kültürü ülkenin her köşesine kadar götürmüşlerdir.²⁴⁸ Kırımlı müderrisler eğitimlerini tamamladıktan sonra yirmi, otuz, kırk, elli akçelik medreselerde ve en yüksek seviye olan altmış akçeli *Selâtin Medreseleri*’nde müderris olmuşlardır.

²⁴⁶ İstanbul’da Sahn-ı Seman ve Mûsıla-i Sahn medreseleri yapıldıktan sonra Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde bulunan medreselerde yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme ile medreseler aşağıdan yukarıya *Hâşiye-i Tecrid*, *Miftah*, *Kırklı*, *Hâriç*, *Dâhil* ve *Sahn-ı Seman* olarak beş kısma ayrılmıştır. *Hâşiye-i Tecrid* medreselerinin müderrislerinin yevmiyesi yirmi veya yirmi beş akçe, *Miftah* medreselerinin müderrislerinin yevmiyesi otuz veya otuz beş akçe, *Kırklı (Telvih)* medreselerinin müderrislerinin yevmiyesi kırk akçe, *Hâriç* medreselerinin müderrislerinin yevmiyesi elli akçedir. Uzunçarşılı, a.g.e. , s. 17.

²⁴⁷ Yekta Demiralp, **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1999, s.8.

²⁴⁸ Devr-i medâris; Müderrisin medreselerde aşağıdan yukarıya doğru dolaşmasına devr-i medâris denir. Müderrisler, devr-i medâris’e uyarak rütbe ve maaşta terfi etmek üzere, kendi kesimindeki başka bir şehrin üst dereceli bir medresesine nakledilir ve böylece her medresede bir ile üç yıl arasında vazife görerek yükselirlerdi. Aynı zamanda devr-i medâris ile müderrisler, Rumeli’nin pek çok yerinde dağılmış bulunan medreselerde vazife görerek, öğretim, bilim ve kültürü ülkenin uzak köşelerine kadar götürmekteydiler. M. Kemal Özergin, “Eski bir Rûznâme’ye göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974, ss. 265, 269.

Tablo 51: Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Müderrislik Yaptığı Medrese ve Zâviyelerin İsimleri²⁴⁹

Merzifon Medresesi /Amasya	Helvacıbaşı Medresesi /İstanbul
Mollâ Gürânî Medresesi /İstanbul	İncekara Medresesi /İstanbul
Küçük Ayasofya Zâviyesi /İstanbul	Mustafa Ağa Medresesi /İstanbul
Cafer Ağa Medresesi /İstanbul	Çivizâde Medresesi /İstanbul
Kasım Paşa Zâviyesi /İstanbul	Tahta Kadı Medresesi /İstanbul
Mahmud Paşa Medresesi /Edirne	Balî Efendi Medresesi /İstanbul
Fatıma Sultan Medresesi /İstanbul	Hûsrev Kethüdâ Medresesi /İstanbul
Şâh-ı Hûban Medresesi /İstanbul	Sekban Ali Medresesi /İstanbul
Mihrimah Sultan /İstanbul	İsmihân Sultân Medresesi /İstanbul
Sahn-ı Semaniye /İstanbul	Kara Mustafa Paşa Medresesi /İstanbul
Selimiye Medresesi /İstanbul	Hûb-yâr Medresesi /İstanbul
Süleymaniye Medresesi /İstanbul	Hâbbaziyye Medresesi /İstanbul
Hacı İbrahim Medresesi Akkirman	Revanî Çelebi Medresesi /İstanbul
Cezeri Kâsım Paşa Medresesi /İstanbul	Karabaş Ağa Medresesi /İstanbul
Haydar Paşa Medresesi /İstanbul	Salise-i Saray-ı Galata Medresesi /İstanbul
Hayreddin Paşa Medresesi /İstanbul	Zeyni Çelebi Medresesi /İstanbul
Ali Paşa-i Cedid Medresesi /İstanbul	Ûlâ-yı Mesih Paşa Medresesi /İstanbul
Hangâh Medresesi /İstanbul	Sinan Paşa Medresesi /İstanbul
Defterdar Yahya Efendi Medresesi /İstanbul	Ali Paşa Medresesi /İstanbul
Pirinççi Sinan Medresesi /İstanbul	Ahmed Paşa Medresesi /İstanbul
Gazanfer Ağa Medresesi /İstanbul	Tahta Kadı Medresesi /İstanbul

²⁴⁹ Kırımlı Ulemânın Müderrislik Yaptığı Medreselerden bazılarının dereceleri şöyledir; Papasoğlu Medresesi 20 akçelik, Cânâziyye Medresesi 25 akçelik, Helvacıbaşı Medresesi 25 akçelik, Hayreddin Paşa Medresesi 25 akçelik, Emre Hacı Medresesi 25 akçelik, Fatıma Sultan Medresesi 25 akçelik, Kirmasti Medresesi 25 akçelik, Zekerriyya Efendi Medresesi 40 akçelik, Rüstem Paşa Medresesi 40 akçelik, Murad Paşa-yı Atik Medresesi 40 akçelik, Kepenekçi Sinan Efendi Medresesi 50 akçelik, Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi 50 akçelik, Hüsrev Kethüdâ Medresesi 50 akçelik, Şâh-ı Huban Medresesi 50 akçelik, Zeyni Çelebi Medresesi 50 akçelik, Hatice Sultan Medresesi 50 akçelik, Cezeri Kasım Paşa Medresesi 50 akçelik, Mihrimah Sultan Medresesi 50 akçelik, Mahmud Paşa Medresesi 50 akçelik, Cafer Ağa Medresesi 50 akçelik, Mollâ Gürânî Medresesi 50 akçeliktir. Selatin medreselerinden Sahn-ı Seman (Fatih Medreseleri) vakfiyesi 50, Selimiye ve Süleymaniye Medreseleri ise kuruluşunu takriben 60 payelidir. Özergin, a.g.e., ss. 275-287; Medreselerin payeleri ve müderrisleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Gül, **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunların Arasında Darü'l-Hadislerin Yeri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997; *Şakâik-i Numâniyye ve Zeyilleri*'nde yer alan Kırımlı ulemânın çoğunluğunun memleketleri Kırım'da ilk eğitimlerini aldıktan sonra Osmanlı merkez şehirlerinde eğitimlerine devam ettikleri ve İstanbul başta olmak üzere Bursa ve Edirne'deki medreselerde görev alarak Osmanlı Devleti'nde yaşamlarına devam ettikleri görülmektedir. Fakat alanda yapılan çalışmalarda başta İstanbul olmak üzere Osmanlı Devleti'nin şehirlerinde eğitim alıp tekrar kendi topraklarına dönerek Kırım'da görev yapan ulemânın olduğu bilinmektedir. *Şakâik*'teki veriler Kırım ulemâsı bağlamında bu yönüyle eksik kalmaktadır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Derya Derin Paşaoğlu, "Tarih-i Said Giray'a Göre 18. Yüzyıl Kırım Hanlığı'nda Nogay Ulemaları", **Kırım'da İslâmî Eğitim: Tarihi Geçmişi ve Gelişim Yolları Konferansı (Zincirli Medresenin 515. Yılı ve kurucusu Mengli Giray Han'ın vefatının 500. Yıl dönümü münasebetiyle)**, Yalta/Kırım, Rusya, 10 - 13 Ekim 2015; Derya Derin, **Abdulgaffar Kırımî'nin Umdetü'l-Ahbâr'ına Göre Kırım Tarihi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003; Barbara Kellner-Heinkele, **Aus Den Aufzeichnungen des Said Giray Sultan**, Hamburg, 1975; Süleyman Gür, **Kırım Kitabı: Tarih, Ulemâ, Udeba, Şuara, Meşayih ve Müellifler**, Büyüyenay Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2022.

Tablo 51: (Devamı)

Sadi Efendi Medresesi /İstanbul	İsmihan Sultan Medresesi /İstanbul
Yusuf Paşa Medresesi /İstanbul	Hacı Hasanzâde Medresesi /İstanbul
Sâniye-i Mesih Paşa Medresesi /İstanbul	Zekeriyya Efendi Medresesi /İstanbul
Etmekcioğlu Medresesi /İstanbul	Rüstem Paşa Medresesi /İstanbul
Kepenekçi Sinan Efendi Medresesi /İstanbul	Hızır Çelebi Medresesi /İstanbul
Şahkulu Medresesi /İstanbul	Ayasofya-i Kadim Medresesi /İstanbul
Abdüsselâm Medresesi /İstanbul	Dersiyiye-i Mehmed Ağa Medresesi /İstanbul
Piri Paşa Medresesi /İstanbul	İsa Bey Medresesi /Bursa
Mehmed Paşa Medresesi /Bergos	Çoban Çavuş Medresesi /İstanbul
Hasan Efendi Medresesi /İstanbul	Dersiyiye-i İncekara Medresesi /İstanbul
Sultan Orhan Medresesi / Bursa	Kirmasti Medresesi /İstanbul
Sultan Murad Medresesi /Bursa	Emre Hacı Medresesi /İstanbul
Kasım Paşa Medresesi /İstanbul	Murad Paşa-yı Atik Medresesi /İstanbul
Hacı İlyas Medresesi /İstanbul	Şeyhülislâm Yahya Efendi Medresesi /İstanbul
Hüseyin Paşa Medresesi /İstanbul	Dizdariyye Medresesi /İstanbul
Şehzade Medresesi /İstanbul	Seyyid Abdülkadir Efendi Medresesi /İstanbul
Emir Fakîh Medresesi /Emürce	Süheyl Bey Medresesi /İstanbul
Cân bâziyye Medresesi /İstanbul	Kadı Abdülhâlim Medresesi /İstanbul
Hafız Paşa Medresesi /İstanbul	İskender Paşa Medresesi /İstanbul
Koca Mustafa Paşa Medresesi /İstanbul	Sultan Ahmed Han Medresesi /İstanbul
Ahmed Ağa Dersiyyesi /İstanbul	Muradiyye Medresesi / Bursa
Papasoglu Medresesi /İstanbul	Cafer Çelebi Medresesi /İstanbul
Havâs-ı Mahmud Paşa Medresesi /İstanbul	Buhariyye Medresesi /İstanbul
Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi /İstanbul	Ahi Çelebi Medresesi /Edirne
Mollâ Gürani Medresesi /İstanbul	Hatice Sultan Medresesi /İstanbul
Şeyhülislâm Muîd Ahmed Efendi Medresesi /İstanbul	Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi Medresesi /İstanbul
Şeyhülislâm Zekeriyya Efendi Medresesi /İstanbul	

3.2.5. Şakâik ve Zeyillerinde Kırimlı Ulemânın Kadılık ve Müftülük Görevinde Bulundukları Bölgeler

Osmanlı ilmiye teşkilatında kadılar, medrese eğitimi görüp icazet alan kişilerden tayin edilirdi. Medrese mezunları eğer müderris olmak istemezlerse kadı olarak tayin edilebildikleri gibi önce müderris olarak göreve başlayıp ardından müderrislik derecelerine göre kaza, sancak veya eyaletlerden birinin kadısı olurlardı. Yirmi veya otuz akçe yevmiyeli bir müderris kaza kadılıklarına, elli akçeli bir müderris yüz elli akçeli sancak kadılıklarına, *Sahn* müderrisleriyle *Altmışlı* müderrisler mevleviyet denilen beş yüz akçe yevmiyeli Şam, Halep ve Mısır gibi kadılıklara tayin olunurlardı.²⁵⁰ Kırim ulemâsından Tatar Abdullazade Yahya Efendi meslek hayatına müderris olarak başlayıp kadılığa geçen âlimlerdendir. Sultan medreselerinde müderrislik yaparak *Altmışlı*

²⁵⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 94; Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, c.1, s. 45.

müdürrisliğe yükselen Yahya Efendi, Selanik ve Galata kadılığının ardından Mısır Zatü'l-ehram kadılığına yükselmiş ve kendisine yüksek geliri olan arpalıklar tahsis edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde müftüler ise merkeze uzak bölgelerde dini konulara yönelik fetva veren ilmîye mensubu kişilerdir. Kırımlı ulemânında Osmanlı'nın çeşitli merkezlerinde müftülük görevinde bulundukları belirlenmiştir.

Tablo 52: Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Kadılık Görevinde Bulundukları Bölgeler²⁵¹

Kefe Kadılığı	Belgrad Kadılığı
Gelibolu Kadılığı	Halep Kadılığı
Kudüs kadılığı	Mısır Kadılığı
Mekke kadılığı	Maraş Kadılığı
Rumeli Balyabadra Kadılığı	Sofya Kadılığı
Bağdat/ Bihişt-abad kazası kadılığı	Selanik Kadılığı
Filibe Kadılığı	Galata kadılığı
Bosna Kadılığı	Mısır Zatü'l-ehram kadılığı
Sakız Kadılığı	Konya Kadılığı

Tablo 53: Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Müftülük Görevinde Bulunduğu Bölgeler²⁵²

Vize Müftülüğü	Kefe Müftülüğü
Akkirman Müftülüğü	Manisa Müftülüğü

3.2.6. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Mensup Olduğu Tarikatlar

Şakâik ve Zeyilleri'nde tespit edilen Kırımlı ulemânın Abdülkâdir-i Geylânî'ye nispet edilen *Kadîriyye*, Bahâeddin Nakşibend'e nispet edilen *Nakşibendîyye*, Ömer el-Halvetî'ye nispet edilen *Halvetîyye* ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye nispet edilen *Mevlevîyye* tarikatına intisap ettikleri tespit edilmiştir. Çeşitli dergâh ve zâviyelerde şeyhlik, seccade-i nişinlik ve post-nişinlik yapmışlardır. Bu dergâh ve zâviyelerden bazıları; Ma'lul Emir Efendi Dergâhı, Muslihuddîn Efendi

²⁵¹ 16.yüzyıl Osmanlı ulemâ defterlerine göre Kırım'ın çeşitli bölgesinde görev yapan Osmanlı kadılarındandan birkaçı; Mevlânâ Şemseddin Çelebi, Mevlânâ Muhyiddin, Mevlânâ Hüsam, Mevlânâ Hasan, Mevlânâ Abdülbaki, Mevlânâ Veli, Mevlânâ Kasım, Mevlânâ Burun Abdurrahman, Mevlânâ Hoşunzade, Mevlânâ Muslihuddin, Mevlânâ Muharrem Efendilerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl (haz.), **XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri**, Türkiye Bilimler Akademisi, 1. Baskı, Ankara, 2018. Ayrıca Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri, Kazaskerler ve Kadılar Listesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fehmi Yılmaz, Ahmet Cihan, Özlem Deniz Yılmaz (haz.), **Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu**, Türkiye Bilimler Akademisi, 1. Baskı, Ankara, 2021, ss. 52-61.

²⁵² Müftüle, şer'î ve örfî hukuka göre fetva veren ve bu fetvanın ne gibi bir hüküm içerdiğini belirleyen kişilerdir. Kadılar ise Osmanlı yönetim birimlerinden olan kazalarda yargılama ve hüküm vermekle sorumlu kişilerdir. Mehmet Sait Sütçü, "Osmanlı Devleti'nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri", **Journal of History School**, 2017, S. 32, c. 10, s. 461; Ayrıca Osmanlılarda müftülük ve kadılık ayrı kurumlar olmasına rağmen nadir olarak 16. yüzyıl ortalarına kadar birleşirdi fakat bu tarihten sonra müftü bütün ilmîye sınıfının reisi olup müdürrislerle mevali denilen kadılar sa müftülerin idaresine verilmiştir. Sonradan genel olarak Şeyhülislâm denilen ve ulemânın mercii olan müftülerden başka vilayet, sancak ve kazalarda da halkın şer'î sorularına cevaplar veren müftüler vardı. Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 181-182.

Nureddinzâde Dergâhı, Mollâ Gûrani Zâviyesi, Küçük Ayasofya Zâviyesi ve Kasım Paşa Zâviyesi'dir.

Tablo 53: Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Ulemânın Mensup Olduğu Tarikatlar

Kadîriyye	Nakşibendîyye
Halvetiyye	Mevlevîyye

3.2.7. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Müellifler ve Eserleri

Şakâik ve Zeyilleri'nde Kırımlı âlimlerin eserleri hakkında kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Zeyillerde daha çok müellifler gördükleri eserleri veya farklı kişilerden rivayet ettikleri bilgiler neticesinde eserler hakkında bilgiler nakletmiştir. Yapılan çalışmalarda Kırımlı âlimlerin birçok eseri tespit edilebilmiştir. Söz konusu eserler genelde şerh, haşiye ve risale olmak üzere fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf gibi ilim dallarına ait çalışmaların olduğu eserlerdir. Aynı zamanda Kırımlı âlimler kaleme aldıkları şiirler ile edebi yönlerini ön plana çıkarmışlardır.

Tablo 54: Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Müellifler ve Eserleri

Müellif	Eser Adı
Mevlânâ Şerefüddîn bin Kemâl-i Kırımı	Şerh-i el-Menâr Hâşiye-i Şerhu'l akaid
Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımı	Hâşiye-i Tefsîr-i Beyzâvî Şerh-i Miftahü'l-Gayb Şerh-i Gül-şen-i Râz Hâşiye-i Şerh-i Akâ'id Hâşiye-i Mutavvel
Kefevî Mahmûd Efendi (Mahmûd b. Süleymân)	Ketâ'ibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr
Şeyh İbrâhîm Kırımı (Tatar İbrâhîm Efendi)	Şerhu Hadisi-innallâhe teâla e'tânî seb'a'l-mesânî Risâle fi'l- Küfri'l- Hakîki ve'l- İslâmi'l-Mecâzî Risâle fi't-Tasavvuf Fethu Merâtibi'l-Kulûb Risâletü'l- hâdis Risâle fi Tefsîri Ba'zı'l- Âyât
Şeyh Mehmed el-Kırımı (Tatar Mehmed Efendi)	Ta'likâ 'alâ Hâşiyeşerhi'l- Muhtasar Hâşiye-i Envâru't-tenzîl
Şeyh Feyzî (Feyzî Kefevî)	Nusretü'd-Dâir Kırk Hadis Tercümesi Ravzatü'l-İbâd Risâle fi Hakkı'l-Hamr Rûhu'n-Nüfûs Hadâyıku'l-Ahyâr fi Hakâyıku'l-Ahbâr Müretteb Divân
Kefevî Hüseyin Efendi (Hüseyin Çelebi)	Sevânihü't-Tefe'ül ve Levâihü't-Teveffül Râznâme fi-Menâkıbi'l-Ulemâ ve'l-Meşâyih ve'l-Fuzelâ Bûstân-efrûz-ı Cihân Der-Şerh-i Gülistân Şerhu Evâ'ili Bâbi'l-Vekâle bi'l-Bey ve's-Şir mine'l-Hidâye Talikat alâ-Hâşiyeti İmâmiddîn
Akkirmânî Ali Çelebi	Gazî Girây Hân-ı Cengizî (Risale)
Hattat Tatar Abdurrahman Efendi	Hâşiye-i el-Fevâidü'z-Ziyâ'iyye 'İsam Ale'l Camî (Tahrir)

Tablo 54: (Devamı)

Müellif	Eser Adı
Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi	Divân-ı Eşâr
Kefevî Seyyid Ebu'l-Bekâ Efendi	el-Külliyât Tuhfetü's- Şâhân el- 'Udde'inde Külli Şidde Hâşiye alâ Şerhi'l- Vaz'iyye Şerhu'l- Binâ Vasiyetnâme Şerh Mulahhas
Kefevî Seyyid Mehemed (Şefî'i)	Risâle-i Tevhîd
Bahadır Giray (Rezmî)	Divân-ı Eşâr
Kırımî Abdülhâlim Efendi (Tatar Abdülhâlim Efendi)	Hâşiye 'ala Tefsîri 'Ayeti-Lâbisine fihâ Ahkâbâ- mine'l Beydâvî
Kırımî Abdünnâfi Efendi	Mufasssal (Mültakâ adlı fıkıh kitabına şerh)
Kefevî Salih Efendi	Fetava-yi Ali Efendi
Kefevî Mehemed Efendi (Lâyah)	Divân-ı Eşâr
Kefevî Mehemed Efendi (Fâzıl)	Tespit Edilemedi

3.2.8. Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Müelliflerin Yazma ve Matbu Eser Olarak Fiziksel Varlığını Tespit Ettiğimiz Eserleri

Şakâik ve Zeyilleri'nde biyografilerine yer verilen Kırımlı ulemânın Türkiye kütüphanelerinde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere birçok yazma ve matbu eserlerinin nüshaları tespit edilmiştir. Eserlerin çok sayıda nüshasının olması aynı zamanda eserlere gösterilen rağbetinde bir göstergesidir. Söz konusu tespit edilen eserler İslam Dini, İslâm Ahlâk ve Âdâbı, Kelâm, Fıkıh, Tefsir, Tasavvuf, Belâgat, Hadis, Hutbe gibi İslâm ilimlerine dair eserlerle birlikte Dil ve Dilbilim, Arap, İran, Türk Edebiyatı, Mantık, Felsefe, Psikoloji, Tarih, Coğrafya, Astronomi ve Biyografi gibi aklî ilimlere dair eserlerdir.

Tablo 55: Şakâik ve Zeyillerinde Kırımlı Müelliflerin Yazma ve Matbu Eser Olarak Fiziksel Varlığını Tespit Ettiğimiz Eserleri²⁵³

Müellif	Eseri	Eser Bilgisi	Kütüphane ve Katalog Bilgileri
Şerefeddin b. Kemâl el-Kırımı ²⁵⁴	Şerhu Menâri'l-Envâr	Usûl-i Fıkıh Arap harfli- Nesih	Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, Bibliyografik kayıt No: 543199
Mevlânâ Seydî Ahmed b. Abdullah-ı Kırımı ²⁵⁵	Hâşiye alâ Şerhi'l-Akâ'idî'n-Nesefiye	İslâm Dini-Akâid ve Kelâm Arap harfli- Talik kırmısı	Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 129498
	el-Mu'avvel	Edebi Kompozisyon Arap harfli- Nesih	Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 123910
	Şerh-i Gülşen-i Râz	İslâm Dini ve İslâm İlimleri Arap harfli-Talik	Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, Bibliyografik kayıt No: 201557
	el-Mu'avvel fî Havâşî's-Şerhi'l-Mutavvel	Dil ve Dilbilim Arap harfli-Talik	Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 301573
	Hâşiye ale't-Telvîh	Usûl-i Fıkıh Arap harfli-Talik	Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 208088
	Hâşiye ale't-Telvîh ilâ Keşfi Hakâ'iki't-Tenkîh	Usûl-i Fıkıh Arap harfli	Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 225578
	Şerhu Miftâhi'l-Gayb	İslâm Dini ve İslâm İlimleri Arap harfli-Nesih	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hacı Selim Ağa Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 364171

²⁵³Şakâik ve Zeyilleri'nde biyografilerine yer verilen Kırımlı ulemânın eserleri, Türkiye Yazma Eserler Kurumu'nun Yazma Eserler Veritabanı aracılığıyla tespit edilmiştir. Yazma Eserler Kurumu'na bağlı kütüphaneler; Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Beyazıt Yazma Eser Ktp., Hacı Selim Ağa Yazma Eser Ktp., Millet Yazma Eser Ktp., Selimiye Yazma Eser Ktp., İnebey Yazma Eser Ktp., Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Ktp., Kastamonu Yazma Eser Ktp., Konya Yazma Eser Ktp., Ziya Bey Yazma Eser Ktp., Hasan Paşa Yazma Eser Kto., Vahit Paşa Yazma Eser Ktp., Amasya Yazma Eser Ktp., Erzurum Yazma Eser Ktp., Yusuf Ağa Yazma Eser Ktp., Ziya Gökalp Yazma Eser Ktp., Raşit Efendi Yazma Eser Ktp., Manisa Yazma Eser Kütüphaneleridir. Tablo 55'i oluşturan veriler ilgili kütüphane katalog bilgilerinden toplanmıştır. Söz konusu müelliflerin eserlerinden her birinin bir nüshası Tablo 55'te verilmiş ve eserlerin tespit edilen diğer nüshaları ise tabloların hacmini arttırmaması amacıyla ilgili dipnotlarda gösterilmiştir. **Türkiye Yazma Eserler Kurumu**, Yazma Eserler Veritabanı, <https://portal.yek.gov.tr/works/search/full> (01.04.2024)

²⁵⁴ Şerefeddin b. Kemâl el-Kırımı'nin tespit edilen eser ve nüshaları; Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi No. 543199 ve Süleymaniye Ktp., Şeyhul İslâm Esad Efendi No. 334518'te kayıtlıdır.

²⁵⁵ Mevlânâ Seydî Ahmed b. Abdullah-ı Kırımı'nin tespit edilen eser ve nüshaları; Çorum Hasan Paşa Ktp., Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., No. 29498, No. 123910, No. 129497, Süleymaniye Ktp., Ayasofya No. 201557, Laleli No. 301574 ve No. 301573, Yeni Cami No. 356075, Yazma Bağışlar No. 343973, Carullah No. 226773, No. 225578, No. 227797, No. 227798, Hamidiye No. 266999, Kadızade Mehmed No. 290547, Bağdatlı Vehbi No. 208088, Şehid Ali Paşa No. 330721, Şehid Ali Paşa No. 327783, Murad Molla No. 312460, M Arif M Murad No. 304532, Esad Efendi No. 182865, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi No. 376071, No. 373222, No. 373225, No. 373601, Hacı Selim Ağa Ktp., Nurbanu Sultan No. 369587, No. 364171, Ragıp Paşa Ktp., Ragıp Paşa No. 01235, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi No. 543153, No. 543154, No. 543155, No. 546758, Konya Yusuf Ağa Ktp., Yusuf Ağa No. 117272, No. 118078, Kayseri Ktp., Raşid Efendi No. 43517, Diyarbakır Ktp., Diyarbakır İl Halk Ktp., No. 421314, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi No. 158706, No. 158705, No. 158214, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 179679, No. 178957, Bursa İnebey Ktp., H. Çelebi No. 31557, No. 31623, No. 31624'te kayıtlıdır.

Tablo 55: (Devamı)

Müellif	Eseri	Eser Bilgisi	Kütüphane ve Katalog Bilgileri
Mevlânâ Seydî Ahmed b. Abdullah-ı Kırımı ²⁵⁶	Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Keşşâf	Dirâyet Tefsirleri Arap harfli-Nesih	Atıf Efendi Kütüphanesi Atıf Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 373222
	Hâşiye alâ Evâ'ili't-Telvîh	Usûl-i Fıkıh Arap harfli-Nesih	Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 543155
	Misbâhu't-Ta'dîl fî Keşfi Envâri't-Tenzîl	Dirâyet Tefsirleri Arap harfli	Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 158214
	Risâle fi't-Tasavvuf	Tasavvuf ve Tarikatlar Arap harfli- Nesih	Nuruosmaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 179679
Mahmûd bin Süleymân Kefevî ²⁵⁷	Ketaibü A'lami'l-Ahyar Min Fukahai Mezhebi'n-Nu'mani'l-Muhtar	Biyografi- İslâm Dini Arap harfli	Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 660090
	Şerhu'r-Risâle fi'l-Âdâb	Mantık, Felsefe ve Psikoloji Arap harfli- Talik	Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Kit. Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 557940
Şeyh İbrâhîm (Tatar İbrâhîm Efendi) ²⁵⁸	Risâle fi Tefsîri Âyeti'n-Nûr	Tefsir İlmi Arap harfli- Talik	Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 245050
	Risâle fi't-Tasavvuf	Tasavvuf ve Tarikatlar Arap harfli- Talik	Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 02027-008
	Medâricü'l-Meliki'l-Mennân fî Beyâni Me'ârici'l-İnsân	Hadis İlmi Arap harfli- Talik	Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 208517

²⁵⁶ Mevlânâ Seydî Ahmed b. Abdullah-ı Kırımı'nın tespit edilen eser ve nüshaları; Çorum Hasan Paşa Ktp., Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., No. 29498, No. 123910, No. 129497, Süleymaniye Ktp., Ayasofya No. 201557, Laleli No. 301574 ve No. 301573, Yeni Cami No. 356075, Yazma Bağışlar No. 343973, Carullah No. 226773, No. 225578, No. 227797, No. 227798, Hamidiye No. 266999, Kadızade Mehmed No. 290547, Bağdatlı Vehbi No. 208088, Şehid Ali Paşa No. 330721, Şehid Ali Paşa No. 327783, Murad Molla No. 312460, M Arif M Murad No. 304532, Esad Efendi No. 182865, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi No. 376071, No. 373222, No. 373225, No. 373601, Hacı Selim Ağa Ktp., Nurbanu Sultan No. 369587, No. 364171, Ragıp Paşa Ktp., Ragıp Paşa No. 01235, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi No. 543153, No. 543154, No. 543155, No. 546758, Konya Yusuf Ağa Ktp., Yusuf Ağa No. 117272, No. 118078, Kayseri Ktp., Raşid Efendi No. 43517, Diyarbakır Ktp., Diyarbakır İl Halk Ktp., No. 421314, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi No. 158706, No. 158705, No. 158214, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 179679, No. 178957, Bursa İnebey Ktp., H. Çelebi No. 31557, No. 31623, No. 31624'te kayıtlıdır.

²⁵⁷ Mahmûd bin Süleymân Kefevî'ye ait tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Mikrofilm No. 660090, Murad Molla No. 312287, Kılıç Ali Paşa No. 294785, Gülnuş Valide Sultan No. 248160, Ayasofya No. 204118, Reisulküttâb No. 322986, Şehid Ali Paşa No. 330265, Carullah No. 227519, Halet Efendi No. 264162, Aşir Efendi No. 198054, Esad Efendi No. 182986, Ragıp Paşa Ktp., Ragıp Paşa No. 1213, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler No. 73760, Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa No. 361012, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi No. 375306, Topkapı Sarayı Ktp., Hazine Kit., No. 557940, Ahmed III Kit., No. 554240, Emanet Hazinesi No. 556442, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 176567, Bursa İnebey Ktp., H. Çelebi No. 31962, No. 31960, Haraccı No. 34139, Millet Ktp., Feyzullah Efendi No. 159622, Milli Ktp., Samsun İl Halk Ktp., No. 623275, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi No. 544333, No. 544334'te kayıtlıdır.

²⁵⁸ Şeyh İbrâhîm (Tatar İbrâhîm Efendi)'ye ait tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Fatih No. 245050, Bağdatlı Vehbi No. 02027-008 ve No. 208517'te kayıtlıdır.

Tablo 55: (Devamı)

Müellif	Eseri	Eser Bilgisi	Kütüphane ve Katalog Bilgileri
Feyzî Kefevî ²⁵⁹	Nusratü'd-Dâ'ire	Tasavvuf ve Tarikatlar Arap harfli-Talîk	Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 270514
	Rûhu'n-Nüfûs	Akâid ve Kelâm Arap harfli- Nesih	Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 253714
	Şerhu Erbâ'ine Hadîsen	Hadis ve Hadis ilmi Arap harfli- Nesih	Manisa Kütüphanesi Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 90193
	Hadâiku'l-Ahyâr fi'l-Mev'ıza	Mev'ize ve Hutbeler Arap harfli- Nesih	Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 545220
	Risale fi Fazileti'z-Zikri ve Devrani's-Sufiyye	Din Arap harfli- Nesih	Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdai Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 366036
	Hadâiku'l-Ehyâr fi Hakâ'iku'l-Ahbâr	Ahvâl ve Makâmât Arap harfli- Nesih	Nuruosmaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 175411
	Ravzatü'l-İbâd	Hadis İlmi Arap harfli- Talîk	Millet Kütüphanesi A.E. Manzum Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 163676
Kefevî Hüseyin Efendi (Hüseyin Çelebi) ²⁶⁰	Risâle fi Şerhi Evveli Bâbi'l-Vekâle bi'l-Bey'i ve's-Şirâ' mine'l-Hidâye	Hanefî Fıkhi Arap harfli- Talîk	Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 356339
	Risâle alâ Mevaddi mine'l-Miftâh ve Mesâ'ili'l-Fıkhiyye	Usûl-i Fıkıh Arap harfli- Talîk	Süleymaniye Kütüphanesi Yeni Cami Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 356338
	Sevânihu't-Tefe'ül ve Levâ'ihu't-Tevekkül	İslâm Ahlâk ve Âdâbı Arap harfli- Talîk	Süleymaniye Kütüphanesi Reisulküttâb Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 323137
	el-Cevâb an İ'tirâzâtı'l-Mevlâ Ahmed el-Ensârî alâ Mevâzi' min Tefsiri'l-Allâme Ebi's-Su'ûd el-İmâdî	Tefsir İlmi Arap harfli- Talîk	Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 274495
	Bostân Efrûz-i Cinân der Şerh-i Gülistân	Edebiyat ve Retorik Arap harfli-Nesih	Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 271039
	Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz	Edebiyat ve Retorik Arap harfli- Talîk	Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 230527
	Râznâme fi Menâkıbi'l-Ulemâ' ve'l-Meşâyih	Edebiyat ve Retorik Arap harfli- Talîk	Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 264146

²⁵⁹ Feyzî Kefevî'nin tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa No. 270514, Hacı Mahmud Efendi No. 253714, Manisa Ktp., Manisa İl Halk Ktp., No. 90193, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi No. 545220, Beyazıt No. 571557, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdai Efendi No. 366036, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 175411, Millet Ktp., A.E., No. 163676'te kayıtlıdır.

²⁶⁰ Kefevî Hüseyin Efendi (Hüseyin Çelebi)'nin tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Yeni Cami No. 356339, No. 356338, Fatih No. 03892, Yazma Bağışlar No. 345453, Reisulküttâb No. 323137, Hekimoğlu Ali Paşa No. 274495, No. 275058, Hasan Hüsnü Paşa No. 271039, Hamidiye No. 266899, Çelebi Abdullah No. 230527, Halet Efendi No. 264146, Lala İsmail No. 296349, Muğla Hoca Mustafa Efendi No. 309785, Hacı Mahmud Efendi No. 375827, No. 258938, No. 258881, No. 258304, Atif Efendi Ktp., Atif Efendi No. 375827, Manisa Ktp., Manisa İl Halk Ktp., No. 97401, Kütahya Vahid Paşa Ktp., Vahid Paşa No. 520639, Bursa İnebey Ktp., Genel No. 29270, Millet Ktp., A.E. Şeriyye No. 167110, Beyazıt Ktp., Beyazıt No. 569105, No. 569017, Kayseri Ktp., Raşid Efendi No. 434875, Topkapı Sarayı Ktp., Emanet Hazinesi No. 556438, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 179069, Milli Ktp., Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., No. 584759'te kayıtlıdır.

Tablo 55: (Devamı)

Müellif	Eseri	Eser Bilgisi	Kütüphane ve Katalog Bilgileri
Kefevî Hüseyin Efendi (Hüseyin Çelebi) ²⁶¹	Rûznâme	Gök Mekanîği, Astronomi Arap harfli- Nesih	Millet Kütüphanesi A.E. Şeriiye Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 167110
	Şerh-i Gülistân	Edebiyat ve Retorik Arap harfli- Talik	Beyazıt Kütüphanesi Beyazıt Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 569017
	Fâlnâme	Parapsikoloji ve Okkültizm Felsefe ve Psikoloji Arap harfli- Talik	Süleymaniye Kütüphanesi Muğla Hoca Mustafa Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 309785
	Ta'lika alâ Hâşiyeti'l- İmâd	Mantık, Felsefe ve Psikoloji Arap harfli- Talik	Nuruosmaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 179069
Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi ²⁶²	Şemsü't-Tevârih	Coğrafya, Tarih ve yardımcı disiplinler Arap harfli-Talik	Topkapı Sarayı Kütüphanesi Emanet Hazinesi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 556626
Kefevî Seyyid Ebu'l Beka Efendi ²⁶³	el-Külliyât	İslâm Dini ve İslâm İlimleri Arap harfli- Arabî	Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 230636

²⁶¹Kefevî Hüseyin Efendi (Hüseyin Çelebi)'nin tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Yeni Cami No. 356339, No. 356338, Fatih No. 03892, Yazma Bağışlar No. 345453, Reisulküttab No. 323137, Hekimoğlu Ali Paşa No. 274495, No. 275058, Hasan Hüsnü Paşa No. 271039, Hamidiye No. 266899, Çelebi Abdullah No. 230527, Halet Efendi No. 264146, Lala İsmail No. 296349, Muğla Hoca Mustafa Efendi No. 309785, Hacı Mahmud Efendi No. 375827, No. 258938, No. 258881, No. 258304, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi No. 375827, Manisa Ktp., Manisa İl Halk Ktp., No. 97401, Kütahya Vahid Paşa Ktp., Vahid Paşa No. 520639, Bursa İnebey Ktp., Genel No. 29270, Millet Ktp., A.E. Şeriiye No. 167110, Beyazıt Ktp., Beyazıt No. 569105, No. 569017, Kayseri Ktp., Raşid Efendi No. 434875, Topkapı Sarayı Ktp., Emanet Hazinesi No. 556438, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 179069, Milli Ktp., Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp., No. 584759'te kayıtlıdır.

²⁶² Kefevî Seyyid Mûsâ Efendi'ye ait tespit edilen eser; Topkapı Sarayı Ktp., Emanet Hazinesi No. 556626'te kayıtlıdır.

²⁶³Kefevî Seyyid Ebu'l Beka Efendi'ye ait tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah No. 230636, Süleymaniye No. 144468, No. 144468, Yozgat No. 357957, Basma Bağışlar No. 213637, Laleli No. 302860, No. 299675, No. 302861, Tırnovalı No. 338328, No. 338885, Ayasofya No. 206511, No. 206512, Yahya Tevfik No. 341396, Fatih No. 244872, No. 244169, Pertev Paşa No. 319296, Yazma Bağışlar No. 352904, No. 352329, No. 349234, No. 345720, Serez No. 382446, No. 383438, No. 339417, No. 339416, Reisulküttab No. 323035, Sami Benli No. 408136, Tahir Ağa Tekkesi No. 335291, No. 334867, Hafid Efendi No. 261495, No. 261733, No. 261495, Hazreti Nasuhi Dergâhı No. 274312, Hüseyin Paşa No. 277789, Murad Molla No. 311687, No. 312709, Mehmed Sefayihî No. 307459, Pertevniyal No. 320931, Carullah No. 228217, Osman Huldî Öztürk No. 316949, Hasan Hüsnü Paşa No. 271767, No. 271782, İzmirli Mustafa Efendi No. 289776, Hamidiye No. 267243, Kılıç Ali Paşa No. 294885, No. 295202, Kasıdecizade No. 292289, No. 291801, Lala İsmail No. 296580, No. 295697, Ali İhsan Yurt No. 194670, No. 194264, Antalya Tekelioğlu No. 401666, No. 402687, Ali Nihat Tarlan No. 195616, Halet Efendi No. 264058, No. 264631, No. 263990, Düğümlü Baba No. 236267, Hacı Beşir Ağa No. 249576, İzmirli İsmail Hakkı No. 287061, Hacı Mahmud Efendi No. 260600, No. 259387, No. 256048, No. 252486, No. 252426, Esad Efendi No. 187919, No. 187920, No. 187918, No. 188322, No. 187918, No. 187919, No. 187920, No. 188322, Hasan Hayri Abdullah Efendi No. 268592, No. 268592, Servili No. 325621, Kemal Edip Kürkçüoğlu No. 293221, Darulmesnevi No. 233936, Erzincan No. 237257, No. 237314, M. Hilmi F. Fehmi No. 405820, No. 405602, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi No. 651319, Edirne Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar No. 434138, No. 433832, No. 433628, No. 433396, No. 431854, No. 430752, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler No. 83806, No. 73328, No. 83957, No. 52678, No. 53522, No. 83806, Konya Yusuf Ağa Ktp., Yusuf Ağa Ktp., No. 112735, No. 117862, Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa No. 365228, Ragıp Paşa Ktp., Ragıp Paşa No. 4258, No. 1751, No. 1752, No. 1748, No. 1750, No. 1749, No. 01435, No. 4258, No. 1749, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 174159, No. 174160, No. 179579, No. 179578, No. 179575, No. 179577, No. 179576, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi No. 376700, No. 376701, No. 376699, No. 376698, Beyazıt Ktp., Beyazıt No. 570629, No. 565309, No. 570657, Veliyyüddin Efendi No. 543270, No. 547223, Millet Ktp., A.E. Arabi No. 152006, No. 152495, No. 152496, A.E. Müteferrik No. 393074, No. 393074, No. 398002, A.E. Şeriiye No. 166235, No. 166160, No. 161137, Feyzullah Efendi No. 161137, Milli Ktp., Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp., No. 591376, No. 590145, No. 584368, No. 590145, Milli Ktp., Yazmalar No. 600029, No. 597438, No. 599355, No. 598896, Manisa Ktp., Manisa İl Halk Ktp., No. 91995, No. 93805, No. 96640, No. 91995, No. 93805, No. 96640, Manisa Akhisar Zeynelzade No. 91911, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey No. 534646, No. 533958, No. 534646, No. 533958, No. 533789, No. 534861, Çorum Hasan Paşa Ktp., Hasan Paşa Matbu No. 130220, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., No. 129509, No. 129510, No. 126492, Kastamonu Yazma Eser Ktp., KHK No. 455176, No. 455345, No. 455020, No. 455263, No. 459963, Bursa İnebey Ktp., Ulucami No. 39702, Orhan No. 35670, Amasya Beyazıt Ktp., Beyazıt No. 386878, Kayseri Ktp., Raşid Efendi No. 435600, Kütahya Vahid Paşa Ktp., Vahid Paşa No.

Tablo 55: (Devamı)

Müellif	Eseri	Eser Bilgisi	Kütüphane ve Katalog Bilgileri
Kefevî Seyyid Ebu'l Beka Efendi ²⁶⁴	Mulahhas	Gramer -Arap Dili Arap harfli- Talik	Millet Kütüphanesi A.E. Arabi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 152006
	Hâşiye alâ Şerhi'r- Risâleti'l-Vaz'iyeti'l- Adudiyye	Dil ve Dilbilim Arap harfli- Talik	Süleymaniye Kütüphanesi Yozgat Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 357957
	Matlûbu'l-İttihâd mine'l- Külliyât	İslâm Dini ve İslâm İlimleri Arap harfli- Nesih	Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 352904
	Külliyât-ı Ebu'l-Bekâ	İslâm Dini ve İslâm İlimleri Arap harfli- Matbu	Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi Eki Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 261495
	el-Udde inde Külli's- Şidde fî Şerhi'l-Bürde	Edebiyat ve Retorik Arap harfli- Nesih	Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 294885
	Kasîde fî Hayâtî'n-Nebî fî Kabrihi	İslâm Dini Tarihi ve Siyer Arap harfli- Nesih	Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 264631
	Tuhfetü's-Şâhân	İslâm Dini ve İslâm İlimleri Arap harfli- Nesih	Süleymaniye Kütüphanesi Kemal Edip Kürkçüoğlu Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 293221
	Vasiyetnâme	Tasavvuf ve Tarikatlar Arap harfli- Talik	Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 256048

519384, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler Basma No. 67435, Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Ktp., Rodos Hafız Ahmed Ağa Ktp., No. 662848, No. 662447'te kayıtlıdır.

²⁶⁴Kefevî Seyyid Ebu'l Beka Efendi'ye ait tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah No. 230636, Süleymaniye No. 144468, No. 144468, Yozgat No. 357957, Basma Bağışlar No. 213637, Laleli No. 302860, No. 299675 No. 302861, Tırnovalı No. 338328, No. 338885, Ayasofya No. 206511, No. 206512, Yahya Tevfik No. 341396, Fatih No. 244872, No. 244169, Pertev Paşa No. 319296, Yazma Bağışlar No. 352904, No. 352329, No. 349234, No. 345720, Serez No. 382446, No. 383438, No. 339417, No. 339416, Reisulküttâb No. 323035, Sami Benli No. 408136, Tahir Ağa Tekkesi No. 335291, No. 334867, Hafid Efendi No. 261495, No. 261733, No. 261495, Hazreti Nasuhi Dergâhı No. 274312, Hüsrev Paşa No. 277789, Murad Molla No. 311687, No. 312709, Mehmed Sefayihî No. 307459, Pertevniyal No. 320931, Carullah No. 228217, Osman Huldî Öztürk No. 316949, Hasan Hüsnü Paşa No. 271767, No. 271782, İzmirli Mustafa Efendi No. 289776, Hamidiye No. 267243, Kılıç Ali Paşa No. 294885, No. 295202, Kasidecizade No. 292289, No. 291801, Lala İsmail No. 296580, No. 295697, Ali İhsan Yurt No. 194670, No. 194264, Antalya Tekelioğlu No. 401666, No. 402687, Ali Nihat Tarlan No. 195616, Halet Efendi No. 264058, No. 264631, No. 263990, Dügümlü Baba No. 236267, Hacı Beşir Ağa No. 249576, İzmirli İsmail Hakkı No. 287061, Hacı Mahmud Efendi No. 260600, No. 259387, No. 256048, No. 252486, No. 252426, Esad Efendi No. 187919, No. 187920, No. 187918, No. 188322, No. 187918, No. 187919, No. 187920, No. 188322, Hasan Hayri Abdullah Efendi No. 268592, No. 268592, Servili No. 325621, Kemal Edip Kürkçüoğlu No. 293221, Darulmesnevi No. 233936, Erzincan No. 237257, No. 237314, M. Hilmi F. Fehmi No. 405820, No. 405602, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi No. 651319, Edirne Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar No. 434138, No. 433832, No. 433628, No. 433396, No. 431854, No. 430752, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler No. 83806, No. 73328, No. 83957, No. 52678, No. 53522, No. 83806, Konya Yusuf Ağa Ktp., Yusuf Ağa Ktp., No. 112735, No. 117862, Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa No. 365228, Ragıp Paşa Ktp., Ragıp Paşa No. 4258, No. 1751, No. 1752, No. 1748, No. 1750, No. 1749, No. 01435, No. 4258, No. 1749, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 174159, No. 174160, No. 179579, No. 179578, No. 179575, No. 179577, No. 179576, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi No. 376700, No. 376701, No. 376699, No. 376698, Beyazıt Ktp., Beyazıt No. 570629, No. 565309, No. 570657, Veliyyüddin Efendi No. 543270, No. 547223, Millet Ktp., A.E. Arabi No. 152006, No. 152495, No. 152494, No. 152496, A.E. Müteferrik No. 393074, No. 393074, No. 398002, A.E. Şerriyye No. 166235, No. 166160, No. 161137, Feyzullah Efendi No. 161137, Milli Ktp., Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp., No. 591376, No. 590145, No. 584368, No. 590145, Milli Ktp., Yazmalar No. 600029, No. 597438, No. 599355, No. 598896, Manisa Ktp., Manisa İl Halk Ktp., No. 91995, No. 93805, No. 96640, No. 91995, No. 93805, No. 96640, Manisa Akhisar Zeynelzade No. 91911, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey No. 534646, No. 533958, No. 534646, No. 533958, No. 533789, No. 534861, Çorum Hasan Paşa Ktp., Hasan Paşa Matbu No. 130220, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., No. 129509, No. 129510, No. 126492, Kastamonu Yazma Eser Ktp., KHK No. 455176, No. 455345, No. 455020, No. 455263, No. 459963, Bursa İnebey Ktp., Ulucami No. 39702, Orhan No. 35670, Amasya Beyazıt Ktp., Beyazıt No. 386878, Kayseri Ktp., Raşid Efendi No. 435600, Kütahya Vahid Paşa Ktp., Vahid Paşa No. 519384, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler Basma No. 67435, Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Ktp., Rodos Hafız Ahmed Ağa Ktp., No. 662848, No. 662447'te kayıtlıdır.

Tablo 55: (Devamı)

Müellif	Eseri	Eser Bilgisi	Kütüphane ve Katalog Bilgileri
Kefevî Seyyid Ebu'l Beka Efendi ²⁶⁵	Manzûme fî Hayâtî'n- Nebî Sallallâhu aleyhi ve Sellem	Edebiyat ve Retorik Arap harfli-Talîk	Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 188322
	Külliyâtü'l-Ulûm	Külliyat Arap harfli- Talik	Manisa Kütüphanesi Manisa İl Halk Kütüphanesi Bibliyografik kayıt No: 91995
	Hâşiye alâ Şerhi Molla Hanefî alâ Âdâbî'l- Adudiyye	Mantık, Felsefe ve Psikoloji Arap harfli- Talik	Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 534646
	Şerhu Kasîdeti'l-Bürde	Arap Edebiyatı Arap Harfli- Nesih	Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi KHK Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 455263
	Hâşiye alâ Şerhi'r- Risâleti'l-Vaz'îyye	Mantık, Felsefe ve Psikoloji Arap harfli	Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 161137
Kırımı Abdülhâlim Efendi ²⁶⁶	Hâşiye alâ Tefsîri Âyeti Lâbisine fihâ Ahkâben li'l-Beyzâvî	Tefsir İlmi Arap harfli- Talik	Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 332891
	Risâle fî Tevcihi'l-Hilâf	Dirâyet Tefsirleri	Bursa İnebey Kütüphanesi Genel Koleksiyon Bibliyografik kayıt No: 29602

²⁶⁵Kefevî Seyyid Ebu'l Beka Efendi'ye ait tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah No. 230636, Süleymaniye No. 144468, No. 144468, Yozgat No. 357957, Basma Bağışlar No. 213637, Laleli No. 302860, No. 299675 No. 302861, Tırnovalı No. 338328, No. 338885, Ayasofya No. 206511, No. 206512, Yahya Tevfik No. 341396, Fatih No. 244872, No. 244169, Pertev Paşa No. 319296, Yazma Bağışlar No. 352904, No. 352329, No. 349234, No. 345720, Serez No. 382446, No. 383438, No. 339417, No. 339416, Reisulküttâb No. 323035, Sami Benli No. 408136, Tahir Ağa Tekkesi No. 335291, No. 334867, Hafid Efendi No. 261495, No. 261733, No. 261495, Hazreti Nasuhi Dergâhı No. 274312, Hüseyin Paşa No. 277789, Murad Molla No. 311687, No. 312709, Mehmed Sefayihî No. 307459, Pertevniyal No. 320931, Carullah No. 228217, Osman Huldî Öztürk No. 316949, Hasan Hüsnü Paşa No. 271767, No. 271782, İzmirli Mustafa Efendi No. 289776, Hamidiye No. 267243, Kılıç Ali Paşa No. 294885, No. 295202, Kasidecizade No. 292289, No. 291801, Lala İsmail No. 296580, No. 295697, Ali İhsan Yurt No. 194670, No. 194264, Antalya Tekelioğlu No. 401666, No. 402687, Ali Nihat Tarlan No. 195616, Halet Efendi No. 264058, No. 264631, No. 263990, Düğümlü Baba No. 236267, Hacı Beşir Ağa No. 249576, İzmirli İsmail Hakkı No. 287061, Hacı Mahmud Efendi No. 260600, No. 259387, No. 256048, No. 252486, No. 252426, Esad Efendi No. 187919, No. 187920, No. 187918, No. 188322, No. 187918, No. 187919, No. 187920, No. 188322, Hasan Hayri Abdullah Efendi No. 268592, No. 268592, Servili No. 325621, Kemal Edip Kürkçüoğlu No. 293221, Darulmesnevi No. 233936, Erzincan No. 237257, No. 237314, M. Hilmi F. Fehmi No. 405820, No. 405602, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi No. 651319, Edirne Selimiye Ktp., Selimiye Yazmalar No. 434138, No. 433832, No. 433628, No. 433396, No. 431854, No. 430752, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler No. 83806, No. 73328, No. 83957, No. 52678, No. 53522, No. 83806, Konya Yusuf Ağa Ktp., Yusuf Ağa Ktp., No. 112735, No. 117862, Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa No. 365228, Ragıp Paşa Ktp., Ragıp Paşa No. 4258, No. 1751, No. 1752, No. 1748, No. 1750, No. 1749, No. 01435, No. 4258, No. 1749, Nuruosmaniye Ktp., Nuruosmaniye No. 174159, No. 174160, No. 179579, No. 179578, No. 179575, No. 179577, No. 179576, Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi No. 376700, No. 376701, No. 376699, No. 376698, Beyazıt Ktp., Beyazıt No. 570629, No. 565309, No. 570657, Veliyyüddin Efendi No. 543270, No. 547223, Millet Ktp., A.E. Arabi No. 152006, No. 152495, No. 152494, No. 152496, A.E. Müteferrik No. 393074, No. 393074, No. 398002, A.E. Şerîyye No. 166235, No. 166160, No. 161137, Feyzullah Efendi No. 161137, Milli Ktp., Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp., No. 591376, No. 590145, No. 584368, No. 590145, Milli Ktp., Yazmalar No. 600029, No. 597438, No. 599355, No. 598896, Manisa Ktp., Manisa İl Halk Ktp., No. 91995, No. 93805, No. 96640, No. 91995, No. 93805, No. 96640, No. 91995, No. 93805, Manisa Akhisar Zeynelzade No. 91911, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey No. 534646, No. 533958, No. 534646, No. 533958, No. 533789, No. 534861, Çorum Hasan Paşa Ktp., Hasan Paşa Matbu No. 130220, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., No. 129509, No. 129510, No. 126492, Kastamonu Yazma Eser Ktp., KHK No. 455176, No. 455345, No. 455020, No. 455263, No. 459963, Bursa İnebey Ktp., Ulucami No. 39702, Orhan No. 35670, Amasya Beyazıt Ktp., Beyazıt No. 386878, Kayseri Ktp., Raşid Efendi No. 435600, Kütahya Vahid Paşa Ktp., Vahid Paşa No. 519384, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler Basma No. 67435, Rodos Fethi Paşa Vakfı Hafız Ahmed Ağa Ktp., Rodos Hafız Ahmed Ağa Ktp., No. 662848, No. 662447'te kayıtlıdır.

²⁶⁶Kırımı Abdülhâlim Efendi'ye ait tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Koleksiyonu No. 332891, No. 332675, Bursa İnebey Ktp., Genel No. 29602, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi No. 547683'te kayıtlıdır.

Tablo 55: (Devamı)

Müellif	Eseri	Eser Bilgisi	Kütüphane ve Katalog Bilgileri
Kırımî Abdülhâlim Efendi ²⁶⁷	Risâle alâ Ayâtî'l-Ahkâb	Tefsir İlmi Arap harfli- Nesih	Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 547683
Kefevî Salih Efendi ²⁶⁸	Fetavay-ı Ali Efendi	İslâm Dini, Fetvalar Arap harfli- Matbu	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Bölge Yazma Eserler Basma Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 49093
	Fetavâ-yı Ali Efendi ve Fetâvâ-yı Feyziyye	İslâm Dini ve İslâm İlimleri Arap harfli- Matbu	Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 284581
	Zeyl-i Fetâvâ-yı Ali Efendi	İslâm Dini, Fetvalar Arap harfli- Talik	Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi Bibliyografik kayıt No: 128550
	Fetâvâ-yı Ali Efendi ma'a'n-Nukûl	İslâm Dini, Fetvalar Arap harfli-Matbu	Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Bölge Yazma Eserler Basmalar Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 67350
	Nukul Min Kutubın Mutebere Li Teyidi Feteve Ali Efendi	İslâm Dini, Fetvalar Arap harfli- Nesih	Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu Bibliyografik kayıt No: 663715

Kaynak: Türkiye Yazma Eserler Kurumu (Yazma Eserler Veritabanı)

²⁶⁷ Kırımî Abdülhâlim Efendi'ye ait tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Koleksiyonu No. 332891, No. 332675, Bursa İnebey Ktp., Genel No. 29602, Beyazıt Ktp., Veliyyüddin Efendi No. 547683'te kayıtlıdır.

²⁶⁸ Kefevî Salih Efendi'ye ait tespit edilen eser ve nüshaları; Süleymaniye Ktp., Hacı Ali Saib Efendi No. 248639, No. 248640, Fatih No. 240170, No. 240171, İzmirli İsmail Hakkı No. 284581, Yazma Bağışlar No. 663715, İyd Mehmed Efendi No. 280439, No. 633098, Seyyid Nazif No. 412374, Edirne Selimiye Ktp., Selimiye Basmalar No. 465351, No. 465375, No. 465376, No. 465377, Çorum Hasan Paşa Ktp., Hasan Paşa Matbu No. 130284, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., No. 128550, Kastamonu Yazma Eser Ktp., KHK No. 458515, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler Basma No. 49093, No. 67350'te kayıtlıdır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kırım, Karadeniz'in kuzeyinde Or Kapısı'ndan ana karaya bağlı jeopolitik konumu dolayısıyla eski çağlardan itibaren siyasî, ticarî ve sosyo-kültürel cazibe merkezi olmuş bir yarımadadır. Kırım Hanlığı ise Altın Orda'nın bakayalarından olarak Altın Orda'nın mirasını devralmış bir hanlıktır. 15. yüzyılın başlarında Hacı Giray Hân tarafından kurulan hanlık, 1475 yılında Fatih Sultan Mehmed döneminde Gedik Ahmed Paşa'nın bölgeye gelişiyle birlikte Osmanlı himayesine girmiştir. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında uzun yıllar devam eden savaşların sonucunda 1774 yılında Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Söz konusu antlaşma ile Kırım'a bağımsızlık verilmiş ve Kırım hanları sadece dinî bakımdan Osmanlı halifesine bağlı kalmışlardır. Böylece Osmanlı Devleti'nin Kırım üzerindeki siyasî otoritesi sonlanmıştır. Osmanlı Devleti hilafetin siyasî ve dini gücü ile Kırım Hanlığı üzerinde etkisini devam ettirmek istese de kısa bir süre sonra 1783 yılında Kırım, Ruslar tarafından ilhâk edilmiştir.

Kırım'ın ilhâkından sonra Ruslar 300 yıl boyunca Kırım'da çeşitli demografik ve kolonizasyon hareketleriyle Kırım Türklerinin dilini, dinini ve kültürünü unutturmaya çalışmışlardır. Rusların, Karadeniz'in kuzeyinde Türkler üzerinde uygulamış olduğu Türk milli kültür ve değerlerini yok etme politikasında Kırım'ın ilmî yaşamı da nasibini almıştır. Özellikle Kırım'da ulemâyâ ait eserler, yakılıp yok edilmiş kalanları ise Moskova başta olmak üzere muhtelif kütüphanelere ve arşivlere dağıtılıp uzun yıllar boyunca kullanıma açılmamıştır. Kırım coğrafyasındaki eserlerin büyük bir kısmının Ruslar tarafından yok edilmiş olması ilmî çalışmalar içinde büyük bir zorluğu doğurmuştur. Dolayısıyla bu alanda daha çok Osmanlı döneminde kayıt altına alınan veriler bizim için yol gösterici olmuştur. Bu kayıtların başında da Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin biyografik eseri *Şakâik-i Numâniyye* gelmektedir.

Bu bağlamda tez çalışmamızda Kırım'ın ilmî mirasını günümüze ulaştırmak amacıyla Kırım ulemâsının biyografilerini ihtiva eden Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin ilk tabakat kitabı olma özelliği taşıyan eseri *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* ve eserin Mecdi Mehmed Efendi tercümesi matbu *Hadâ'iku's-şakâ'ik*, Nevîzâde Atâi'nin zeyli matbu *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmiletü's-şakâ'ik*, Şeyhi Mehmed Efendi'nin *Vekâyü'l Fudala* yazmaları ve İsmet Efendi'nin tek yazma nüshası olan *Tekmiletü's- Şakâik fî Hakk-ı Ehli'i Hakâik*'i ana kaynaklarımız olarak tespit edilmiştir. Bu amaçla *Şakâik-i Numaniyye* ve tercümeleri, zeyilleri, telhisleri müellifleriyle birlikte tanıtılmıştır. Böylece çalışmamızın ana kaynağını teşkil eden *Şakâik-i*

Numaniyye'nin biyografik, ilmî ve kültürel çalışmalarda önemi görülmüş aynı zamanda *Şakâik* geleneği takip edilmiştir.

Çalışmanın esas kısmında ise *Şakâik-i Numaniyye ve Zeyilleri*'nde bulunan Kırımlı ulemâ tespit edilmiş, söz konusu ulemânın biyografileri incelenerek, memleketleri, doğum ve ölüm yılları, aldıkları eğitimler ve eğitim gördükleri yerler, hocaları, öğrencileri, meslekleri ve görevde bulundukları kurumlar, varsa eserleri ve vefat ettikleri padişah devirleri gibi birçok ayrıntıya ulaşılmıştır. Çalışmanın son kısmında elde edilen veriler ile genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ulaşılan veriler sonucunda *Şakâik-i Numaniyye ve Zeyilleri*'nde toplamda Kırımî, Kefevî ve Akkirmanî nisbeli 46 ulemâ tespit edilmiştir. Söz konusu âlimlerin ikisi 15. yüzyıl, yedisi 16. yüzyıl, yirmi dördü 17. yüzyıl ve on üçü 18. yüzyıl ulemâsıdır. Tespit edilen Kırımlı ulemânın arasında molla, şeyh, müderris, imam, kadı, hattat, şair, müftü, musikişinas, yeniçeri, tacir, müfessir, vaiz, derviş, fakih ve muhaddisler bulunmaktadır.

Şakâik ve Zeyillerinde Kırım ulemâsı hakkında en tafsilatlı bilgiler müderrisler hakkında verilmiştir. Bu bilgiler çerçevesinde Kırımlı müderrislerin ekseriyetle ilk eğitimlerini memleketlerinin ulemâsından aldıkları ve daha sonra eğitim derecelerini yükseltmek ve devrin önde gelen âlimlerinden ders almak için İstanbul'a ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerine gelerek eğitim aldıkları görülmüştür. Osmanlı medreselerinin eğitim sistemine göre eğitimlerine devam eden Kırımlı müderrisler, çoğunlukla "kırk akçelik" medreselerden mezun olmuşlar ve ağırlıklı olarak Osmanlı topraklarında çeşitli derecedeki medreselerde müderrislik görevinde bulunmuşlardır. Aynı zamanda Kırımlı müderrislerin birçoğu "devr-i medâris" ederek eğitim kademelerini tamamlamışlar ve böylece Osmanlı Devleti sınırlarındaki medreselerde müderrislik yaparak öğretim, bilim ve kültürü ülkenin her köşesine kadar götürmüşlerdir. Kırımlı müderrisler eğitimlerini tamamladıktan sonra yirmi, otuz, kırk, elli akçelik medreselerde ve en yüksek seviye olan altmış akçeli Selâtin Medreseleri'nde müderrislik yapmışlardır. Osmanlı medreselerinde yetişen Kırımlı âlimler ile Kırım medreselerinde yetişen Kırımlı âlimlerin her iki memlekette de hizmet ettikleri görülmüştür bu durum ise eğitimde karşılıklı bir etkileşim olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kırım'dan gelen bazı müderrislerin Osmanlı medreselerinde birçok talebeye ders verdiği ve devrin önde gelen âlimlerinden olduğu da tespit edilmiştir.

Kırımlı ulemânın Osmanlı'nın çeşitli merkezlerinde kadılık ve müftülük görevinde bulundukları ayrıca belirlenmiştir. Söz konusu ulemânın çeşitli dergâh ve zâviyelerde şeyhlik, seccade-i nişinlik ve post-nişinlik yaptığı ve genelde Kadîriyye, Nakşibendîyye, Halvetîyye ve Mevlevîyye tarikatına intisap ettikleri tespit edilmiştir. *Şakâik ve Zeyilleri*'nde Kırımlı âlimlerin eserleri hakkında kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Fakat yapılan çalışmalarda Kırımlı âlimlerin birçok eseri tespit edilebilmiştir. Söz konusu eserler daha çok şerh, haşiye ve risale olmak üzere fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf gibi ilim dallarına ait çalışmaların olduğu eserlerdir. Aynı zamanda Kırımlı âlimler

kaleme aldıkları şiirler ile edebi yönlerini de ön plana çıkarmışlardır. Tüm bu verilerin ışığında Kırımlı âlimlerin devirlerinin önde gelen şahsiyetlerinden olduğu görülmektedir.

Müellifimiz Taşköprülüzâde, 965/1558 yılında kaleme aldığı *Şakâik*'inde biyografilerini yazdığı bilginleri her kış yeniden açan gelincik çiçeklerine benzeterek onların da ölümsüz olduğunu vurgulamıştır. Bugün ise Taşköprülüzâde'nin biyografik eseriyle gelincik çiçekleri hala ölümsüzlüklerini korumaktadır. Bu gelincik bahçesinden bir buket de bu çalışma içinde yer alan Kırımlı ulemâdır. Çalışmamız ile Taşköprülüzâde'nin teşbihiyle yüzyıllar önce ölümsüzlük uykusuna yatan *Şakâik*'in Kırımlı gelincik çiçekleri ile Kırım ilmî mirası günümüze ulaştırılmaya çalışılmıştır.

“Şakâik-i Numâniyye ve Zeyillerinde Kırım Ulemâsı” isimli tez çalışmamızda Kırım ulemâsının biyografileri ile Kırım Hanlığı ilmî yaşamı ve seviyesinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Kırım Hanlığı'nın ilmî yaşamı için oldukça mühim olan Kırım ulemâsına ait eserler üzerine yapılan çalışmaların henüz yeterli ölçüde olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu eserlerin daha çok şerh, haşiye ve risale olmak üzere fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf gibi ilim dallarına ait çalışmaların olduğu eserler olması hasebiyle İlâhiyat uzmanları tarafından Türkçe'ye çevrilerek incelenmeye ve alan uzmanlarınca değerlendirilip ilim dünyasına tanıtılmaya ihtiyacı olduğu görülmüştür. Yine bir proje kapsamında ülkemiz arşivlerinde bulunan Kırım ulemâsına ait eserlerin nüshalarının Kırımlı araştırmacılar ile paylaşılarak ortak bir çalışmanın yapılmasının ve Kırım halkıyla paylaşılmasının ilim dünyasınca oldukça önemli olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda çalışmamızda biyografileri verilen âlimlerin Osmanlı arşivlerinde tayin kayıtlarının bulunabileceği bunun da müstakil bir çalışma konusu olarak yapılabileceği düşünülmektedir.

Çalışmamızın Kırım, Kırım ulemâsı ve Kırım'ın ilmî hayatı üzerine yapılan çalışmalar arasında yer bulması ve sonraki çalışmalar ile konunun daha ileriye taşınması temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Serkan (2013), **Kazan Hanlığı- Moskova Knezliği Siyasi İlişkiler (1437-1552)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- _____ (2018), **XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri**, haz. Ercan Alan, Abdurrahman Atçıl, Türkiye Bilimler Akademisi, 1. Baskı, Ankara, 2018.
- _____ (2021), **Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Kataloğu**, haz. Fehmi Yılmaz, Ahmet Cihan, Özlem Deniz Yılmaz, Türkiye Bilimler Akademisi, 1. Baskı, Ankara, 2021.
- Ahmed Bin Dervîş, Habîbî (2021), **Ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâ'î'l-Osmâniyye** (Habîbî'nin Şakâ'ik Tercümesi), haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1.Baskı, Matsis Matbaa Hizmetleri, İstanbul.
- Aka, İsmail (2014), **Timur ve Devleti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- Akpınar, Cemil (2002), “Kefevî Hüseyin Efendi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss.186-188.
- Aksoyak, İsmail Hakkı (2020a), “Kefevî, Hüseyin”, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kefevi-huseyin> (Erişim Tarihi: 17.08.2023)
- _____ (2020b), “Ârifî, Saâdet Giray b. Gâzî Giray Han”, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/arifi-saadet-giray-gazi-giray> (21.08.2023)
- _____ (2020c), “De'bî/Dâyî, Hüseyin Beşe, Hüseyin De'bî Çelebi”, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/debi-dayi-huseyin-debi-celebi> (18.08.2023)
- Altun, Hilmî Kemal (2010), **Osmanlı Müelliflerince Yazılan Kaza ve Kader Risaleleri ve Taşköprizâde'nin Risâletü'l-Kaza ve'l-Kader Adlı Eseri**, Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ankara Üniversitesi (2024), **Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri**, <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=114309> (07.02.2024)
- Arıcı, Müstakim (2016), **Ahlak ve Siyaset Risaleleri Taşköprizâde Ahmed Efendi**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ârif, Mehmed (1916), “Devlet-i Osmâniyye'nin Teessüs ve Takarrürü Devrinde İlim ve Ulemâ”, **Darü'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, S.2, İstanbul, ss. 137-144.

- Aşıkkutlu, Emin (1993), “Cerh ve Ta’dil”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 394-401.
- Atâî, Nev’izâde (1989), **Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fî Tekmiletî’s-Şakâ’ik**, (Şakâik-i Nu’maniye ve Zeyilleri İçinde), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), **Hadâ’iku’l-Hadâ’ik Fî Tekmiletî’s-Şakâ’ik** (Nev’izâde Atâyî’nin Şakâ’ik Zeyli), haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 1.Baskı, Elma Basım Yayın, İstanbul.
- Avcı, İsmail (2016), “Fatih’in Musahiplerinden Âlim ve Şair Molla Kırımî ve Bir Şiiri”, **OTAM**, S.40, ss. 111-127.
- Aydın, Erol (2009), **Ebu’l-Beka’nın el-Külliyat’ındaki Hadislerin Tahric Ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baltacı, Cahit (1991), “Arpalık”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 392-393.
- Baş, Eyüp (2005), “Dil-Tarih ilişkisi Bağlamında Osmanlı Türklerinde Arapça Tarih Yazıcılığı (XVI. ve XVII. Yüzyıl Örnekleriyle)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 46 S: 1, ss. 103-132.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi <https://www.devletarsivleri.gov.tr/cdn/file/download?fileId=173> (12.09.2023)
- Beydilli, Kemal (2013), “Yaş Antlaşması”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 343-347.
- _____ (2002), “Küçük Kaynarca Antlaşması”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 524-257.
- Bursalı, Mehmed Tahir (1975), **Osmanlı Müellifleri**, haz. İsmail Özen, Meral Yayınevi, c.3, İstanbul.
- _____ (1990), **Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri**, haz. Mehmet Sarı, Kültür Bakanlığı, Gaye Matbaası, Ankara.
- Bıyık, Ömer (2014), **Kırım’ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Tarihi (1600-1774)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Candan, Abdullah (2003), **Ulemânın Gücü**, Ahenk Yayınları, Van.
- Cihan, Sadık (1980), “Taşköpri-zâde Ahmed Efendi’nin “Letaifu’n-Nebi” isimli kırk hadisi”, **Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi**, S.4, ss. 41-75.

- Çiçek, M. Halil (1992), **Ebu'l-Beka el-Kefevi'nin Külliyyat'ında Tefsir ve Kur'an İlimleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Demir, Uğur (2014), "Kırım'da İlk Rus Konsolosluğunun Açılması, Faaliyetleri, Kapatılması ve Buna Dair Tartışmalar (1763–1766)", **Crimean Historical Review**, S. 2, Kazan, ss. 39-48.
- Demir, Ziya (2006), **XIII. - XVI. Y.Y. Arası Osmanlı Müfessirleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Demiralp, Yekta (1999), **Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Derin, Derya (2003), **Abdulgaffar Kırımı'nın Umdetu'l-Ahbar'ına (Umdetü't Tevarih) Göre Kırım Tarihi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Derin Paşaoğlu, Derya (2021), "Bozkır Kültüründen ve Altın Orda Hanlığı'ndan Devralınan Miras: Kırım Hanlığı'nda Kabile Aristokrasi ve Karaçu Beyleri", **Crimean Historical Review**, S.1, Kazan, ss. 51-82.
- Derin Paşaoğlu, Derya (2016), "Kırım Yerli Kaynaklarına Göre XVIII. Yüzyılda Kırım Hanlığı'nda Meşayih Makamı", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S.20, c.20, ss.89-116.
- Derman, Giray Saynur (2003), "Hanlık Döneminde Kırım", ed. Oktay Aslanapa, **Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım**, Yeni Türkiye Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 65-122.
- DİA, (2002), "Kırım", **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 447-449.
- Eflatun, Muvaffak (2003), **Feyzi-i Kefevi Divanı: Tahlil-Metin**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ekinci, Ramazan (2014), **Uşşâkîzâde Hasîb'in Zeyl-i Şakâ'ik'ı (İnceleme-Metin-Dizin)**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manisa.
- _____ (2020a), "Azîz, Mektûbî-zâde Abdülazîz Efendi", **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/aziz-mektubizade-abdulaziz-efendi> (06.08.2023)
- _____ (2020b), "Habîbî, Ahmed bin Dervîş Halife", **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ahmed-bin-dervis> (5.08.2023)
- _____ (2020c), "İbrâhîm bin Ahmed el-Amasî", **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibrahim-ibrahim-bin-ahmed-elamasi> (06.08.2023)
- _____ (2020ç), "Yusuf, Mehmed bin Sinânüddîn Yûsuf Efendi", **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/yusuf-mehmed-bin-sinanuddin-yusuf> (05.08.2023)

- _____ (2021d), “HASÎB, Uşşâkî-zâde Seyyid İbrahim”, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasib-ussakizade-seyyid-ibrahim> (06.08.2023)
- _____ (2021) “Miftâhu’s-sa’âde ve Misbâhu’s-Siyâde fî Mevzû’ati’l-‘Ulûm (TAŞKÖPRÎ-ZÂDE)”, **Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü**, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/miftahus-saade-ve-misbahus-siyade-fi-mevzuatil-ulum-taskopri-zade> (01.08.2023)
- el-Amâsî, İbrahim b. Ahmed (2021), **Tercüme-i Şakâ’ik-i Nu‘mâniyye** (Amâsî’nin Şakâ’ik Tercümesi), haz. Gökhan Alp, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 1.Baskı, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Eravcı, H. Mustafa (2009), “Selim Giray”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 428-429.
- Ercan, Hüseyin Onur (2022), **Pasarofça Antlaşması Diploması ve Barış (1718)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Fahredden, Rizaeddin (2003), **Altın Ordu ve Kazan Hanları**, çev. İlyas Kamalov, Kaknüs Yayınları, 1.Basım, İstanbul.
- Fisher, Alan (2009), **Kırım Tatarları**, çev. Eşref B. Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Giray, Hâlim (2019), **Gülbün-i Hânân (Kırım Tarihi)**, haz. İbrahim Gültekin, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gömeç, Saadettin Yağmur (2015), **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Gönül, Behcet (1945), “İstanbul Kütüphanelerinde Al-Şakâ’ik Al-Nu‘mâniya Tercüme ve Zeyilleri”, **Türkiyat Mecmuası Yayınları**, c.8, İstanbul, ss. 136-168.
- Görge, İsmail (2022), “Kırım’ın Jeopolitik Önemi ve Kırım Türkleri”, **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, c.12, S.1, ss. 283-300.
- Gül, Ahmet (1997), **Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunların Arasında Darü’l-Hadislerin Yeri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gündoğdu, Raşit (2012), “Uşşâkîzâde İbrâhim Efendi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 233-234.
- Gür, Süleyman (2019) “Osmanlı Döneminde Yetişen “Kırımı” Nisbeli Müfessirler ve Eserleri: Bir Literatür İncelemesi”, **Amasya İlahiyat Dergisi**, S.13, ss.357-395.
- _____ (2022), **Kırım Kitabı: Tarih, Ulemâ, Udeba, Şuara, Meşayih ve Müellifler**, Büyüyenay Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

- Güzel, Bilal (2022), “Şerh ‘alâ risâle fî ‘ilmî âdâbi’l-bahs ve’l-münâzara (Taşköprü-zâde)” **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/serh-ala-risale-fi-ilmî-adabi-l-bahs-ve-l-munazara-taskopri-zade> (20.12.2023)
- Hafız Hüseyin Efendi ibn Hacı İsmail-i al-Ayvansarayı (1865), **Hadikat ül Cevami**, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/551> (26.08.2023)
- Hâkî (2021), **Mecma’u’l-Eşrâf** (Hâkî’nin Şakâ’ik Tercümesi), haz. Mehmet Yunus Yazıcı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı, Mega Basım Yayın, İstanbul.
- <https://kutuphane.ttk.gov.tr/resource?itemId=296146&dkymId=3235> (06.08.2023)
- https://www.youtube.com/results?search_query=ilem+tv (03.08.2023)
- <https://yazmaeserler.diyaret.gov.tr/> (01.08.2023)
- İbn Battûta (2018), **İbn Battûta Seyahatnamesi**, c.1, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- İnalcık, Halil (1944), “Yeni Vesikalar Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahitname Meselesi”, **Belleten**, c.8, S.30, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 185-229.
- _____ (2017), **Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- İpekten, Halûk (1991), “Atâî, Nev’izâde”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 40-42.
- İpşirli, Mehmet (2011), “Taşköprizâdelər”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 154.
- _____ (2015), “Osmanlı İstanbul’unda Geleneksel Eğitim ve Ulemâ”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Eğitim Bilim ve Teknoloji**, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.S Yayınları, İstanbul, c. 9, s. 34-85.
- _____ (2021), **Osmanlı İlmiyesi**, Kronik Kitap, 2. Baskı, İstanbul.
- İsâmüddin Ebü’l-Hayr Ahmed Efendi, Taşköprülüzâde (2007), **Osmanlı Bilginleri (eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fî ulemâi’d Devleti’l-Osmâniyye)**, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2019), **eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye fî ulemâi’d Devleti’l-Osmâniyye**, haz. Muhammet Hekimoğlu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- İsen, Mustafa (2021), “Heşt Bihişt (Sehî)”, **Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü**, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/hest-bihist-sehi> (03.08.2023)

İsmet Efendi, Fındıklılı (2021), **Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakkı Ehli'l-Hakâ'ik** (Fındıklılı İsmet Efendi'nin Şakâ'ik Zeyli) haz. İsmail Yıldırım, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Mega Basım Yayın, 1. Baskı, İstanbul.

İsmet Efendi, Fındıklılı, (1989) **Tekmiletü's-Şakâ'ik fî Hakk-ı Ehli'l Hakaik**, (Şakâik-i Nu'maniye ve Zeyilleri İçinde), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı yayınları, İstanbul.

İzgi, Cevat (1997), **Osmanlı Medreselerinde İlim**, c.1, İz Yayıncılık, İstanbul.

_____ (1987), **Taşköprüzâde'nin Miftâh as-Sa'âde'sinin Dil ve Edebiyatla İlgili Bölümünün Tenkitli Metin Neşri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kallek, Cengiz (1995), "Fetava-yi Ali Efendi", **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 438.

Kamalov, İlyas (2015), **Altın Orda ve Rusya**, Ötüken Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul.

Kaplan, Yunus (2020), "Şefî'i, Seyyid Derviş Mehmed", **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sefii-seyyid-dervis-mehmed> (20.08.2023)

Kavak, Nuri (2014), **Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığı'da Bir Yerleşme Örneği**, On-Mat Öner Matbaacılık Yayınları, Bursa.

Kemaloğlu, İlyas (2012), "Toktamış Han", **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 231-232.

Kılıç, Filiz (2020) "Âşık Çelebi, Seyyid Pir Mehmed b. Ali", **Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü**, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/asik-celebi-seyyid-pir-mehmed> (04.08.2023)

Kılıç, Hulusi (1994), "Ebü'l-Bekâ el-Kefevî", **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 298.

Kılıçer, M. Esat (1991), "Ashâbü't-Tercih", **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 471.

Kırımlı, Hakan (1996), **Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

_____ Kañçal-Ferrari, Nicole (2017), "Kırım'daki Kırım-Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yadiğârları", **Aurum Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1, c. 2, ss. 107-109.

_____ (2002), "Kırım (Rus İdaresi Dönemi)", **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 457-465.

Köprülü, Fuad (1941), "Altın Ordu'ya Ait yeni Araştırmalar", **Belleten**, c.5, S.19, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 397-436.

- Kurat, Akdes Nimet (1972), **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (2011), **Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- _____ (2011), **Türkiye ve İdil Boyu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kurnaz, Cemal, Çeltik, Halil (1998), “Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S.6, ss.670-692.
- Kut, Günay (1991), “Âşık Çelebi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss.549-550.
- Kutluer, İlhan (2005), “Miftâhu’s-Saâde”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss.18-19.
- Küçükkaya, Bilal (2019), **Galata Mevlevihanesi Mezar Taşları (Katalog-Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Maden, Fahri (2022), “Arşiv Belgeleri ve Vakıf Kayıtları Işığında Durmuş Dede Tekkesi”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektâşi Veli Araştırma Dergisi**, S.101, ss. 269-310.
- Mehmed Efendi, Mecdi (1989), **Hadaiku’s-Şakâik**, (Şakâik-i Nu’maniye ve Zeyilleri İçinde), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- _____ (2022), **Hadâ’iku’s-Şakâ’ik** (Mecdi’nin Şakâ’ik Tercümesi), haz. Bilal Apaydın, Fatih Odunkıran, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (YEK), 1.Baskı, Matsis Matbaa Hizmetleri, İstanbul.
- Mehmed Efendi, Şeyhî (1989), **Vekayü’l- Fudalâ I**, (Şakâik-i Nu’maniye ve Zeyilleri İçinde), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı yayınları, İstanbul.
- _____ (1989), **Vekayü’l- Fudalâ II-III**, (Şakâik-i Nu’maniye ve Zeyilleri İçinde), haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı yayınları, İstanbul.
- _____ (2018), **Vekâyi’u’l-Fuzalâ** (Şeyhî’nin Şakâ’ik Zeyli), haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul, 2018.
- Novoselyskiy, A. A. (2011), **XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi**, çev. Kemal Ortaylı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Oktay, Adnan (2019), “Tezkirelere Göre Osmanlı Döneminde Türkçe Yazan Kırımlı Şairler”, **İlgisiz Edebiyat**, ed. Adnan Oktay, İksad International Publishing House, 1.Baskı, Ankara.

- Oransay, Gültekin (1997), “Yayınlanmış Türk Din Musikisi Sözlü Anıtlarının Ezgileyicileri”, **İslâmi İlimler Enstitüsü Dergisi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları, S.3, Ankara, ss. 151-211.
- Öngören, Reşat (2016), “İstanbul’da Tasavvufi Hayat”, **Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Eğitim Bilim ve Teknoloji**, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.S Yayınları, İstanbul, c. 5, ss. 269-310.
- Özbek, Necmiye, Arslan (2022), “Nevâdirü’l-Ahbâr fi Menâkıbil’l-Ahyâr (Taşköprü-Zâde)”, **Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü**, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/nevadiru-l-ahbar-fi-menakibi-l-ahyar-taskopri-zade> (01.08.2023)
- Özcan, Abdülkadir (2001a), “İsmet Efendi, Fındıklılı”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 139-140.
- _____ (2001b), “Karlofça Antlaşması”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 504-507.
- _____ (2003), “Mecdi Mehmed”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 228-229.
- _____ (2007), “Pasarofça Antlaşması”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 177-181.
- _____ (2010), “eş-Şekâiku’n-Nu‘mâniyye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 485-486.
- Özel, Ahmet (2002) “Kefevî, Mahmûd b. Süleyman”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 185-186.
- Özergin, M. Kemal (1974), “Eski bir Rûznâme’ye göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, ss. 263- 290.
- Öztürk, Yücel (2015), “Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi: Kırım Hanlığı”, ed. Yücel Öztürk, **Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım**, 1. Baskı, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul.
- Özyetgin, A. Melek (1996), **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Özyetgin, A. Melek, Kemaloğlu, İlyas (2017), **Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Piatigorsky, Jacques, Sapır, Jacques (2007), **Hazar İmparatorluğu VII.-XI. Yüzyıllar**, çev. Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Purgstall, Joseph von Hammer (2020), **Kırım Hanlığı Tarihi**, çev. Seyfi Say, İnsan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

- Rızâ, Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed (2017), **Rızâ Tezkiresi**, haz. Gencay Zavotçu, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Saray, Mehmet (1989), “Altın Orda Hanlığı”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 538-540.
- Sel, Gözde Özcanar (2021) “Kefevî Hüseyin Efendi’nin Bustân-efrûz-ı Cinân Der-Şerh-i Gülistân isimli eseri”, **Dünya Dilleri Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi (DEÇ)**, S. 2/1, ss. 76-90.
- Sel, Ünver (1997), **Kırım ve Kırım Türkleri**, Kırım Dergisi Yayınları, Ankara.
- Simirnov, V.D. (2016), **Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Soysal, Abdullah Zihni (1964), “Kırım’da Yetişen Büyükler (Kırımî İbrahim Efendi)”, **Emel Dergisi**, S.23, 1964, ss. 5-6.
- Süreyya, Mehmed (1996a), **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, c.2, haz. Muhammed Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- _____ (1996b), **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, c.3, haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülâgü, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- _____ (1997), **Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, c.4, haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt, Sebil Yayınevi, İstanbul.
- Süruri, Ahmet (2011), **Taşköprîzâde’nin el-Meâlim’i ve Kelâmi Görüşleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- _____ (2016), “Osmanlı’da Oluşan Kelam Klasikleri: el-Meâlim fi İlmi’l-Kelâm”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 14, S. 28, ss. 401-417.
- Sütçü, Mehmet Sait (2017), “Osmanlı Devleti’nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri”, **Journal of History School**, S. 32, c. 10, ss. 459-536.
- Şahinalp, Hacer (2017), “Beyânu Esrârî’l-Hilâfeti’l-İnsâniyye ve’s-Saltanatı’l-Ma’neviyye İsimli Risalesi Bağlamında Taşköprîzâde’de İnsan Algısı”, **Kader**, c. 15, S. 3, ss. 643-677.
- Şensoy, Sedat (2010), “Ta’likât”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 508-510.
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı** (2024a), Yazma Eserler Portalı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/176764> (07.02.2024)
- _____ (2024b), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/1185> (07.02.2024)
- _____ (2024c), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/258193> (07.02.2024)
- _____ (2024ç), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/240170> (07.02.2024)

- _____ (2024d), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/34046> (07.02.2024)
- _____ (2024e), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/546758> (07.02.2024)
- _____ (2024f), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/543154> (07.02.2024)
- _____ (2024g), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/198054> (07.02.2024)
- _____ (2024h), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/270514> (07.02.2024)
- _____ (2024ı), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/253714> (07.02.2024)
- _____ (2024i), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/545220> (07.02.2024)
- _____ (2024j), <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/163676> (07.02.2024)

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (2024), Yazma Eserler Veritabanı, <https://portal.yek.gov.tr/works/search/full> (01.04.2024)

Tiyek, Muhammet Akif (2022), “Risâle fî Beyânî Esrârî’l-Hilâfeti’l-İnsâniyye ve’s-Saltanatî’l-Ma’neviyye (Taşköprü-Zâde)”, **Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü**, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/risale-fi-beyani-esrari-l-hilafeti-l-insaniyye-ve-s-saltanati-l-ma-neviyye-taskopri-zade> (01.08.2023)

Unan, Fahri (2004), “Mevleviyet”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, ss. 467-468.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2011), **Osmanlı Tarihi**, c.3/1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8.Baskı, Ankara.

_____ (2014), **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

Ürekli, Muzaffer (1989), **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Yakubovskiy, A. Yu. (1992), **Altın Ordu ve Çöküşü**, çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yakubovych, Mykhaylo (2018), **Qırım Hanlığının İslâmiy Asabalığı (Biyografik sözlük ve elyazmalar kataloğu)**, Qırım Musulmanları Diniy İdaresi, Kiev.

Yavuz, Mehmet (2010), “IX. (XV) Asırda Arap Gramerine Dair Esen Yazan Bazı Osmanlı Âlimleri”, **Şarkiyat Mecmuası**, S.16, ss.117-136.

Yavuz, Yusuf Şevki (2011), “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi İçinde**, c.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 151-152.

Yıldırım, İsmail (2018), **Fındıklılı İsmet Efendi'nin Tekmiletü's-Şakâ'ik Fî Hakkı Ehli'l-Hakâ'ik'ı**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.

Yılmaz, Yasemin (2019), **Taşköpîzâde'nin Ahlâk-ı Adudiyye Şerhinde Aile ve Devlet Ahlakı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Yüksel, Zühal, Kırım Türk- Tatar Edebiyatı (Kırım Hanlık Dönemi Yazılı Edebiyatı), c. 13, **T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı**, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78528/kirim-turk---tatar--edebiyati-13-cilt.html> (21.08.2023)

EKLER

Ek 2: Muhtesibzâde Mehmed Hâkî Belgradî'nin 25 Ramazan 965 Telif Tarihli Şakâik Tercümesi Hadâiku'r-Reyhân fî Tercemeti Şakâiku'n-Nu'mân

Kaynak: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu No/ 03234, Bibliyografik kayıt No:176764

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/176764> (07.02.2024)

Ek 3: Nev'îzâde Atâî'nin Şakâik Zeyli Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şekâ'ik İsimli Eserinde Tabaka-i Sultan Selim b. Süleyman Han Başlıklı Tabaka, Meşayih Sınıfının İsimlerinin Bulunduğu Liste ve Ulemâ Biyografileri

The image shows two pages from a manuscript. The right page is titled 'Meşayih Sınıfı' (Mentors Class) and the left page is titled 'Ulemâ Sınıfı' (Scholars Class). Both pages contain a list of names in Ottoman Turkish, with red ink used for headings and numbers. The names are arranged in columns, and some have small biographical notes next to them. The handwriting is in a cursive Ottoman script.

The image shows two pages from a manuscript. The right page is titled 'Meşayih Sınıfı' (Mentors Class) and the left page is titled 'Ulemâ Sınıfı' (Scholars Class). Both pages contain a list of names in Ottoman Turkish, with red ink used for headings and numbers. The names are arranged in columns, and some have small biographical notes next to them. The handwriting is in a cursive Ottoman script.

Kaynak: Ragıp Paşa Kütüphanesi, Ragıp Paşa Koleksiyonu No/ 01013, Bibliyografik kayıt No: 1185 Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/1185> (07.02.2024)

Ek 4: Mehmed Mecdi Efendi'nin Şakâik Tercümesi Hadâ'iku's-Şakâ'ik'ta Ulemâ
Biyografileri

Kaynak: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu No/ 04526, Bibliyografik
kayıt No: 258193

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/258193>
(07.02.2024)

Ek 5: Kefevî Salih Efendi'nin Fetâvâ-yı Ali Efendi İsimli Eseri

Kaynak: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu No/ 02391, Bibliyografik kayıt No:

240170

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/240170>

(07.02.2024)

Ek 6: Kefevî Hüseyin Efendi'nin Bostân-ı Efruz-Cinân Şerh-i Gülistan İsimli Eseri

Kaynak: Bursa İnebey Kütüphanesi, Haraccı Kolkesiyonu No/991, Bibliyografik kayıt No:

34046

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/34046>

(07.02.2024)

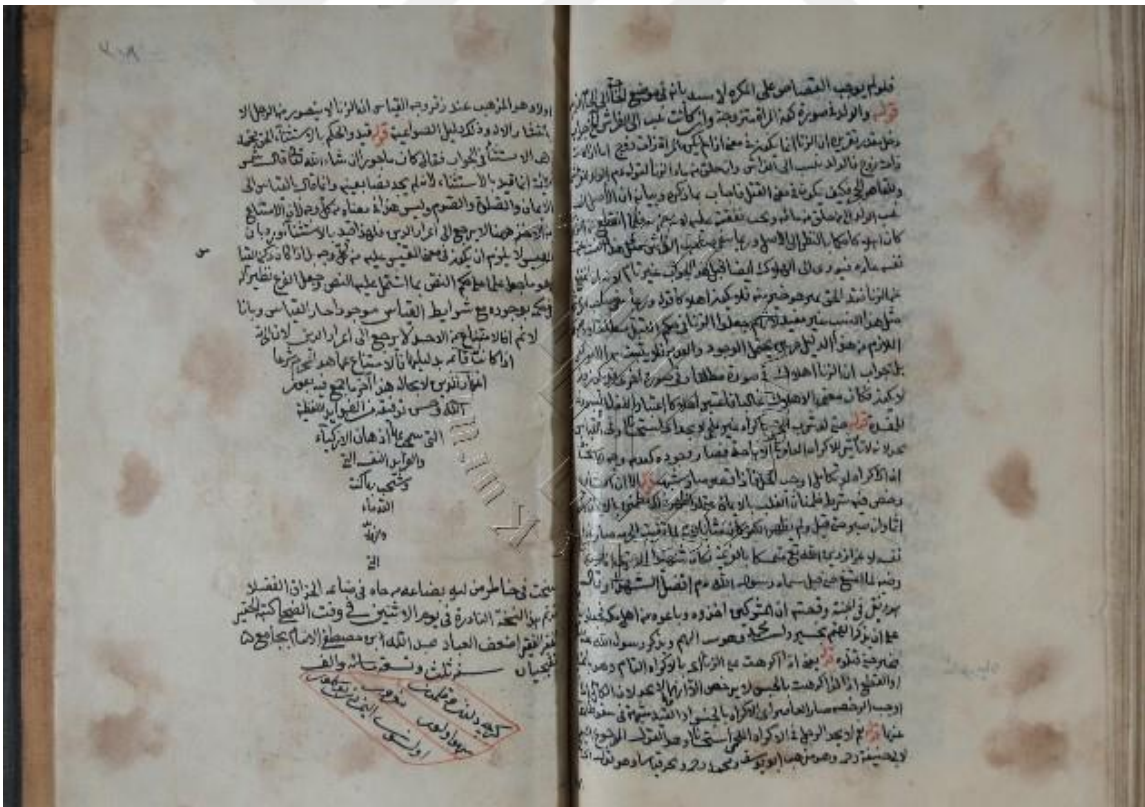
Ek 7: Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımı'nin Hâşiye ale'l-Mutavvel İsimli Eseri

Kaynak: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu No/ V2793, Bibliyografik kayıt No: 546758

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/546758> (07.02.2024)

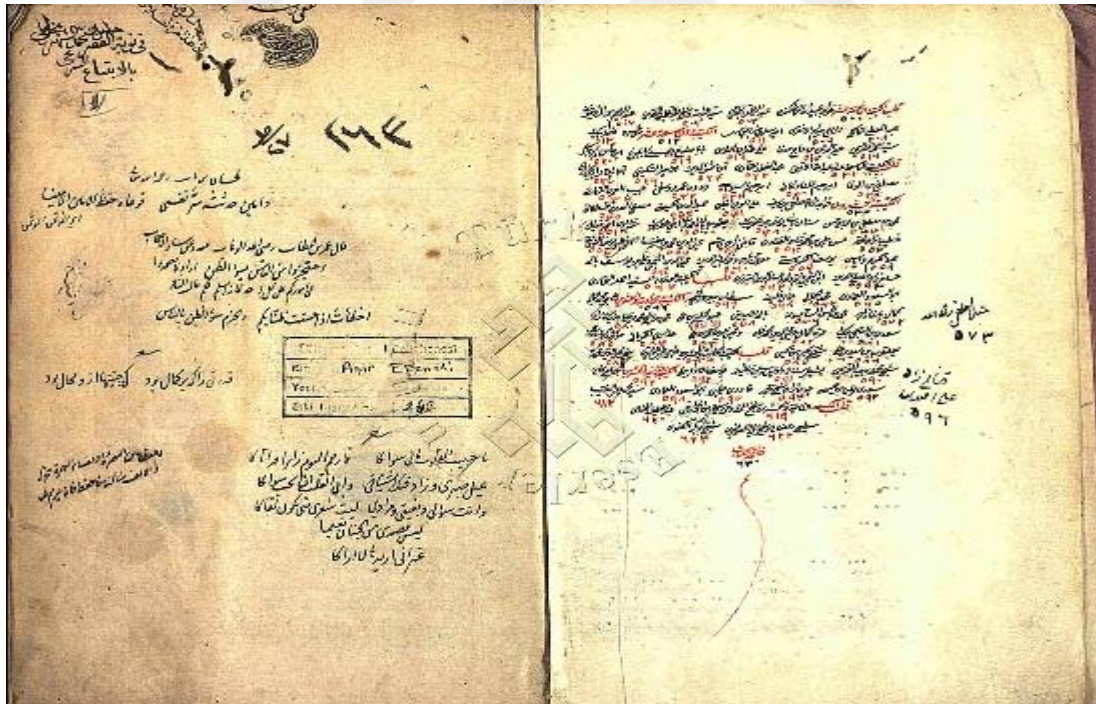
Ek 8: Mevlânâ Seydî Ahmed bin Abdullâh-ı Kırımı'nin Hâşiyetü'l-Kırımı' ale't-Telvîh İsimli Eseri

Kaynak: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu No/ V944, Bibliyografik kayıt No:543154

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/543154> (07.02.2024)

EK 9: Mahmûd b. Süleyman Kefevî'nin Ketâ'ibü A'lâmî'l-Ahyâr min Fukahâ'i
Mezhebi'n-Nu'mânî'l-Muhtâr İsimli Eseri

Kaynak: Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Koleksiyonu No/ 00263, Bibliyografik kayıt
No: 198054

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/198054>
(07.02.2024)

Ek 10: Feyzî-i Kefevî'nin Nusratü'd-Dâ'ire İsimli Eseri

Kaynak: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu No/ 00653-003, Bibliyografik kayıt No:270514

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/270514> (07.02.2024)

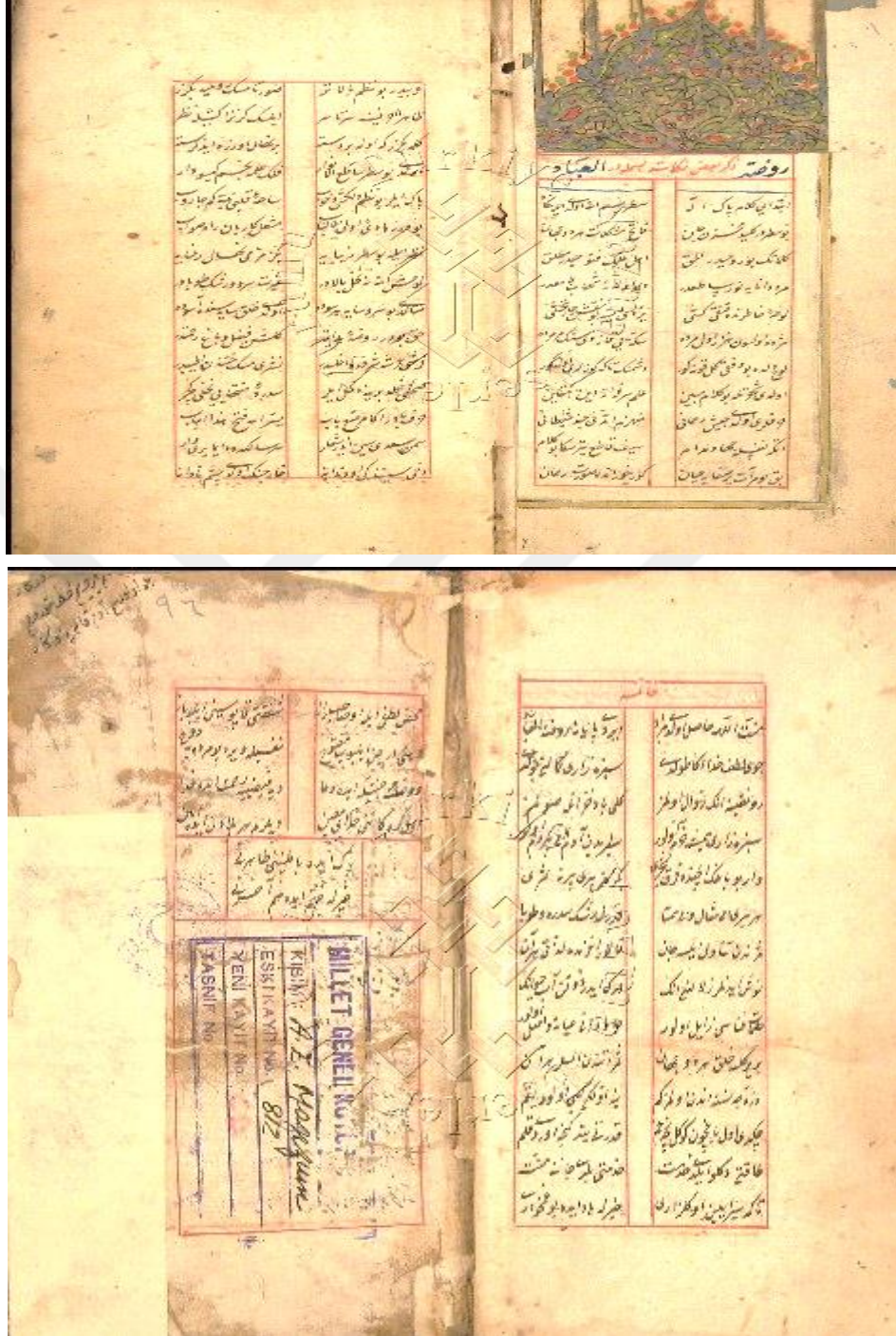
Ek 12: Feyz-i Kefevî'nin Hadâikü'l-Ahyâr fî'l-Mev'îza İsimli Eseri

Kaynak: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu No/ V1880, Bibliyografik kayıt No: 545220

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/545220> (07.02.2024)

Ek 13: Feyz-i Kefevî'nin Ravzatü'l-İbâd İsimli Eseri

Kaynak: Millet Kütüphanesi, A.E. Manzum Koleksiyonu No/ AEmnz812, Bibliyografik kayıt No:163676

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/163676>
(07.02.2024)

Ek 14: Kefevî Seyyid Şeyh Ubdeydullah (Ubeydullah) Efendi ve Seyyid Kırımî'nin Mezar Taşları

Kefevî Seyyid Şeyh Ubdeydullah Efendi'nin Kitabe Metni: “merhûm ve mağfûr / es-Seyyid ‘Ubeydullah / Efendi el-Kırımî / rûhiyçün el Fâtiha / sene 1145”

Seyyid Kırımî'nin Kitabe Metni: “Hüve'l-hayyü'l-ehâd / yâ hazret-i Mevlânâ dost / mürşid-i râh-ı tarikat şeyh-i kâmil hem şerîf / halka-i zikr hüviyyet merkezinde pîr-i fân / devre-i tevhîdile devrânın itmâm eyledi / ermiş ve yetmiş ‘ulûm u fazla ol kâm-rân / Mesned-i irşâdile Tekfûrdağın ihyâ idüb / hâssaten Seyyid Kırımî namla virmişdi şân / Hakk bu kim ser-tâc idi ol hânedân-ı Mevlevîye / nûr-ı mahz idi vücûdî sâye-veşdi bî-nişân / bin iki yüz onbeşinde sâl-i fevti târîhi / iki ‘ıydin arasında Hû deyub göcdi hemân / în mersiye du‘â berây-ı Fâtiha / fî 7 Z sene 1215”

Kaynak: Bilal Küçükkaya, **Galata Mevlevihanesi MezarTaşları (Katalog-Değerlendirme)**, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Ek 15: Aşıyan (Kayalar) Mezarlığı ve Durmuş Dede Tekkesi'nin Yıkılmadan Önceki Son Görüntüsü ve Durmuş Dede Tekkesi'nin Sultan II. Abdülhamid Döneminde (1900-1901) Gerçekleştirilen ve Bugün Rumelihisarı Yanındaki Aşıyan (Kayalar) Mezarlığı'nda Durmuş Dede'nin Mezarı Başında Bulunan Tamir Kitabesi

Kaynak: Fahri Maden, “Arşiv Belgeleri ve Vakıf Kayıtları Işığında Durmuş Dede Tekkesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S.101, 2022.

ÖZGEÇMİŞ

2009 yılında ilk ve orta öğrenimini Çaykara Zeki Bilge İlk ve Orta Öğretim Okulu'nda; 2012 yılında Of Taşhan Lisesini; 2018 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü II. öğretim programını birincilikle bitirdi. 2019 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

ÇELEBİ, bekâr olup, İngilizce bilmektedir.

